

Передплатний індекс
60134

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 3(19), 2022

№ 3(19), 2022

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(19)

Київ 2022

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3(19)

KYIV 2022

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21441-11241Р від 04.08.2015 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021, № 157 (додаток 4)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 6 від 27 жовтня 2022 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України»)
(головний редактор)

Ткаченко В.М., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України»)
(заступник головного редактора)

Лакішук Д.М., канд. іст. наук, с.н.с. (ДУ «ІВІ НАН України») (відповідальний секретар)

Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)

Городня Н.Д., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Зернецька О.В., д-р політ. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Казакевич Г.М., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Каколевські І., д-р іст. наук, проф. (Центр історичних досліджень Польської академії наук у Берліні, ФРН)

Карнер Ш., д-р іст. наук, проф. (Інститут досліджень наслідків війни, м. Грац, Австрія)

Мартинюк А.Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)

Потехін О.В., д-р іст. наук (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)

Руссєв Н.Д., д-р іст. наук, проф. (Тараклійський державний університет імені Григорія Цамблака, Молдова)

Солошенко В.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Срібняк І.В., д-р іст. наук, проф. (Київський університет імені Бориса Грінченка)

Толстов С.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Рецензенти:

Грищенко Т.А., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Кізова А.А., д-р іст. наук, доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01054, Київ, вул. Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net

Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Заснований 2015 р. Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Certificate of state registration KB № 21441-11241P of 04.08.2015

The journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (category “B”) in historical sciences (specialty 032. History and archeology) in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021, № 157 (Appendix 4)

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 6 of October 27, 2022)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudryachenko A., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)
Tkachenko V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Deputy Editor in Chief)
Lakishyk D., Ph.D. in History, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Executive secretary)
Vidnyanskyy S., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Gorodnia N., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Zernetska O., Doctor of Political Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Kazakevych G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Kąkolewski I., Doctor of Historical Sciences, Professor (The Centre for Historical Studies in Berlin of the Polish Academy of Sciences in Berlin, Germany)
Karner S., Doctor of Historical Sciences, Professor (Ludwig Boltzmann Institute for the Research of Consequences of War, Graz, Austria)
Martynov A., Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Potekhin O., Doctor of Historical Sciences (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko)
Russev N., (Grigoriy Tsamblak Taraclia State University, Moldova)
Soloshenko V., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Sribnyak I., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv University)
Tolstov S., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Reviewers:

Hryshchenko T., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Kizlova A., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorskiy Kyiv Polytechnic Institute”)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author's edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01054, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Founded in 2015. Frequency publication 4 times a year.

© The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Львів В.В.</i> Національна пам'ять в контексті дискурсу «забуття»: історико-методологічний аспект	7
--	---

НОВА ІСТОРІЯ

<i>Chalyi Andrii</i> “Twins in Spite of Themselves”: Spanish and Ottoman Empires’ “Issues of Decline” in XVIII th Century	14
--	----

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Чекаленко Л.Д.</i> Історична пам'ять як чинник внутрішньої і зовнішньої політики Республіки Польща	34
<i>Боровець І.І., Віднянський В.С.</i> Історична пам'ять та контрпам'ять про Другу світову війну в Словаччині	57
<i>Рудич С.Ф.</i> Роль і місце опозиції в політичній системі Швейцарії	82
<i>Зелінський А.Л.</i> Ліван і Сирія – «сеамські близнюки» Леванту: стан речей на сучасному етапі	98
<i>Гладченко С.В.</i> Еволюції становища жінок у Тунісі (до 75-річчя проголошення незалежності Тунісу)	114
<i>Пошедін О.І.</i> Нове тристороннє партнерство в галузі безпеки між Австралією, Великою Британією та США – AUKUS: причини створення, наслідки для міжнародної безпеки	123
<i>Держалюк М.С.</i> Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 р. та перспективи українсько-угорських відносин (Частина 2) ..	143

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

<i>Левченко І.К.</i> Політична іконографія vs потестарна імагологія: евристичний потенціал, методологічні рамки та дослідницькі центри	176
<i>Шевчук Т.В.</i> Обставини відкриття Політехнічного інституту в пугівниках по Києву (1900 р. – початок XX ст.)	189

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	198
------------------------------------	-----

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЙ В ЖУРНАЛІ	200
---	-----

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY OF WORLD HISTORY

<i>Ilin V.</i> National Memory in the Context of the Discourse “forgetting”: a Historical and Methodological Aspect	7
--	---

MODERN HISTORY

<i>Chalyi Andrii</i> “Twins in Spite of Themselves”: Spanish and Ottoman Empires’ “Issues of Decline” in XVIII th Century	14
---	----

CONTEMPORARY HISTORY

<i>Chekalenko L.</i> Historical Memory as a Means of Implementing the Internal and External Policy of the Republic of Poland	34
<i>Borovets I., Vidnianskyi V.</i> Historical Memory and Counter-memory of the Second World War in Slovakia	57
<i>Rudych S.</i> The Role and Place of the Opposition in the Political System of Switzerland	82
<i>Zelinskyi A.</i> Lebanon and Syria – the “Siamese twins” of the Levant: a Current Situation	98
<i>Hladchenko S.</i> The Evolution of the Status of Women in Tunisia (On the 75th Anniversary of Tunisia’s Declaration of Independence)	114
<i>Poshedin O.</i> A New Enhanced Trilateral Security Partnership between Australia, the United Kingdom, and the USA (AUKUS): Reasons for Creation, Consequences for International Security	123
<i>Derzhaliuk M.</i> Results of Parliamentary Elections in Hungary on April 3, 2022 and Prospects of Ukrainian-Hungarian Relations (Part 2)	143

CULTURAL AND CIVILIZATIONAL PROCESS

<i>Levchenko I.</i> Political Iconography vs Potestary Imagology: Research Centers, Heuristic Potential and Methodological Frameworks	176
<i>Shevchuk T.</i> Circumstances of the Opening of the Polytechnic Institute in Guides to Kyiv (1900 – Early 20 th Century)	189

CONTRIBUTORS	198
--------------------	-----

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO PUBLISH IN THE JOURNAL	200
--	-----

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 990.1+130.2

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-1>

Ільїн В.В.

<https://orcid.org/0000-0003-0503-8545>

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В КОНТЕКСТІ ДИСКУРСУ «ЗАБУТТЯ»: ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті поставлена проблема пам'яті у співмірності з феноменом забуття, що постає важливою умовою формування нації, національної пам'яті, національної ідентичності та національного характеру. Нація являє собою солідарність, засновану на демократичному волевиявленні. Як духовний принцип, нація складається з двох елементів: один – в минулому, другий – в майбутньому. Підкреслюється, що саме забуття, а не прагнення до істини, складає основу конструювання національної пам'яті. Аналізується думка, що нація є «уявленою спільнотою», котра мислиться як міцне, горизонтально організоване товариство. Саме почуття братерської єдності змушувало мільйони й мільйони людей не лише вбивати, а йти на смерть заради уявлених витворів. Уявлення себе нацією є результатом масштабної історіографічної кампанії, яку проводить держава, і механізмом конструювання національних генеалогій. Вимога «забути» свідчить про те, що людина «пам'ятає» і здатна до «спогадів». Стверджується, що для існування нації «братовбивства» також важливі, як і наративи про минуле мирне співіснування. Виділено сім типів забуття, три з яких розглядаються як позитивні практики «успішного забуття»: «забуття по розпорядженню»; «амністія»; «установче забуття». До негативних типів відносяться: «анулювання»; «репресивне знищення»; «заплановане устаріння»; «мовчання приниження і сорому». Виділяють два контрагенти пам'яті і забуття: державу і суспільство. Державна пам'ять культивує секретність і захищає основи свого існування за допомогою забуття. Пам'ять суспільства перебуває в постійному русі і завжди прагне до безпам'ятства. Елемент забуття в історичній пам'яті обумовлює процес формування національної свідомості як умови національної ідентичності. Важливим є не імператив «пам'яті», а її зміст. Саме в такому контексті формується і стверджується національна пам'ять народу.

Ключові слова: пам'ять, забуття, нація, національна ідентичність, уявлена спільнота.

Осмислення феномену історичної пам'яті актуалізує її важливий структурний елемент – пам'ять національну. Започатковує проблему «національної пам'яті» французький філософ і письменник Ернест Ренан. Він не займався цим питанням спеціально, і більше відомий як вчений-релігієзнавець. В довгому списку його праць найбільш значущими є семитомна «Історія походження християнства», яка включає знамениту роботу «Життя Ісуса», і п'ятитомна робота «Історія ізраїльського народу». Тим не менше майже кожний огляд досліджень національної пам'яті починається із згадки його знаменитої доповіді 1882 року в Сорбонні «Що таке нація?». У всякому випадку, це вірно для тих досліджень, які вивчають історію та пам'ять в якості інструмента формування національної ідентичності. Крім того, доповідь

Е. Ренана здійснила значний вплив на теоретиків нації і націоналізму другої половини ХХ ст.

Позиція Е. Ренана полягала в запереченні етнографічних і філологічних теорій нації. Він заперечує розуміння Й.Г. Фіхте нації як природного і стародавнього феномену, як явища історичного. Для німецького філософа нація є сукупністю людей, які споконвіку живуть разом «у суспільстві й ненастанно відтворюють себе природно й духовно, а вся ця сукупність улягає особливому законові розвитку божистого в ній... Той закон чітко визначає і остаточно окреслює те, що отримало назву національного характеру народу» [1, с. 48-49]. Ті ж люди, хто не вірять в це, не зможуть мати національного характеру.

На противагу цій позиції Е. Ренан, який був послідовним республіканцем, обґрунтовував насамперед «право нації», оскільки її «бажання – єдиний законний критерій, до якого потрібно завжди повертатися. Своїми різними, часто протилежними, здібностями нації служать спільній справі цивілізації, всі вони вносять свій голос до великого концерту людства, що загалом є найвищою ідеальною дійсністю» [2, с. 119].

Нація являє собою солідарність, засновану на демократичному волевиявленні. Окрім політичних і фінансових інтересів, націю об'єднує «душа», яку сьогодні потрібно розуміти як «ідентичність». Вона («душа») складається з двох «речей», що відносяться до минулого і майбутнього. «Нація – це душа, духовний принцип. З двох речей, які є, властиво, однією, складається душа, цей духовний принцип. Одна в минулому, друга – в майбутньому. Одна – це спільне володіння багатим спадком споминів, друга – спільна згода, бажання жити разом, користуватися спільним і надалі неподільним спадком» [2, с. 118].

Хоча Е. Ренан не розмірковував спеціально про протилежність пам'яті та історії, але для нього прогрес історичних досліджень пам'яті є небезпекою для національності, оскільки відкриває факти, які повинні бути і були забуті заради єдності нації. Найбільш цитована теза Ренана полягає в тому, що саме забуття, а не прагнення до істини, складає основу конструювання національної пам'яті. «Забуття, або, краще сказати, історичне заблудження, є одним з головних факторів свідомості нації. «Жодний француз не знає, чи він бургунд, чи вестгот; кожний громадянин Франції мусить забути Варфоломійвську ніч» [2, с. 110]. Нації необхідно забути про насильство, яке неминуче лежить в її основі, але пам'ятати «спільну славу і спільні втрати» – «разом страждати, насолоджуватися, надіятися, от що краще загальних митниць і кордонів, що відповідають стратегічним міркуванням» [2, с. 109].

Дослідниця даної проблеми А. Ассман, яка назвала Е. Ренана одним з основоположників національної пам'яті, виокремила чотири основні тези французького філософа, які можуть бути корисні для дослідження історичної пам'яті:

- «він підкреслював значення посилянь до минулого як найважливішої афективної скрепи для консолідації нації;

- він звернув увагу на те, що страждання і траур консолідують сильніше, чим триумф і успіх;
- він вказав на конститутивне значення забуття для конструювання національної пам'яті;
- він проникливо відмітив розходження між науковим дослідженням і конструюванням історичної пам'яті» [3, р. 41-42].

Вказані тези дійсно важливі для подальшого розвитку як теорії нації, так і для дослідження історичної пам'яті. Хоча не потрібно забувати, що виступ Е. Ренана в Сорбонні був не лише політичним кредо мислителя, але й геніальним інтуїтивним прозрінням. «Велике згромадження людей зі здоровим розумом і гарячим серцем витворює моральну свідомість, яка зветься нацією. Наскільки ця моральна свідомість доводить свою силу жертвами, що вимагають зречення особи на користь спільноти, настільки вона законна, вона має право на існування. Коли постають сумніви щодо кордонів, радьтеся з народами, які сперечаються. Вони мають право мати свою думку в цій справі» [2, с. 120].

Зразком прочитання промови Ренана, як поверхового, так і глибокого продуктивного, є два видання знаменитої книги «Уявлені спільноти» (“Imagined Communities”), створеної в рамках конструктивістської парадигми нації. Її автор, політолог та історик Бенедикт Андерсон, в першому виданні своєї роботи, посилаючись на Ренана, відстоює тезу, що нація є результат уявлення. Але через вісім років, у передмові до другого видання, зізнається у нерозумінні тексту французького вченого. Для виправлення помилки він написав новий розділ «Пам'ять і забуття» до другого видання своєї книги. Він являв собою обширний коментар не до першої фрази Ренана про спільність індивідів, які складають націю, а до її фінального положення: «Але суть нації полягає у тому, що у всіх індивідів було багато спільного і що всі вони забули багато» [4, с. 568].

Для розуміння міркувань Андерсона про роль пам'яті і забуття в його концепції нації потрібно означити, що він бачив в ній історичне і разом з тим надзвичайно нове явище, яке існує тільки два останніх століття. Він поставив питання: як культурний артефакт, що є виключно предметом уявлення, може змушувати людей не лише вбивати, але, що важливіше, віддавати свої життя за нього? Члени самої маленької нації ніколи не будуть знайомі зі всіма, кого вони включають в одну спільність з собою, саме тому нація «уявлена». Водночас незалежно від фактичної нерівності та експлуатації людини людиною, які в кожній нації можуть існувати, «вона завжди мислиться як міцне, горизонтально організоване товариство» [4, с. 569].

Разом з тим Андерсон наголошує, що впродовж останніх двохсот років саме це почуття братерської єдності змушувало мільйони й мільйони людей не так убивати, як іти на смерть заради таких уявлених витворів. Ці втрати людського життя ставлять проблему, породжену націоналізмом: чому ці умоглядні витвори сучасної історії стали причиною таких колосальних жертв? З його

точки зору, відповідь на це питання потрібно шукати в культурних коренях нації як продукту уявлення. Наприклад, Андерсон розглядав роль музею в процесі творення нації як уявленої спільноти. Також зробив низку зауважень про те, як функціонує в національному уявленні могили невідомого солдата. При тому, що уявити могилу невідомого марксиста або ліберала неможливо.

Аналізуючи вимогу Ренана забути Варфоломійську ніч і різню на півдні Франції у XIII ст., Андерсон показав, наскільки в дійсності вона парадоксальна. Сам Ренан не вважав потрібним пояснювати слухачам, що таке Варфоломійська ніч чи Альбігойські війни. Так само не бачив нічого дивного в тому, що люди можуть «пам'ятати» про події, які відбулися 300 і 600 років тому. За великим рахунком, його промова в Сорбонні сама була продуктом тієї стадії уявлення нацією себе, коли держава через масштабну історіографічну кампанію і школу зафіксувала вбивства як «родову історію». Заклик Ренана відносився не до подій, якими їх бачила сучасна йому історична наука, а до того, як вони були відомі національній пам'яті, що формувалася в його час – братовбивчої війни між французами.

Розглядаючи промову Ренана як «типовий механізм пізнішого конструювання національних генеалогій», Андерсон поставив її в ряд з іншими подібними прикладами. Так, у США школа вчить молодих американців пам'ятати події 1861-1865 рр. як громадянську війну [5], а у Великій Британії – молодих англійців не задаватися питанням, що саме завоював Вільгельм Завойовник [6]. Всупереч розповсюдженим трактуванням виступу Ренана як передбачення важливих для memory studies досліджень культурного забуття, в інтерпретації Андерсона воно перетворюється в симптоматичний артефакт французького національного проекту. Вимагаючи «забути», Ренан свідчить про те, що він «пам'ятає». Але і він сам, і його слухачі здатні до «спогадів» лише тому, що їх навчила цьому національна держава [4].

З нашого погляду, держава повинна цьому вчити. Адже не може єврейський народ забути Голокост під час Другої світової війни, який нацисти організували проти нього. Як можна забути цей страшний злочин під іменем «остаточного вирішення єврейського питання»? А чи може «забути» український народ Голодомор на початку 1930-х рр. в Україні, організований тодішньою комуністичною владою? В результаті цієї садистської «організації» померли страшною смертю мільйони людей. Те ж саме стосується війни, яку «організувала» теперішня Росія проти України. Тисячі молодих українців, які загинули, захищаючи свою суверенну землю і свободу, ніколи не повинні піти в забуття. Сама ідея суверенності виникла в добу Просвітництва, і з того часу «нації мріють про своє визволення і про те, щоб з Божої волі воно прийшло якомога швидше. Обсяг і ознака цієї свободи є незалежна держава» [4, с. 569].

Сам Андерсон з аналізу тексту Ренана зробив два важливих висновки. По-перше, для існування нації «братовбивства» також важливі, як і наративи про стародавнє мирне співіснування. По-друге, «забуття», як його розумів Ренан,

неможливе, якщо живі свідки. Дослідник підкреслював, що у 1882 р. ніхто не вимагав забувати події Паризької комуни 1871 року, хоча вони роз'єднали французів в значно більшій мірі, чим різня католиками гугенотів у 1572 р. [4, с. 569-570], – зазначає Б. Андерсон.

Як пам'ять, так і забуття в контексті національної пам'яті самі по собі не є безумовно позитивними або негативними феноменами. Англійський дослідник Пол Коннертон пропонує говорити про сім типів забуття, три з яких можуть бути розглянуті як позитивні практики «успішного забуття», а ще чотири відносяться до негативних.

Забуття по розпорядженню затверджується актом в ім'я інтересів усіх партій, щоб унеможливити розвиток існуючого раніше конфлікту в нескінченну вендетту. Прикладом може бути текст Вестфальського миру, підписаного у 1648 році по закінченню Тридцятилітньої війни в Європі, в якому від усіх сторін вимагалось забути насилля, несправедливість та шкоду, причинені один одному. Другим прикладом може бути проведені державою України заходи з примирення бійців Радянської Армії і воїнів УПА, які під час Другої світової війни і після неї були по різні сторони барикад. Ці заходи набули особливої актуальності у перше десятиліття незалежності України.

Формою забуття по розпорядженню, яку Коннертон не виділяє спеціально, але яка фігурує у міркуваннях інших дослідників, є *амністія*. Це коли помилувана людина або група людей «звільняються» державою від «поганої пам'яті» про неї. [3, р. 65].

Установче забуття, яке слугує формуванню нової ідентичності. З точки зору Коннертона, важливою складовою ідентичності є відданість певним патернам поведінки. У їх формуванні ключову роль відіграють нарративи, збережені колективною пам'яттю. Забуття стає частиною процесу формування нової пам'яті, яка засновується не лише на нових спільних спогадах, але і на умовчаннях. В процесі установчого забуття виключаються певні деталі, які можуть заважати формуванню нової ідентичності. Наприклад, в сучасній Україні низка фактів історії відносин з Польською державою підлягає іншій, ніж в радянський період, інтерпретації.

Анулювання як результат перенасичення інформацією. Нині ми живемо в суспільстві, перенасиченому інформацією, і ця проблема в подальшому буде посилюватися. Отже, завданням сучасної людини є забуття непотрібної інформації. В якості прикладу Коннертон приводить фізику, де до 75% цитованих робіт відносяться до створених в останні десятиліття і де відкриття колись великих фізиків стають завданням істориків науки, а не вчених-практиків.

Репресивне знищення. Прикладом може слугувати давньоримське прокляття пам'яті (*damnatio memoriae*), яке передбачало знищення матеріальних свідчень існування злочинця – статут, згадка в літописах і законах. Яскравим прикладом є намагання діячів радянської влади знищити пам'ять про старий режим,

змінивши назви міст, вулиць, ліквідація пам'ятників, церков, вимога забути національних героїв тощо. Репресивне знищення минулого є характерною рисою всіх тоталітарних режимів.

Заплановане устаріння, створене ринковою системою, передбачає прискорення споживання, привілейоване положення нового і поступове витіснення з ринку старого, «морально застарілого» продукту. В результаті життєвий цикл товару стає все більш коротким, горизонт планування скорочується, а споживач перетворюється в нерозбірливу дитину, яка нині забуває про те, що бажала вчора.

Мовчання приниження і сорому може розглядатися як частина спроби забути про речі, які неможливо виразити. В якості такого Коннертон розглядає зокрема мовчання про розгром, який потерпіла Німеччина в кінці Другої світової війни. Його реальна історія не написана до цього часу. Формою забуття цього приниження стало, з його точки зору, «економічне диво», котре стерло фізичні сліди розрухи [7, р. 34-48].

Дослідник Ф. Деліч виділяє двох контрагентів колективної пам'яті і забуття: державу і суспільство. Протиставляючи раціональну і селективну пам'ять держави і емоційну, аксіологічну пам'ять суспільства, він зазначає: «Державна пам'ять – це пам'ять, яка культивує секретність і захищає основи свого існування за допомогою забуття... Пам'ять суспільства – це пам'ять, яка перебуває в постійному русі, вона ніколи не буває остаточною, завжди прагне до безпам'ятства» [8, р. 67].

Таким чином, історична пам'ять містить в собі феномен забуття, що обумовлює процес формування нації, національної свідомості та національної ідентичності. Соціальне забуття можна співставити з «нормальним» процесом індивідуального забуття, яке неминуче супроводжує пам'ять і навіть визначає її. Забуття як активна форма «не-діяння» неминуче веде за собою відповідальність. В деяких випадках саме забуття утворює і зміцнює соціальні зв'язки. В свою чергу пам'ять є важливим соціальним і культурним ресурсом, оскільки здатна розпалювати ненависть або доводити до депресії. Важливим є не імператив «пам'ятай» сам по собі, а зміст пам'яті, її рамки. Саме в такому контексті і стверджується національна пам'ять народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Фіхте Й.Г. Обов'язки перед країною. *Націоналізм. Антологія*. К.: «Смолоскип», 2000. С. 46-55.
2. Ренан Е. Що таке нація? *Націоналізм. Антологія*. К.: «Смолоскип», 2000. С. 107-121.
3. Assmann J. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An international and Interdisciplinary Handbook* / Ed. by A. Erll, A. Nünning. Berlin; New York: De Gruyter, 2010. P. 109-118.
4. Андерсон Б. Уявлена спільнота. *Націоналізм. Антологія*. К.: «Смолоскип», 2000. С. 567-579.
5. Seton-Watson H. Nation and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism. Boulder, Co.: Westview Press, 1977. 580 p.

6. Carruthers M. *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 540 p.
7. Connerton P. *The Spirit of Mourning: History, Memory and the Body*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 192 p.
8. Delich F. The Social Construction of Memory and Forgetting. *Diogenes*. 2004. Vol. 51. № 1. P. 65-75.

References

1. Fikhte, Y.H. (2000). Obov'yazky pered krayinoyu [Duties to the country]. *Natsionalizm. Antolohiya. [Nationalism. Anthology]*. Kyiv: "Smoloskyp", p. 46-55. [In Ukrainian].
2. Renan, E. (2000). Shcho take natsiya? [What is a nation?]. *Natsionalizm. Antolohiya. [Nationalism. Anthology]*. Kyiv: "Smoloskyp", p. 107-121. [In Ukrainian].
3. Assmann, J. (2010). Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An international and Interdisciplinary Handbook* / Ed. by A. Erll, A. Nünning. Berlin; New York: De Gruyter, p. 109-118 [In English].
4. Anderson, B. (2000). Uyavlena spilnota [Imagined community]. *Natsionalizm. Antolohiya. [Nationalism. Anthology]*. Kyiv: "Smoloskyp", p. 567-579. [In Ukrainian].
5. Seton-Watson, H. (1977). *Nation and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Boulder, Co.: Westview Press. [In English].
6. Carruthers, M. (2008). *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
7. Connerton, P. (2011). *The Spirit of Mourning: History, Memory and the Body*. Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
8. Delich, F. (2004). The Social Construction of Memory and Forgetting. *Diogenes*, 51 (1), p. 65-75. [In English].

Ilin V. National Memory in the Context of the Discourse "forgetting": a Historical and Methodological Aspect.

The article presents the problem of memory in relevance to the phenomenon of forgetting, which appears to be an important condition for the formation of a nation, national memory, national identity and national character. The nation is a solidarity based on democratic expression of will. As a spiritual principle, the nation consists of two elements: one in the past, the other in the future. It is emphasized that it is forgetting, not the intention to the truth, forms the basis of the construction of national memory. The idea that the nation is an "imagined community", which is thought of as a strong, horizontally organized society, is analyzed. It was the feeling of fraternal unity that compelled millions and millions of people not only to kill, but to die for the sake of imagined creations. Self-image as a nation is the result of a large-scale historiographical campaign conducted by the state and a mechanism for constructing national genealogies. The requirement to "forget" indicates that a person "remembers" and is capable of "memories". It is argued that "fratricides" are as important to the nation's existence as narratives of past peaceful coexistence. Seven types of forgetting are distinguished, three of which are considered positive practices of "successful forgetting": "forgetting by order"; "amnesty"; "institutional oblivion". Negative types include: "cancellation"; "repressive destruction"; "planned obsolescence"; "silence of humiliation and shame". There are two counterparties of memory and forgetting: the state and society. State memory cultivates secrecy and protects the foundations of its existence through oblivion. Society's memory is in constant motion and always strives for oblivion. The element of forgetting in historical memory determines the process of formation of national consciousness as a condition of national identity. What is important is not the imperative of "memory", but its content. It is in this context that the national memory of the people is formed and affirmed.

Keywords: memory, forgetting, nation, national identity, imagined community.

НОВА ІСТОРІЯ

УДК: 94(4/5).100.030

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-2>

Chalyi Andrii

<https://orcid.org/0000-0002-4702-2560>

“TWINS IN SPITE OF THEMSELVES”: SPANISH AND OTTOMAN EMPIRES’ ISSUES OF DECLINE IN XVIIIth CENTURY

Spanish and Ottoman empires had more similarities that could be found at first glance. Both experienced the take-off as leading force in Europe and Asia respectively, being for a while the most fearful and powerful states during XVI, faced economic and political blunders in XVII century and slightly ended with stagnation in XVIII century (as conventional wisdom says). Using comparative method and cultural analysis, article tries to answer a question – how unique or regular was that issues which stroke Spain and Ottoman Empires, how deeply they were engaged in so called decline narrative, created in XIX century European historiography and is it possible to create common trend for empire’s stagnation using not only historical sociology method (sociology of revolution used by Jack Goldstone and Teda Skocpole) and world-system analysis provided by Immanuel Wallerstein, with emphasis on history of ideas or begriffsgeschichte by Reinhardt Kosseleck. Main results are going to provide a more correct view on the status of Spanish and Turkish Empires during the XVIII century. Despite that Ottomans and Spaniards had obvious differences in political distribution, economic capabilities, warfare tactics and external actions, almost simultaneous decline was based on clear and exact reasons: lack of industrialization (production with high surplus value), hush incorporation of Ottoman and Spanish Empires into World-Economy, lack of defending tariffs, ineffective fiscal system and policy, devastating and lasting wars, decreasing price for agricultural products, down warding Kondratieff cycle, rigid political and social units, which constrain strict political actions. These gaps made the Empire’s decline possible notwithstanding those problems which they had previously. Oppositely, major European states (England, France, Prussia) had made reversed actions, which took a long time, but made European “take-off” inevitable, assured their economical breakaway to further domination over the Ottomans and Spaniards as well.

Keywords: Ottoman Empire, Spanish Empire, comparative studies, XVIII century social history, world-trends, global history.

Introduction. Due to modern comparative studies shift, it’s still popular topic in current historiography of Eastern studies to create long-range narrative and comparisons between different state formations, especially empires or states that seems to be empires (with no clear and undisputed definition), in order to create a global scheme of their life expectancy and modulate possible variations of explanation and their consequent scrutiny. It was boosted by and became a branch of global history, imperial history and entangled history studies, which has been in the focus of scientists from the beginning of XXI century [1, p. 2-3]. Such a peculiar paradigm was established by Marcel Detienne, who urged historians to compare the incomparable, and Walter Scheidel, who tried to “...distinguish common features from culturally specific or unique characteristics and developments, help us identify

variables that were critical to particular historical outcomes” [2, p. 223]. Closer to the point is Frederick Cooper, who insisted on the topic of “history that compares” [3, p. 1135]. We can also mention Kenneth Pommeranz with his “Great Divergence” which has shown that Europe and Asia (on the examples of the Qing Empire and Great Britain) had a lot in common other than diversity.

Such approach was apprehended also between in connection with another great muslim state – Mughal empire as one of the most vast and complex state [4; 5], Spain and Russian Empires [6] and especially Ottoman and Japanese Empires, which were one of the main examples of such a comparison as one who succeeded and other, who failed. A century ago, such a comparison was made by Leopold von Ranke between Ottomans and Spanish empires in the XVI century [7], who could be subsequently blamed for creating a “decline trend” in all historical works after him [8, p. 85]. These articles and books were appointed into a comparison of countries’ empowerment and rising of the economy and their role in international relations. But hitherto, crises are also very productive in empire studies (if we agree on the thesis that all empires fall sooner or later). Ottoman and Spanish Empires had a lot in common: both of them were a global superpower during XVI-XVII centuries, their economics were effective and prosperous, they were largely populated. Also, as Sever Ağin mentioned, they were similar in their “decline” and “irrationality” convention duality [9, p. 2; 10]. They had stopped in their political and military evolution almost simultaneously – Spain in 1659 (but this term could be easily prolonged to the War for Spanish succession 1701-1714). The Ottoman Empire faced the same destiny in 1683 (the same goes with higher term 1774). Research based on the quantitative data shows the midpoints of territorial growth and internal power 1520 for Ottomans and 1639 for Spaniards, and time of political breathlessness 1700 for Ottomans and 1808 for Spaniards [11, p. 21; 12]. In the end of XVII century they both reached the pinnacle of their accumulative development, XVIII century became the age of stagnancy, XIX century – the age of political backwardness and struggle for redemption, which has been demonstrated in claiming the king of Spain Ferdinand VII (1808-1833) as “Grand Turk” [13], unbelievable equivocate, that couldn’t be existed in previous centuries, when Spanish king was known as “The most Christian monarch” alongside with French king. Comparative history can take many different forms; but it’s nature is not about the laws of some events or objects, but in the robust processes [11, p. 6]. Such a paradigm will be undertaken in this scrutiny. Also I, like Cam Emrece, suggest that the ‘historical trajectory’ framework is a better analytical tool and empirical strategy. It is spatial, path-dependent, and comparative. The trajectory perspective is attentive to local dynamics, explores ‘locked-in effects’ in state–society and global–local relations, and provides new grounds for imperial comparisons [14, p. 290].

The **aim** of this article is to trace how similar or distinct Ottomans and Spaniards were in elements of crisis in their empires, focusing on the XVIII century, which laid a cornerstone of socio-economical situation in both empires. My thesis’s that

Ottomans and Spaniards faced not just the mythical decline and stagnation but caused by exact problems: **lack of industrialization (production with high surplus value), hush incorporation of Ottoman and Spanish Empires into World-Economy, lack of real and concise protectionism policy, ineffective fiscal system and policy, devastating and lasting wars, rigid political and social units, which constrain strict/centralized political actions.**

Results. Some important preliminary remarks must be noted. Numerous spears were broken and an uncountable amount of ink and paper wasted on identifying and structuring the reasons for degradation and subsequent “backwardness” of Spain and Ottoman Empires. Adequate positions will acknowledge that whatever the reasons were, they were too late to be caused by medieval social realities and too early to be caused by processes of westernization in Ottomans and “centralization” in Spain. The reasons of decline may be unifying factor, but they came to life on different political presumptions: during the whole XVIII century Spanish authorities (King and his court) tried to gain maximum size of control over whole state and every its aspect, moving from “absolutist” type of government of Felipe V straight to “Enlightened despotism” of Carlos III [15, p. 1], that may be encircled as “regalism” - how the Spanish crown only selectively incorporated “advanced ideas” of other European monarchies into its centralizing measures [16, p. 9], while the Ottomans by other reasons stood on that way only during the reign of Selim III (1789-1808), firstly unsuccessfully, and during the Tanzimat Era (1839-1876), creation the modern state variation.

Relations between Spanish and Ottomans were typical for the superpowers in the realities of Early Modern World and reached its height in the XVI century, which was volatile between strategic ambiguity, warfare and commerce [17, p. 305]. Hostility between Spain and the Ottomans persisted until the XVIIIth century, when the two states began to move toward an accommodation and occasional collaboration [18, p. 258], which included the exchange of envoys and establishing a normal political circuit [19, p. 20-22]. These were constituted in signing Trade treaties and cooperation in containment of Russian fleet exercises in the Mediterranean [20, s. 74]. Briefly speaking, both sides felt their unstable position in the newly born international relations system, and went on unprecedented things like establishing diplomatic relations, despite being straight opposite, in existential ways (rush catholics and muslims, still powerful states).

The Millet system, that is often described as a source and reaction of retardation of Ottomans and their social organization is also very disputable, and according to Gilles Veinstein successfully emerged and constituted as a complete self-adjustable unit only in the XVIII century with the generalization of so called “impot de repartition” [21, p. 10].

The uneven and combined development of relations between the Ottomans and Europe therefore created further developmental unevenness by exacerbating the fragmented and divided character of European feudalism. Consequently,

“combination” itself felt unevenly, with its specific causal effects varying across different European states [22, p. 26].

Taking further steps from general view I try to indicate the essence of highlighted problems, they are general and pivotal for understanding the inner crisis of Spanish and Ottoman Empire's, they can be subdivided as follows :

1. Lack of industrialization (production with high surplus value)

The Ottoman economy is an extremely difficult nut to crack due to lack of clear sources which will highlight economic structure and activity, but a useful trick is post-factum research or better say counterfactual. However, seeing the roots of these problems in a steady and sustained economic decline that lasted for over three centuries is not persuasive. First, the historical evidence presented in support of this view is far from conclusive, because it is based on selectively used sources and tentative interpretations. Secondly, recent research indicates that the Ottoman economy showed signs of significant dynamism and growth. For instance, we now realize that in the first half of the eighteenth century the Ottoman economy could well have been much more dynamic and robust than what the steady decline thesis would suggest [23, p. 4-5]. Ottoman industry in the XVIIIth century was not like the explosive industrial growth occurring in Western Europe during the Industrial Revolution. Ottoman industry sometimes expanded or shrunk and at other times it remained motionless. Nonetheless, patterns of Ottoman industrial development do not show trends, which are potential symptoms of modern economic growth [24, p. 29]. One of the features of this Ottoman industry in the XVIIIth century is that, the main concentration of the production was ordinary commodity products for non-luxury consumption such as cotton and woolen cloths, food, building materials, household items, earthen-and wooden-wares. Most of the high-quality products consumed by upper-income society were imports and according to provisionism; obtaining these goods from abroad was not considered as harmful in any way [24, p. 32].

If we acknowledge standard view on economic growth for pre-industrial economies (and for XVIII century all economies were pre-industrial) was from 0.1 to 0.5 regarded as highly successful and up to 1% per year growth (for the beginning of industrialization) we will have numerous usually contradictory data's fro level of economic development of the Ottomans [25, p. 112]. As for the industrial (or rather handcrafted goods with high value) we can only assume that fro the 1815 and so on the rate of western domination increased each year, that only can lead us to thought that rather Ottomans mismanaged to organize production or western states were already on that level which was sky high for the ottoman economy [26, p. 65], keeping in mind, that for till 1760 European countries were slightly industrialized or bureaucratized enough to erect capitalism as a mode of production and whole economic system [27, p. 23].

While the Spanish economy only underwent extensive, as opposed to intensive, growth during the 16th century, even that was followed by a dramatic decline in the 17th century, before an XVIIIth century recovery. [28, p. 12].

The rate of growth of TFP in textiles was moderate up to the early 18th century, after which it experienced a slow acceleration, particularly during the second half of the XVIIIth century. [28, p. 19]. Land rent/wage ratios for Andalusia, Castile and Catalonia rose throughout the sixteenth and eighteenth centuries [29, p. 346]. Spain gained a privileged position in networks for the circulation of knowledge and goods. It encompassed the most fertile area in the confluence of Hebrew, Islamic, and Christian traditions of thought, as well as the circulation of products among diverse civilizations including those of North Africa [30, p. 288].

Only two regions: Catalonia and Basque region were as we may say industrialized, bringing up 17% of the working force in 1797 [31, p. 996]. Catalan industrialization is considered as an early follower of the British industrial revolution. Barcelona was the principal printed textile city in Europe during the late XVIIIth century. There was a process of social evolution/revolution that created the modern industrial world out of the agrarian society of medieval Europe [32, p. 78]. But in the case of Spain one extremely important feature should be underlined: its economy, production and trade were highly interlinked with colonial economies, which were main involuntary recipients of Spanish goods, and with Bourbon reforms and in future loss of Latin America markets, Spanish industry went down immediately, thus Basque iron and steel industry became uncompetitive with their rivals from 1770s, the same goes with Valencia silk industry but for the 1790s. These misfortunes may have struck Spaniards to mature their industry but in reverse, they began to shut down even non-profitable industries (who nevertheless worked at least 80% on the domestic market) or smuggle cheaper British cotton [33, p. 183].

Spanish life rate and wealth may be described by the aggregation fact that during XVIII average height was around 163-164 cm. and continuously fallen to 162 cm. in the beginning of XIX century, moreover height as well as life expectancy was lower in rural areas than in cities [34, p. 16-17]. During the XVIII stagnated with – 0,1% per annum average, and began to rise only in the XIX with 0,3% averagely [23, p. 2]. And the rate of inequality (disparity in income of 10% of wealthiest and 40% of poorest spaniards) was 17 times as for England and France, which were richer than Spain [35, p. 8]. The cumulative effect of trends of the XVIII century prolonged in the XIX, where comprehensively (wars, loss of colonies, ineffective industry and inadequate economic policy) Spanish economy performed even worse than in previous centuries [36, p. 16-19]. In the long run, however, Spain experienced a sustained decline. Notwithstanding her relative improvement during the sixteenth century, Spain fell behind during the seventeenth century and up to 1750, and not only to the new leading nations (Britain and the Netherlands) but to Western Europe altogether [37, p. 27]. As in earlier centuries, XIXth century Spain mainly exported food, raw materials and semi-finished goods and imported raw materials and manufactures. About 60% of Spanish trade involved Western Europe, Britain and France being the major trading partners [38, p. 8].

The Ottoman empire's economy stayed in global trends that began to shuffle in the 1760s [39, p. 177]. An infamous price revolution and its consequences for the Ottoman economy, stated by Ömer Lütfi Barkan had a lot been overestimated even if not fallible [40, p. 85]. The stagnation of commercial activities, mainly brought about by local unrest, reached its nadir during the last decades of the eighteenth century [41, p. 28].

As clearly Mehmet Genç mentioned: between the XVI and early XIX centuries the decisions on the state and economic matters were not solely based on a system of production and management of material wealth, but usually interconnected with political, religious, military, financial aims and operations, that was widespread whether the Ottomans or Spaniards did this [42, p. 175]. By the middle of the 18th century, Muslim merchants were forced to pay an ad valorem tax of 12% on their merchandise, but in time, non-Muslim merchants were virtually exempt from such taxation. First out of economic concern, later under constant military and diplomatic pressure Turkey was forced to grant capitulatory rights to England in 1583, Holland in 1613, Austria in 1718, and Russia in 1784. After the middle of the XVIIIth century capitulations became permanent rather than discretionary grants of the Ottoman State. Moreover, emerging capitalist powers, such as the United States, were given the same extraterritorial rights and privileges in the XIXth century. The economic and technical superiority of European capitalist states stopped the further expansion of the Ottoman Empire. At the same time the increased use of firearms forced the State to invest in expensive new military technologies and to develop a centralized army that had to be supported directly out of the State treasury [43, p. 43].

Table 1. Economic growth in the Ottoman Empire (based on [25, p. 115], average growth rate calculation and interpretation are mine)

years	1600	1700	1750	1820	%
Madisson	600	600	-	643	0,05
Van Zanden & Pamuk	-	597	648	682	0,1
Bolt& Van Zanden	600	700	-	740	0,03

2. Hush and profitless incorporation of Ottoman and Spanish Empires into World-Economy

World-system analysis also requires a brief methodical explanation in a course of recent work: the basics of “WSA” indicates the place and role of country in depth of world organization and interaction based on mode of foreign trade – “Core” means country that exports high surplus value goods and imports raw materials, “semi-periphery” means country that imports manufacture goods from “Core” but exports the same goods to the “periphery”, which one exports only raw materials.

May also be interpreted as a struggle between major economic poles of that time – England, France, Austria. For example France had a beneficial position in trade within the Mediterranean and didn't want to share its advantages. In Ottoman case this statement being highly debatable and Virginia Reeves-Ellington stated, that Immanuel Wallerstein made serious contribution into highlighting socio-cultural aspects of Ottoman incorporation, but economic consequences, emphasized as disastrous was lately debunked by economic historians Reşat Kasaba and Mehmet Genç [44, p. 11]. But still, As the Ottoman Empire became more integrated into world commodity markets, increased specialization took the form not only of rising exports of wool, silk and opium, but also of consumer goods like wheat, figs, raisins, olive oil, tobacco and even barley. Any rise in the price of traded consumer goods would have put more upward pressure on the prices of local consumer goods and thus on the nominal wage, eroding competitiveness with foreign producers in import-competing sectors. This would have been manifested by rising food prices relative to other products, by falling profitability in manufacturing, and by a decline in industrial output [45, p. 19]. In the Spanish case the mainstream view is that an absence of technological change was produced by anti-growth institutions and ecological constraints. While the Spanish economy only underwent extensive, as opposed to intensive, growth during the 16th century, even that was followed by a dramatic decline in the XVIIth century, before an XVIIIth century recovery [28, p. 12]. The international political chaos of the end of the eighteenth century created new opportunities for Ottoman traders and shippers. Most of these were Greeks from the Aegean coast and islands. Their growing commercial interests led members of the Greek community to establish themselves in major trading centers outside the empire, such as Marseilles, Trieste and the recently founded Russian port city of Odessa on the Black Sea, thus creating an international network that further stimulated their business. The Ottoman state machinery did not profit from this economic upturn. Its lack of control over the provinces meant it lacked the power to improve its fiscal situation by taxing the new profits, while at the same time the export of foodstuffs endangered the provisioning of its cities [46, p. 13]. For example, towards the end of the eighteenth century, ottoman craft guilds, especially the ones involved in the textile production, faced the competition of various foreign goods such as British textiles. But as the city has been closed to the outsiders for religious reasons, e.g. its location to Mecca, the only threat to the city's stable economic life during the late seventeenth and eighteenth century came from the members of local janissary garrison [47, p. 10]. The problem of foreign adversaries doubled by homeland problem – unskilled workers that tried to penetrate local markets outside the guilds, and that created the “gedik” (right to work and produce a kind of goods and practicing craft wherever craftsman wants and make it hereditary) phenomenon, that in realities in poorly or non-industrialized region gave some place to maneuver [47, p. 14-15].

3. Destructive/ineffective protectionist policy

Spanish colonial losses, diminishing of foreign trade with protected colonial markets due to war with England of 1796, ineffective economic policy, grabbing inappropriate liberal reforms and stepping in dubious ways of comparative advantage in agriculture ends Spanish XVIII century [48]. Nevertheless, depiction of the economic state and whole concept of Spanish economic rule with emphasis on institutional view and theories of unbalanced growth is oftenly been caricature and outdated and some protectionist politics was useful and adequate, that results in revenues of colonies and mainland Spain itself [49, p. 17-19].

Comically on the verge of tragic depiction of ottoman Iraq realities where in Mosul, local ulema and even craftsmen wrote about life in their city. Particularly fascinating is the poem in which a master textile artisan of the eighteenth century complained about having sunk so low that he was obliged to deal with “beyond-the-pale creatures such as women” [50, p. 8]. According to Adam Block, the system of free trade as practiced in the Ottoman Empire (more in the XIX century but its predecessors lived best life in the end of XVIII century) restricted every attempt at industrial expansion, impeded the development of its considerable resources, and created de facto foreign monopolies, thus contributing to the impoverishment of native enterprise [51, p. 20]. Export was not an objective of provisionist Ottoman economic policy, which aimed at satisfying domestic demand [52, p. 192]. I daresay that Ottomans made grave mistakes by mirroring European mercantilist/protectionist practise: encouraging import and decreasing import quotas, forbidding export and installing high export duties. Spaniards did the same till the XVIII century when they woke up and tried to intervene the situation but in vain, like in mathematical equation when you had made mistake at the beginning of your calculations, you collect mistakes on and on, it's not easy to return to the starting point and better to begin from the ground zero.

4. Devastating and lasting wars

All major military conflicts in which Spaniards and Ottomans were involved basically caused defeats or at least economically and socially negative for each country. Nevertheless, In comparison with the states in its tier, the Ottoman Empire was able to provide its artillery and firearms domestically. In the eighteenth century, Russia, the Empire's major regional rival, improved its capability by acquiring flintlock firearms. Russia also built a navy of galleons rather than galleys. The Ottoman administrators realized this after several wars that ended with the Ottoman defeat against Russia (specifically after the loss of Crimea), and consequently set about reforming their industry and military. They once again became equals with Russia in military production levels [53, p. 179-201]. Throughout the eighteenth century, the Ottoman arms industry was able to catch up with the high quality of the earlier period. The military reforms and recruitment of foreign military and technical experts led to reversal of the downward trend and preserved the Empire's self-sufficiency until the early nineteenth century [54]. Due to decreasing military power

of ottomans, European states as France or England were itself less interested in empowering Russian and Austrian Empires and try to harken the possible negative outcome of any result of negotiations as for Peace treatise of Zistovy (1791) and Jassy (1792) [55, p. 297], or even thought about lending money to ottoman government [56, p. 28].

5. Rigid political and social units, which constrain strict political actions

Throughout some researches (among them even Max Weber), who claimed that Ottoman policy was irrational and even mad-driven, there are some who claims not and indicates that Ottoman decisions in politics were dictated by Islam statements and reasons for defending the state and ensure its survival, in which they were successful and highlights, that no country, even empire couldn't exist for such a long time [57, p. 23-24]. Also a great conclusion has been made that institutions are the reflection of the society, which are created by it and institutions are only as good as the incentive they made [58, p. 14]. Ottomans and Spaniards did not do any serious incentive, which will highlight the future not the glorious past (that could be the result of collective psychotrauma of elites).

In the case of inventing and adopting new technologies as a part of a state-oriented mind The Ottomans started to relax the restrictions on the printing press in the XVIIIth century. New sources of legitimacy gained importance in the intervening centuries, and hence it mattered less that the printing press threatened the ability of religious authorities to produce loyalty. Its expected benefits to the ruler's revenue had also increased, so the Ottomans deregulated the technology when its expected benefits exceeded the cost [59, p. 34]. Before the Industrial Revolution and the European expansion of the nineteenth century, the Ottoman central bureaucracy engaged in a power struggle with the notables of the provinces for almost two centuries. Yet, the ayan (provincial notables) did not establish alternative institutions and mechanisms of capital accumulation.

Despite their interests in trade, agriculture, and manufacturing, tax farming remained the most lucrative enterprise for them. In the early part of the XIXth century, the center was able to re-assert its power over the provinces. The well-known reforms of the nineteenth century are best understood as attempts to maintain the privileged position of the center, as well as the territorial integrity of the empire. The central bureaucracy reserved most of its pragmatism and flexibility, first, for defense of the traditional order and, second, for its own survival. Many of the traditional institutions, such as state ownership of land, the urban guilds, subsidy of the army and urban economy, selective interventionism, and, most important, restrictions on private capital, remained intact until the nineteenth century.

Selective institutional change may have enabled the Ottomans to survive into the modern era, but it did not further capitalist economic development or new forms of economic organization. These significant imitations of Ottoman pragmatism and flexibility help to explain the disintegration of the empire despite the many timely and extensive institutional changes that took place during the nineteenth century

[56, p. 246-247]. In the 1730s Ottomans began to acknowledge Neo-Aristotelian legacy in its politics section, learning such strange words as “republic”, “parlament”. But these concepts told almost nothing even for the educated and politically privileged part and did not make some fruit results [60, p. 48-49]. Strict and occasionally bloody political struggle better helped to build the so-called “second Empire” (stressed by the prominent and at the same time controversial concept of Baki Tezcan).

Conclusions. Ottomans and Spaniards brought out complex and ambiguous efforts to catch-up and match with their more impressive and successful rivals in the XVIII century: Spaniards with Britain and France, Ottomans with Russia and Austria. Obviously two states had a lot in common as well as in differ (and these circumstances may be more fundamental for the historical path of them). I emphasized criterias that, in my opinion, determined the future of both Spaniards and Ottomans. The two faced defeats in wars and lost territories, both of them had their finances in disarray, did not introduce industrialization, prolonged inadequate internal economic policies and didn't manage to rearrange politics and institutions towards new progressive global trends. This in the eighteenth century was not grave for them only led to continuous advantage of other core-states such as England and France, but in XIX century this gap became indeed so wide, that inadequacy and inappropriateness old paradigm of development was clear as for the Ottomans as for Spaniards and caused even more massive changes.

Bibliography

1. Potter S.J, Saha J. Global History, Imperial History and Connected Histories of Empire. *Journal of Colonialism and Colonial History*. 2015. No. 16 (1). P. 1-36.
2. Vasunia P. The comparative study of empires. *Journal of Roman Studies*. 2011. No. 101. P. 222-237.
3. Cooper F. “Race, ideology, and the perils of comparative history”. *AHR*. 1996. No. 101 (4). P. 1122–38.
4. Faroqi S. *The Ottoman and Mughal Empires: Social History in the Early Modern World*. London and New York: IB Tauris, 2019. 365 p.
5. Akçetin E., Faroqi S. *Living the Good Life: Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. Leiden: Brill, 2018. 573 p.
6. Демьяненко М.А. Испанская и Российская империи в XV–XVIII веках: пролегомены к сравнительному анализу. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2021. 38 с.
7. Ranke L. *Ottoman and Spanish empires in sixteenth and seventeenth century* / transl. W. Kelly. Philadelphia: Lea & Blanchard, 1845. 138 p.
8. Bowen W.H. The Spanish and Ottoman Empires in the Mediterranean, 1714–1914. *The Journal of the Middle East and Africa*, 2010. No. 1. P. 84-96.
9. Ağır S. The mentalities of “decline” in the Spanish and Ottoman empires. BA Thesis. Ankara: Middle East Technical University, 2003. 70 p.
10. Marchetti C., Ausubel J.H. Quantitative Dynamics of Human Empires. *International Journal of Anthropology*. 2013. No 27. 51 p.
11. *Rome and China: comparative perspectives on ancient world empires* / Ed. W. Scheidel. New York: Oxford University Press, 2009. 240 p.

12. Taxation and debt in early modern city / Eds. J. Ignacio, A. Ucendo, M. Limberger. London: Pickering & Chatto, 2012. 262 p.
13. Simal J.L., Martykanova D. Ferdinand and the Sultan: The Metaphor of the Turk and the Crisis of the Spanish Monarchy in the Early Nineteenth Century. *Contributions to the History of Concepts*. 2015. Volume 10, Issue 1. P. 1–26.
14. Emrence C. Imperial paths, big comparisons: the late Ottoman Empire. *Journal of Global History*, 2008. No. 3. P. 289–311.
15. Hargreaves-Mawdsley W.N. Eighteenth century Spain, 1700-1788. London: The Macmillan press, 1979. 181 p.
16. Premo B. The Enlightenment on trial: ordinary litigants and colonialism in the Spanish empire. New York: Oxford university press, 2017. 361 p.
17. Bal F. Ottoman-Spanish economic relations in the sixteenth century: rivalry in the Mediterranean. *International Journal of Business and Social Science*. 2011. Vol. 2. No. 21. P. 296-306.
18. Bowen W.H. From holy war to technocracy, 1571–1924: The Spanish and Ottoman Empires in the Mediterranean. *The Journal of the Middle East and Africa*. 2016. No. 7 (3). P. 257-268.
19. Ünal A.Ç. The first Spanish ambassador to the Sublime Porte: Juan de Bouligny and his early activities in Istanbul based on his diary. MA Thesis. Istanbul: İstanbul Şehir University, 2015. 118 p.
20. Tabakoğlu H.S. XVIII. yüzyılda Osmanlı-İspanya ilişkileri. Yüksek lisans tezi. Istanbul: İstanbul üniversitesi, 2010. 111 s.
21. Veinstein G. Inalcik's views on the Ottoman eighteenth century and the fiscal problem. *Oriente Moderno*. Nuova serie. 1999. No. 1. P. 1-10.
22. Nişancıoğlu K. The Ottoman origins of capitalism: uneven and combined development and Eurocentrism. *Review of International Studies*. Vol. 40. P. 325-347.
23. Akarlı A.O. Growth and retardation in the Ottoman economy, the case of ottoman Selanik 1876-1912. PhD Thesis. London school of economics and political science, 2001. 350 p.
24. Duranoglu E., Okutucu G. Economic Reasons Behind the Decline of the Ottoman Empire. Master thesis. Bergen: Norges Handelshøyskole, 2009. 93 p.
25. Bulut M., Altay B. The Ottoman economy (1870-1913): the preliminary second generation estimates. *Turkish journal of Islamic economies*, 2021. No. 9 (1). P. 95-118.
26. Clark E. The Ottoman industrial revolution. *International journal of Middle East studies*. 1974. No. 5. P. 65-76.
27. Mann M. The sources of social power. Vol. II: the rise of classes and nation-state 1760-1914. Cambridge university press, 2012. 826 p.
28. Rosés Joan R., O'Rourke Kevin H., Williamson Jeffrey G. *Globalization, Growth and Distribution in Spain 1500-1913*. NBER: Working Paper No. 13055. 2007. 55 p.
29. Alvarez-Nogal C., Prados de la Escosura L. The decline of Spain (1500–1850): conjectural estimates. *European Review of Economic History*, 2007. No. 11. P. 319–366.
30. Aram B., Yun-Casalilla B. Global Goods and the Spanish Empire, 1492–1824: Circulation, Resistance and Diversity. London: Palgrave Macmillan, 2014. 322 p.
31. Roses J.R. Why Isn't the Whole of Spain Industrialized? New Economic Geography and Early Industrialization, 1797–1910. *The Journal of Economic History*, 2003. Vol. 63. No. 4. P. 995-1022.
32. Güvemli B. The role of accounting in the industrialization efforts of the Ottoman Empire in the 19th century. *Spanish Journal of Accounting History*. 2017. No. 27. P. 74-100.
33. Prados de la Escosura L. Economic growth and backwardness, 1780-1930. *Spanish history since 1808* / Eds. J. Álvarez Junco, A. Shubert. London: Arnold Press, 1999. P. 179-190.
34. Martínez- Carrion J.M. Living standards, nutrition and inequality in the Spanish Industrialization: an anthropometric view. *Revista de historia industrial*. 2016. No. 64. P. 11-50.
35. Prados de la Escosura L, Nogal C.A. The rise and fall of Spain, 1270-1850. *Economic History Review*. 2013. No. 66. P. 1–37.

36. Prados de la Escosura L., Sanchez-Alonso B. Economic Development in Spain, 1815-2017. In: *Oxford encyclopedia of economics and finance*. Oxford: Oxford university press, 2020. P. 1-25.
37. Prados de la Escosura L., Nogal C.A. Searching for the roots of retardation: Spain in European perspective, 1500-1850. Working papers in Economic history. Madrid: Universidad de Carlos III de Madrid, 2007. 56 p.
38. Rosés J.R., O'Rourke K.H., Williamson J.G. Globalization, Growth and Distribution in Spain 1500-1913. *National bureau of economic research, working paper*. No. 13055. 2007. 55 p.
39. Genç M. L'économie Ottomane et la guerre de XVIIIe siècle. *Turcica*. 1995. No. 27. P. 177-196.
40. Pamuk Ş. The price revolution in the Ottoman Empire reconsidered. *Int. J. Middle East Stud.* 2001. No. 33. P. 69–89.
41. The city in the Ottoman empire: migration and the making of urban modernity / Ed. U. Freitag. London: Routledge, 2011. 269 p.
42. Genç M. Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 2012. No. 3. P. 175-186.
43. Doğu E., Rhodes R.I. Western capitalism and the disintegration of the Ottoman empire. *Economy and History*. 1975. No. 18. P. 41-60.
44. Reeves-Ellington B. Incorporation of the Ottoman Empire into the Capitalist World-Economy, 1750-1839. *Binghamton Journal of history*. URL: <https://www.binghamton.edu/history/docs/bing-journal-history-1999.pdf>
45. Pamuk Ş., Williamson J. Ottoman De-Industrialization 1800-1913: Assessing the Shock, Its Impact and the Response. *National bureau of economic research, working paper*. 2009. 43 p.
46. Zürcher E.J. Turkey: a modern history. New York: I.B.Tauris & Co. Ltd., 2017. 458 p.
47. Yildirim O. Ottoman Guilds (1600-1826): A Survey. The Return of the Guilds. Utrecht: Utrecht University, 5-7 October 2006. P. 1-20.
48. Prados de la Escosura L. The loss of colonial empire and its economic impact on Spain. Part in: The economic effects of French Revolutionary and Napoleonic Wars / Ed. F. Crouzet. Leuven: Leuven university press, 1990. P. 79-85.
49. Grafe R., Irigoin M.A. The Spanish Empire and Its Legacy: Fiscal Re-distribution and Political Conflict in Colonial and Post-Colonial Spanish America. London: London school of economics, 2006, 68 p.
50. The Ottomans and the Balkans: a discussion of historiography / Eds. F. Adanir, S. Faroqhi. Leiden: Brill, 2002. 445 p.
51. Birdal M. The political economy of Ottoman public debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century. New York: I.B.Tauris Publishers, 2010. 232 p.
52. Agoston G., Masters B. The encyclopedia of the Ottoman Empire. New York: Facts on File, 2009. 650 p.
53. Grant J. "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire Fifteenth to Eighteenth Centuries" *Journal of World History*. 1999. No. 10. P. 181.
54. Grant J. "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914". *The Journal of Military History*. 2002. No. 66. P. 9-36.
55. Gökakın B.Ö. The Ottoman Empire and the European international society: a theoretical-historical analysis. PhD. Dissertation. Ankara: Bilkent University, 2006. 370 p.
56. Pamuk Ş. Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800. *Journal of Interdisciplinary History*. 2004. Vol. 35. No. 2. P. 225-247.
57. Çamlı A.Y. "Was The Irrational Management System Why The Ottoman Did Not Adopt Capitalism?". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2021. Sayı 44, S. 15-25.
58. Evrensel A., Minx T. An institutional approach to the decline of the Ottoman Empire. *Cogent Economics & Finance*. Abingdon: Taylor & Francis. 2014. Vol. 5. Iss. 1, P. 1-16.

59. Coşgel M.M., Miceli T.J., Rubin J. The political economy of mass printing: Legitimacy and technological change in the Ottoman Empire. *Journal of Comparative Economics*. 2012. No. 40. P. 357-371.
60. Sariyannis M. Ottoman ideas of monarchy before the Tanzimat reforms: towards the conceptual history of Ottoman political notions. *Turcica*, 2016. No. 47. P. 33-72.
61. Gomez-Diaz D. Industrial revolution in Spain. In: *Encyclopedia of the Age of the Industrial Revolution, 1700-1920* / Ed. C. Rider. Westport: Greenwood Press, 2007. P. 383-388.
62. Genç M. Ottoman industry in the Eighteenth century: general framework, characteristics and main trends. In: *Manufacturing in Ottoman Empire and Turkey: 1500-1950* / Ed. D. Quataert. New York: State University of New York press, 1994. P. 59-86.
63. Fieldhouse D.K. The Colonial Empires A Comparative Survey from the Eighteenth Century. New York: Macmillan, 1982. 484 p.
64. Wallerstein I. The modern World-System: The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730s-1840s. Berkeley: University of California Press, 2011. 372 p.
65. Dursun S. Forest and the State: history of forestry and forest administration in the Ottoman Empire. Doctoral dissertation. Sabancı university, 2007. 436 p.
66. Charotti C.J., Palma N., dos Santos J. American Treasure and the Decline of Spain. Economics discussion series. Manchester, 2022. 53 p.
67. Klein J. The Mesta: A study in Spanish economic history 1273-1836. London: Oxford university press, 1920. 444 p.
68. Pamuk S. The Evolution of Fiscal Institutions In The Ottoman Empire, 1500-1914. In: *The Rise of Fiscal States: A Global History, 1500-1914* / Ed. B. Yun-Casalilla, P. O'Brien. Cambridge university press, 2012. P. 304-332.
69. Casey J. Early modern Spain: A social history. New York: Routledge, 1999. 305 p.

References

1. Potter, S.J., Saha, J. (2015). Global History, Imperial History and Connected Histories of Empire. *Journal of Colonialism and Colonial History*, 16 (1), pp. 1-36. [In English].
2. Vasunia, P. (2011). The comparative study of empires. *Journal of Roman Studies*, 101, pp. 222-237. [In English].
3. Cooper, F. (1996). "Race, ideology, and the perils of comparative history". *AHR*, no. 101 (4), pp. 1122-38. [In English].
4. Faroqhi, S. (2019). *The Ottoman and Mughal Empires: Social History in the Early Modern World*. London and New York: IB Tauris. [In English].
5. Akçetin, E., Faroqhi, S. (2018). *Living the Good Life: Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. Leiden: Brill. [In English].
6. Dem'yanenko, M.A. (2021). *Yspanskaya y Rossyjskaya ymperyy v XV-XVIII vekax: prolehomeny k sravnytelnomu analyzu*. SPb.: Yzdatelstvo Evropejskoho unyversyteta v Sankt-Peterburhe. [In Russian].
7. Ranke, L. (1845). *Ottoman and Spanish empires in sixteenth and seventeenth century* / transl. W. Kelly. Philadelphia: Lea & Blanchard. [In English].
8. Bowen, W.H. (2010). The Spanish and Ottoman Empires in the Mediterranean, 1714-1914. *The Journal of the Middle East and Africa*, No. 1, pp. 84-96. [In English].
9. Ağır, S. (2003). *The mentalities of "decline" in the Spanish and Ottoman empires*. BA Thesis. Middle East Technical University. [In English].
10. Marchetti, C., Ausubel, J. H. (2013). Quantitative Dynamics of Human Empires. *International Journal of Anthropology*, no. 27(1-2): 1-62. [In English].
11. Scheidel, W. (Ed.) (2009). *Rome and China: comparative perspectives on ancient world empires*. New York: Oxford University Press. [In English].
12. Ignacio, J., Ucendo, A., Limberger, M. (Eds.) (2012). *Taxation and debt in early modern city*. London: Pickering & Chatto. [In English].

13. Simal, J.L., Martykanova, D. (2015). Ferdinand and the Sultan: The Metaphor of the Turk and the Crisis of the Spanish Monarchy in the Early Nineteenth Century. *Contributions to the History of Concepts*, Volume 10, Issue 1. pp. 1–26. [In English].
14. Emrence, C. (2008). Imperial paths, big comparisons: the late Ottoman Empire. *Journal of Global History*, no. 3, pp. 289–311. [In English].
15. Hargreaves-Mawdsley, W.N. (1979). *Eighteenth century Spain, 1700-1788*. London: The Macmillan Press. [In English].
16. Premo, B. (2017). *The Enlightenment on trial : ordinary litigants and colonialism in the Spanish empire*. New York: Oxford University Press. [In English].
17. Bal, F. (2011). Ottoman-Spanish economic relations in the sixteenth century: rivalry in the Mediterranean. *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2 No. 21, pp. 296-306. [In English].
18. Bowen, W.H. (2016). From holy war to technocracy, 1571–1924: The Spanish and Ottoman Empires in the Mediterranean. *The Journal of the Middle East and Africa*, no. 7 (3), pp. 257-268. [In English].
19. Ünal, A.Ç. (2015). *The first Spanish ambassador to the Sublime Porte: Juan de Bouligny and his early activities in Istanbul based on his diary*. MA Thesis. Istanbul: İstanbul Şehir University. [In English].
20. Tabakoğlu, H.S. (2010). *XVIII. yüzyılda Osmanlı-İspanya ilişkileri*. Yüksek lisans tezi. Istanbul: İstanbul üniversitesi. [In Turkish].
21. Veinstein, G. (1999). Inalcik's views on the Ottoman eighteenth century and the fiscal problem. *Oriente Moderno. Nuova serie*, No. 1, pp. 1-10. [In English].
22. Nişancıoğlu, K. (2014). The Ottoman origins of capitalism: uneven and combined development and Eurocentrism. *Review of International Studies*, Vol. 40 (2), pp. 325-347. [In English].
23. Akarlı, A.O. (2001). *Growth and retardation in the Ottoman economy, the case of ottoman Selanik 1876-1912*. PhD Thesis. London school of economics and political science. [In English].
24. Duranoglu, E., Okutucu, G. (2009). *Economic Reasons Behind the Decline of the Ottoman Empire*. Master thesis. Bergen: Norges Handelshøyskole. [In English].
25. Bulut, M., Altay, B. (2021). The Ottoman economy (1870-1913): the preliminary second generation estimates. *Turkish journal of Islamic economies*, no. 9 (1), pp. 95-118. [In English].
26. Clark, E. (1974). The Ottoman industrial revolution. *International journal of Middle East studies*, no. 5, pp. 65-76. [In English].
27. Mann, M. (2012). *The sources of social power. Vol. II: the rise of classes and nation-state 1760-1914*. New York: Cambridge university press. [In English].
28. Rosés, J.R., O'Rourke, K.H., Williamson, J.G. (2007). Globalization, Growth and Distribution in Spain 1500-1913. *National bureau of economic research, working paper*, No. 13055, 55 p. [In English].
29. Escosura de la, L.P., Nogal C.A. (2007). *Searching for the roots of retardation: Spain in European perspective, 1500-1850*. Madrid: Universidad de Carlos III de Madrid. [In English].
30. Aram B., Yun-Casalilla, B. (2014). *Global Goods and the Spanish Empire, 1492–1824: Circulation, Resistance and Diversity*. London: Palgrave Macmillan. [In English].
31. Roses, J.R. (2003). Why Isn't the Whole of Spain Industrialized? New Economic Geography and Early Industrialization, 1797–1910. *The Journal of Economic History*, Vol. 63, no. 4, pp. 995-1022. [In English].
32. Güvemli, B. (2017). The role of accounting in the industrialization efforts of the Ottoman Empire in the 19th century. *Spanish Journal of Accounting History*, no. 27, pp. 74-100. [In English].
33. Prados de la Escosura, L. (1999). Economic growth and backwardness, 1780-1930. *Spanish history since 1808*. London: Arnold Press. pp. 179-190. [In English].

34. Martinez-Carrion, J.M. (2016) Living standards, nutrition and inequality in the Spanish Industrialization: an anthropometric view. *Revista de historia industrial*, no. 64, pp. 11-50. [In English].
35. Prados de la Escosura L, Nogal, C.A. (2013) The rise and fall of Spain, 1270-1850. *Economic History Review*, no. 66, pp. 1–37. [In English].
36. Escosura de la, L. P., Sanchez-Alonso, B. (2020). Economic Development in Spain, 1815-2017. *Oxford encyclopedia of economics and finance*. Oxford: Oxford university press, pp. 1-25. [In English].
37. Escosura de la, L. P., Nogal, C. A. (2007). *Searching for the roots of retardation: Spain in European perspective, 1500-1850*. Madrid: Universidad de Carlos III de Madrid. [In English].
38. Rosés, J.R., O'Rourke, K.H., Williamson, J.G. (2007). Globalization, Growth and Distribution in Spain 1500-1913. *National bureau of economic research, working paper*, No. 13055, 55 p. [In English].
39. Genç M. (1995). L'économie Ottomane et la guerre de XVIIIe siècle. *Turcica*, no. 27, pp. 177-196. [In French].
40. Pamuk, Ş. (2001). The price revolution in the Ottoman Empire reconsidered. *Int. J. Middle East Stud*, no. 33, pp. 69–89. [In English].
41. Freitag, U. (Eds.). (2011). The city in the Ottoman empire : migration and the making of urban modernity. London: Routledge. [In English].
42. Genç, M. (1994). Ottoman industry in the Eighteenth century: general framework, characteristics and main trends. *Manufacturing in Ottoman Empire and Turkey: 1500-1950*. New York: State university of New York press, pp. 59-86. [In English].
43. Doğu, E., Rhodes, R.I. (1975). Western capitalism and the disintegration of the Ottoman empire. *Economy and History*, no. 18, pp. 41-60. [In English].
44. Reeves-Ellington B. (1999). Incorporation of the Ottoman Empire into the Capitalist World-Economy, 1750-1839. *Binghamton Journal of history*. [Online]. Available from: <https://www.binghamton.edu/history/docs/bing-journal-history-1999.pdf> [In English].
45. Pamuk, Ş., Williamson, J. (2009). *Ottoman De-Industrialization 1800-1913: Assessing the Shock, Its Impact and the Response*. National bureau of economic research, working paper. [In English].
46. Zürcher E.J. (2017). *Turkey: a modern history*. New York: I.B.Tauris & Co. Ltd. [In English].
47. Yildirim, O. (2006). *Ottoman Guilds (1600-1826): A Survey. The Return of the Guilds*. Utrecht: Utrecht University, pp. 1-20. [In English].
48. Escosura de la, L.P. (1990). The loss of colonial empire and its economic impact on Spain. *The economic effects of French Revolutionary and Napoleonic Wars*. Leuven: Leuven University Press, pp. 79-85. [In English].
49. Grafe, R., Irigon, M.A. (2006). *The Spanish Empire and Its Legacy: Fiscal Re-distribution and Political Conflict in Colonial and Post-Colonial Spanish America*. London: London school of economics. [In English].
50. Adanir, F., Faroqi, S. (Eds.) (2002). *The Ottomans and the Balkans : a discussion of historiography*. Leiden: Brill. [In English].
51. Birdal, M. (2010) *The political economy of Ottoman public debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*. New York: I.B.Tauris Publishers. [In English].
52. Agoston, G, Masters B. (2009) *The encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Facts on File. [In English].
53. Grant, J. (1999), "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire Fifteenth to Eighteenth Centuries" *Journal of World History*, no. 10, pp. 179-201. [In English].
54. Grant, J. (2002). "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914". *The Journal of Military History*, no. 66, pp. 9-36. [In English].
55. Gökakın, B.Ö. (2006). *The Ottoman Empire and the European international society: a theoretical-historical analysis*. PhD. Dissertation. Ankara: Bilkent university. [In English].

56. Pamuk, S. (2012). The Evolution Of Fiscal Institutions In The Ottoman Empire, 1500-1914. *The Rise of Fiscal States: A Global History, 1500–1914*. New York: Cambridge university press, pp. 304-332. [In English].
57. Çamlı, A. Y. (2021). “Was The Irrational Management System Why The Ottoman Did Not Adopt Capitalism?”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, ss. 15-25. [In English].
58. Evrensel, A., Minx, T. (2017). An institutional approach to the decline of the Ottoman Empire. *Cogent Economics & Finance*, Vol. 5, Iss. 1, pp. 1-16. [In English].
59. Coşgel, M.M., Miceli, T.J., Rubin, J. (2012). The political economy of mass printing: Legitimacy and technological change in the Ottoman Empire. *Journal of Comparative Economics*, no. 40, pp. 357-371. [In English].
60. Sariyannis, M. (2016). Ottoman ideas of monarchy before the Tanzimat reforms: towards the conceptual history of Ottoman political notions. *Turcica*, no. 47, pp. 33-72. [In English].
61. Gomez-Diaz, D. (2007). Industrial revolution in Spain. *Encyclopedia of the Age of the Industrial Revolution, 1700-1920*. Westport: Greenwood Press, pp. 383-388. [In English].
62. Genç, M. (1994). Ottoman industry in the Eighteenth century: general framework, characteristics and main trends. *Manufacturing in Ottoman Empire and Turkey: 1500-1950*. New York: State university of New York press, pp. 59-86. [In English].
63. Fieldhouse, D.K. (1982). *The Colonial Empires A Comparative Survey from the Eighteenth Century*. New York: Macmillan. [In English].
64. Wallerstein, I. (2011). *The modern World-System: The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730s-1840s*. Berkeley: University of California Press. [In English].
65. Dursun, S. (2007). *Forest and the State: history of forestry and forest administration in the Ottoman Empire*. Doctoral dissertation. Sabancı university. [In English].
66. Charotti, C.J., Palma, N., dos Santos, J. (2022). *American Treasure and the Decline of Spain*. Economics discussion series. Manchester. [In English].
67. Klein, J. (1920). *The Mesta: A study in Spanish economic history 1273-1836*. London: Oxford University Press. [In English].
68. Pamuk, S. (2012). The Evolution Of Fiscal Institutions In The Ottoman Empire, 1500-1914. *The Rise of Fiscal States: A Global History, 1500–1914*. New York: Cambridge university press, pp. 304-332. [In English].
69. Casey, J. (1999). *Early modern Spain: A social history*. New York: Routledge. [In English].

Чалий А. “Близнюки мимоволі”: Іспанська та Османська імперії та проблеми їх занепаду у XVIII ст.

Проблеми порівняльної історії імперій за останні декілька років набули нового звучання в контексті вироблення синтезу не тільки успішних прикладів, імперій, які змогли зберегти свою міць і силу максимально довго, а так само й неуспішних. Іспанська й Османська імперії демонстрували всі аспекти цих порівнянь, практично співпадаючи хронологічно: одночасно піднялися над всіма державами Європи й Азії, ставши свого роду наддержавами у військово-політичному так і в економічному сенсах, й так само синхронно зійшли із геополітичної дистанції; будучи економічними потугами, практично одночасно й за однакових причин опинилися на другорядних позиціях (а на короткі моменти мало чим відрізнялись від колоній) в світовій економіці; демонструючи військову міць і вправність на полях битв, в другій половині XVII ст. стали зазнавати по факту ситуативних, але болючих невдач, хоч і суттєво мало чим відрізнялись від своїх суперників у Європі; наприкінці XVIII ст. обидві імперії зазнали тяжких поразок, ще більше поглибивши відставання (уявне чи реальне) і ставши гравцями другого ешелону, балансуючи на межі геополітичних інтересів великих гравців. Неодноразово наголошуючи на тому, що за змістом ці дві імперії мало чим відрізнялися в політичному, економічному та суспільному планах, належачи до пре-індустріальних суспільств, вони все ж

продемонстрували відмінний від «успішних» країн-імперій результат. Метою статті є дослідити які риси суспільно-політичного й економічного життя обох імперій в порівняльному аспекті були ідентичні або близькі за змістом, які риси визначили подальший розвиток імперій, коли відбулася дана біфуркація. Автор наголошує, що попри усталений погляд на дві основні причини, що нерідко фігурують в викривальних статтях щодо османів та іспанців – «східний» характер цивілізації в одних та «золотий чинник» для інших, причина невдач цих країн крилася не в абстрактних універсалах а в досить конкретних причинах – в хибній методологічній основі для розвитку країни та деструктивних та запізнілих діях державного управління.

Ключові слова: Османська імперія, Іспанська імперія, компаративна історія, глобальна історія, XVIII століття.

Appendix 1: “Too much related” – same problems same path and same results

Criteria	Spanish Empire	Ottoman Empire
Lack of industrialization (production with high surplus value)	1797 – 11,5 millions in mainland Spain, 13% working in industry/secondary sector (1,5 million), first cotton-spinning machine in Barcelona (1737), 1765 – “Jenny” machine firstly introduced, 1791 – water frame, 1803 – Crompton machine [61, p. 383-384].	Ottoman industrialization was no match in design and process with European one, it rather appeared as a complex pattern with rising and falling, export was not encouraged but rather cutralide by prohibition quotas, imp[ort on the other hand was fostered and facilitated [62, p. 59-60].
Hush and non-profitable incorporation of Ottoman and Spanish Empires into World-Economy	Spanish protectionism policy interlinked with its foreign trade gave disastrous results combined with poor rate of manufacturing easily traced in examples of Latin America trade (where only Spanish ships and merchants could trade but within Latin America and ban for industry and intercontinental trade was ruined by debatable Bourbon reforms [63, p. 35].	Due to WSA research Ottomans were incorporated during 1750 to 1856, as Trade Treaty of 1838 and later 1844 marked the end of incorporation of ottoman economics into European trends (subjugated by primarily Great Britain and lesser by France) [64, p. 150-151, 68].

Destructive/ineffective protectionist policy	<p>“Let London manufacture those fine fabrics of hers to her heart’s content; Holland her chambrays; Florence her cloth ... Milan her brocades, Italy and Flanders their linens ... so long as our capital can enjoy them; the only thing it proves is that all nations train journeymen for Madrid ... for all the world serves her and she serves nobody” Alfonso Nunez de Castro, written in 1675 and quoted in Vives gives a clear view of Spanish inadequacy in economic policy [66, p. 2]. Free trade of grain (1765), abolition of internal custom duties, free-trade with American colonies, protection of manufactories, loosening property inheritance laws (1798) = resulting weakening the state without proper economic status</p>	<p>Ottoman thought about protectionism never reached far than crucial issues (timber, wheat) and was based on intrinsic and rather delusional presumption: let foreign goods inside is better than making custom protections (thought to torn apart European production), which had been proven completely wrong and ruinous to ottoman manufacturing till 1844 [65, p. 82-84, 100]. Economically, the Ottoman Empire was a pre-capitalist state. The economic policies of the state, such as they were, were aimed at subsistence of the population, at provisioning the major population centers and at the collection of taxes in money and in kind. Not until the very end of the empire did the Ottoman government develop policies that could be described as mercantilist, actively protecting or stimulating certain sectors of the economy [46, p. 11]</p>
---	---	---

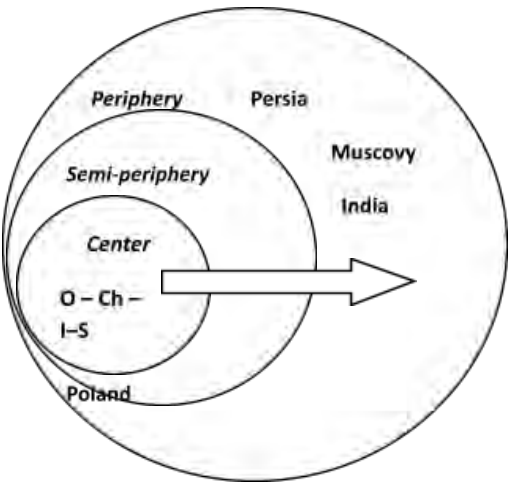

Ineffective fiscal system and policy	Despite lots of economic reforms, reactions and radical changes, tax depression still depressed the Mesta and the problem of pastoral protectionism [67, p. 251], inability to transform short-term national debt into long-termed, burdening/levying commodities with different qualities and prospects of economic growth.	Unable to check the growing power of the provincial notables, the Ottoman state was able to collect limited amounts of taxes during the seventeenth and eighteenth centuries. Most of the tax revenues were retained by various intermediaries. As a result, state finances came under increasing pressure in the seventeenth century and again from the 1770s onwards, especially during periods of war [68]. Fiscally motivated debasements were used rather frequently during these periods. New instruments for public borrowing began to emerge during the eighteenth century in response to these fiscal pressures [56, p. 4-5]
Devastating and lasting wars	War of a Spanish succession (1701-1714) made the biggest contribution into Spanish poor demography despite its uncertainty, but till the end of 1787 historians have been given a number of 10 138 000 inhabitants of Spain itself according to the census [69, p. 21]	The last victorious war for the Ottomans appeared in 1711, when they recaptured the city of Azov. From that moment, all subsequent wars (1736-39, 1766-1769, 1774-1783) led only to defeat, loss of territories and therefore economic losses.

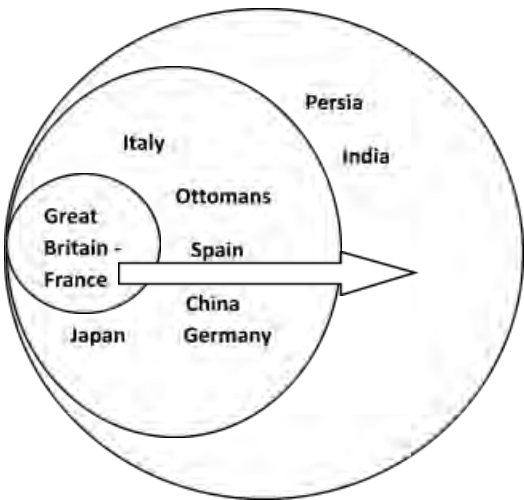
Rigid political and social units, which constrain strict political actions	Lack of counterbalancing institutions, which leads to concentrating all political power in the hands of monarchs and their inner circle, low quality of bureaucrats and absence of clear state-oriented strategy.	
---	---	--

Appendix 2: From superpowers to dust (due to WSA route of Spanish and Ottoman Empires from Center to Periphery)

World-system of XVI century

World-system of XVIII century

O - Ottomans
Ch. - China
I - India
S - Spain

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 327.7(477)+351.88

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-3>

Чекаленко Л.Д.

<https://orcid.org/0000-0002-2819-9424>

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЧИННИК ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті йдеться про феномен історичної пам'яті Республіки Польща, що нині спрямовується на розв'язання внутрішніх і зовнішніх завдань держави за наступними напрямками. Перший стосується низки геополітичних і практичних питань відносин з Німеччиною, другий точиться навколо відносин з Російською Федерацією, а третій сконцентровано на «проблемі Волині», що природньо екстраполюється на відносини з Україною. Така трихотомія складалася впродовж ХХ ст. і продовжується донині. Якщо до 2014 р. в польському політикумі і громадському житті превалювали німецькі і волинські нерозв'язані питання, то занадком і війною Росії проти України посилилась російська складова польського наративу пам'яті, спрямована на розвінчування московської загарбницької політики.

Витоки і сутність проблем у відносинах Польщі з Німеччиною, а також з Росією у багатьох питаннях є подібними, а в деяких вимірах навіть збігаються. Геополітичні вагові політик провідних держав нагадують одне одного за історичними витоками і за характером проблем, за нешанобливими оцінками своїх противників або конкурентів, за імперським ставленням до свого і до підкорених народів, за економічними характеристиками, що залишили їм у спадок попередні державні формування.

Тісно переплелися відносини Республіки Польща і Німеччини. Ускладнені територіальними претензіями, вони особливо загострилися у роки холодної війни. Конструктивний діалог цих європейських держав вийшов на консенсусний рівень тільки з об'єднанням Німеччини у 1990 р. Однак остаточного взаєморозуміння досі не досягнуто, оскільки польська сторона до нині порушує питання провини перед поляками з боку Німеччини, яка, за польськими заявами, недостатньо компенсувала втрати поляків періоду Другої світової війни.

Ключові слова: *німецько-польський кордон, договірна система, польські втрати, німецьке відшкодування.*

Польський вектор історичної пам'яті. Аналізуючи історичний досвід Польщі у протистоянні російським і німецьким загарбникам протягом всієї своєї історії, перед нами повстає Україна, яка і нині захищає власну незалежність від російського загарбника. І Україні, і Польщі було дуже важко протистояти імперіям, які безжально знищували і українську, і польську державність. Ліквідували незалежну Україну, перетворивши на васала Радянського Союзу. Тричі ліквідували Польщу, назва якої зникла з географічних карт Європи і цілого світу.

Для гноблених у минулому народів є характерним історичний страх програшу, поразки, страх пам'яті перед могутністю імперій, які легко можуть ліквідувати іншу державу. Цей страх й донині живе в серцях поляків, що

глибоко пронизав історичну пам'ять народу. Саме страхом, обережністю і виваженістю у прийнятті рішень пояснюємо деяку непослідовність впровадження польської політики щодо світових потуг – Німеччини і Росії. Така політика постійно коливалась від занадто тісних зав'язків до певного охолодження. Польща, яка донедавна була доволі слабкою державою, завжди шукала лобістів заради підтримки і просування світом власних інтересів. І цими лобістами зазвичай почергово виступали або Німеччина, або Росія.

Історіографія. Серед доволі значного переліку польських досліджень феномену пам'яті відносно небагато таких, які б аналізували специфіку саме історичної пам'яті. Більшість науковців присвячує свої роботи дослідженню культурної або гуманітарної пам'яті. Одним з таких колективних праць став проект «На шляху до нової гуманітарної науки: польська культурна пам'ять», який реалізований у формі серій з п'яти літніх шкіл для докторантів за участі близько 300 слухачів і 50 польських та іноземних науковців та викладачів. Результатом роботи стала публікація п'яти книг із серії «Nowa Humanistyka»: Література – теорія – життя (2013), Від біоспадщини до постпам'яті (2014), Пам'ять та афекти (2015), Афективні історії, політика пам'яті (2016), Migrating memory, community, identity (2016), а також кілька томів авторських монографій та перекладацьких праць [1].

Своєрідним підсумком роботи за цим проектом була й конференція під назвою «Польська пам'ять. Безперервність і зміна; діагностика та прогноз», що відбулася восени 2016 р.

Зазначимо, що польська наукова спільнота, яка доволі оперативно реагує на запити громадськості, виявила зацікавлення і проблемами історичної пам'яті. Однак, доволі довго, фактично до 1990-х рр., чекала на науковий розголос про долю польських євреїв, історія яких почала вивчатись тільки з крахом радянської системи. Дослідники одразу взяли за тематику стосунків євреїв з поляками під час Голокосту та післявоєнного періоду. Відносно нещодавно польська наукова спільнота зацікавилась історією різних етнічних груп, що здавна проживали на території Польщі, долями вармінців і мазурів, сілезців і кашубів тощо.

У цій площині в сфері пам'яті з'явилися роботи *Ришарда Нич* (Ryszard Nycz, «Polska pamięć», Teksty Drugie, 6 2016); *Влодзімежа Бородзей* («Німці і поляки не зобов'язані нічого одне одному прощати», 2021); *Люціана Желіговскі* (Lucjan Żeligowski. Wojna w roku 1920); *Маріуша Зайончковські* (Mariusz Zajączkowski. Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944-1950; його ж: Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944); *Магдалени Семчишин* (Magdalena Semczyszyn, Mariusz Zajączkowski (red.). Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej Kultury); колективу авторів: Narracje pamięci: międzypolityką a historią (pod redakcją Katarzyny Kąckiej, Joanny Piechowiak-Lamparskiej, Anny Ratke-

Małejewskiej. Toruń. 2015), а також Яна Томаша Гросс, Йоанни Токарська-Бакір, Яна Сова, Гжегожа Нізюлек, Анджея Ледер та інших.

Польські науковці активніше досліджують історію взаємовідносин поляків зі своїми географічними сусідами переважно через призму Другої світової війни, а стосовно українців – через наратив спричинених одне одному образ. Зазначимо, що якщо дослідження польсько-українських відносин до 1990 р. відрізнялися поміркованістю, намаганням знайти і висвітлити позитивні сторінки співробітництва і взаємодії, то з 1998 р. – із створенням Інституту національної пам'яті Польщі – польська наукова спільнота спрямувала свої зусилля на активну розробку тематики «українських злочинів» [2].

Впадає у вічі також і те, що в оцінці питань польсько-українських відносин серед польських дослідників немає єдності, фактично вони розділені на два протилежні табори. Одні представники науки посідають помірковану позицію щодо історичних визначень, давніх характеристик і викладу основних подій, а інші – налаштовані категорично негативно проти українського примирення і продовжують роздмухувати застарілі політичні кліше, що нагадують пропагандистські закиди часів холодної війни. В останньому випадку простежується сильний вплив російської пропаганди, складові якої озвучуються представниками наукових кіл в польських мас медіа, не гребуючи фальсифікаціями і фейками.

Серед таких сучасних доволі відомих і, на думку низки провідних польських істориків, за визначенням самих поляків «розкручених пропагандистів» зазначених питань, а також дослідника українсько-польського протистояння середини 1940-х рр. є доктор наук, професор Гжегож Мотика (Grzegorz Motyka). З 2011 року він член ради Інституту національної пам'яті Польщі. Г. Мотика дотримується теорії геноциду поляків під час Волинської трагедії, і в своїх книжках нерідко посиляється на роботи командувача здолбунівського округу польської Армії Крайової капітана Вінцента Романовського. Польський офіцер дослідив питання про склад учасників антипольських акцій, серед яких левову частку посідали православні селяни, підбурювані православними священиками Московського патріархату [3].

Цікавою була відповідь пана Мотики, який упускає такий важливий факт, як – роль російської церкви і московських священиків у волинських подіях. Відповідь ученого була шокуючою: «Я цього не читав!!!». Отже, як пояснити таку відповідь маститого ученого, важко сказати, як згадує український вчений Богдан Гудь [4].

Пані дослідниця історії, докторка Л. Кулінська пішла ще далі. В інтерв'ю польським ЗМІ навела як свої дослідження московські фейки про Степана Бандеру, звинувачувала вже свої польські masmedia «у неправдивій інформації про нинішню війну Росії проти України», називала «звірства» українських військових, вірогідно цитуючи «Рашатудей». І насамкінець закликала поляків повертатися «в Україну на втрачені (польські) землі» [5].

Явно пані докторка, що видала купу книжок про українців, черпає інформацію з російських мас медіа, і підкидає її своєму і зарубіжному слухачеві і читачеві. І це є загрозливою тенденцією як для поляків, так і українців.

Цікаво, що звинувачуючи у всіх польських бідах українців, такі автори виправдовують німців, які начебто не причетні до гуманітарних злочинів часів війни. На запитання, як реагували німці на т. зв. «злочини українців», відповідають: «Загалом байдуже. На пізнішому етапі вони підтримували УПА зброєю та припасами. Справа в тому, що якби росіяни не втрутилися (?), то українці винищили б поляків. Німці надавали (Польщі) вагони з вугіллям і вивозили поляків у тимчасові табори, а потім на роботи до Німеччини» [5].

Однак не уточняється, - які «табори»...

Українська історіографія волинських подій. Оскільки український вектор польських досліджень історичної пам'яті зосереджений навколо Волині 1943 р., назвемо вітчизняних дослідників цієї царини, яких одиниці. Серед них згадаймо українського вченого професора Богдана Гудя, який послідовно, спираючись на документи обох сторін, вивчає причини і мотиви того, що сталося на Волині у 1943 р. Свої пошуки Б. Гудь виклав у книзі «З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ століття». В Україні, на переконання професора Б. Гудя, немає «суспільного замовлення» на Волинську трагедію. Ця тема залишається регіональною проблемою. Кожен відомий історик чи краєзнавець, фактично, самотужки займається вивченням «волинської» теми. «Натомість, з власних джерел, – стверджує професор, – знаю, що лише на дослідження провідного польського історика цієї теми (згадуваного вище Г. Мотики) витрачені бюджетні мільйони» [4]. Можна погодитись з професором в тім, що «в нас до теми Волині '43 звертаються лише перед черговою її річницею, натомість Інститут національної пам'яті Польщі займається цією проблемою на постійній основі, подаючи, однак, перебіг подій вельми суб'єктивно».

В Україні ця прогалина поступово заповнюється: нещодавно почали впорядковувати зібрані раніше дані за згаданою тематикою. Однак, позиції українських істориків поки ще недостатньо аргументовано і документовано: на сьогоднішній день не знайдено підтверджуючого документу, що це власне керівництво УПА весною 1943 р. розпочало антипольську акцію. Натомість, є свідчення колишніх членів ОУН і УПА, а також припущення низки українських істориків, що волинські події мали риси організованої акції з боку УПА. Хоча говорити про достовірність «свідчень», що вибиті в арештованих вояків мордуванням, не приходить.

Водночас, більшість істориків по обидва боки українсько-польського кордону не цікавляться соціальними мотивами волинської трагедії. Більш виграшною їм видаються версії політичної боротьби чи етнополітичного конфлікту. Як підкреслював Лисяк-Рудницький, «терор і озвіріння були обопільні» [6].

Отже, одним з векторів історичної пам'яті_польської наукової спільноти є Волинська трагедія, які деякі політичні сили Польщі називають скорочено: «різанина Волині» («Rzeź wołyńska»). Так, саме «різанина», як назвали польські депутати від народу події 1943 року [7].

Незалежна Україна була поставлена перед фактом Волині руба, оскільки інформація про волинські події, як і про військову акцію «Вісла» із виселення 1947 року польською армією 160 тис. українців з їхніх ісконних земель всіляко замовчувалася радянським і пізніше українським керівництвом. Навіть з проголошенням України незалежною державою поодинокі згадки в українській пресі, окремі статті рідко виходили на загальний план. Хоча для налагодження двосторонньої співпраці України і Польщі було створено Консультаційний Комітет президентів, до обговорюваних проблем якого було внесено і питання злочинів проти людяності, проти історичної пам'яті [8].

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. керівники Польщі і України провели кілька заходів щодо примирення сторін. Були проведені спеціальні зустрічі вищих посадових осіб, широкі обговорення цих питань спільнотами з обох боків, прийнято відповідні спільні документи, як наприклад декларація «Про порозуміння і єднання» між Польщею і Україною та ін. [8]

Водночас польська сторона ніколи не упускала волинське питання з-під контролю: постійно моніторила ситуацію в Україні щодо захисту прав польського населення, запровадила карту поляка з метою полегшення виїзду осіб польського походження за кордон, зокрема в Польщу; вивчала і популяризувала питання Другої світової війни через призму «злочинів українських націоналістів проти мирного польського населення» і не тільки на Волині, а по всій Україні. Поза тим розшукувала польські пам'ятники на українських цвинтарях, опікувалася ними; збирала по українських архівах документи на нерухомість, що підтверджували колишню приналежність архітектурних об'єктів полякам.

Польські односторонні кроки не були зустрінуті в Україні із захватом, оскільки розуміли, що сьогодні-завтра польська сторона може звернутися з позовами до міжнародних судових інстанцій про покарання українців, або про відповідні компенсації. Такі приклади в польській політиці нині простежуємо у відносинах з Німеччиною.

На солідні матеріальні статки було створено Інститут пам'яті в Варшаві з відділеннями в усіх великих містах Польщі, завданням якого було зокрема «боротися за повернення пам'яті Волині». Інститут активно збирав документи, спогади, його делегації нерідко приїздили ще в радянську Україну в 1980-х рр. переважно в Волинську область. Приїздили, щоби наживо записати свідчення ще живих мешканців польських сіл, що були свідками трагічних подій часів війни. Оскільки живі записи – свідчення людей використовуються при дослідженні злочинів у якості офіційних документів, що підтверджують відповідні факти і події.

В інформації польських ЗМІ про допомогу українським біженцям, яких вивезено в Польщу на реабілітацію, навіть сьогодні у непростий час війни з російським загарбником польськими телевізійниками відзнято кілька коротких документальних стрічок про надання допомоги літнім людям, полякам, що пам'ятають події на Волині. В Польщі їм надали гуманітарну допомогу, поправили здоров'я, оформили в притулок для літніх людей. З їхніх розповідей розумієш, наскільки велике значення має історична пам'ять, яка не відпускає людину все її життя.

Одним з напрямів дослідження волинських подій є взаємні підрахунки загиблих в ті лихоліття. Загалом польські втрати, на думку вітчизняних дослідників, становили 35-40 тис. осіб. За звітом з Волині до Лондонського (емігрантського) уряду стало відомо, що до травня 1943 року загинуло близько 800 поляків. Спочатку вбивали заможніших і впливовіших – керівників німецьких аграрних господарств, вчителів, тобто інтелігенцію. Далі почалися масові вбивства десятків, а то й сотень польських чоловіків, жінок, дітей. «Ми знали, що найбільш ймовірна кількість втрат на Волині становить близько 50 тисяч (з 34 тисяч перевірених)», – повідомляє відомий польський історик Євген Місило. – Ніхто насправді не знає, скільки поляків загинули від рук українських сусідів на Волині. Так само як українців, замордованих поляками у рамках так званих «акцій репресивних» [9].

Це свідчить означає, що загальні і конкретні цифри втрат поляків під час війни значно завищені. Водночас, як зауважує польський дослідник, суспільству важко змінювати свою пам'ять, люди звикли до озвучених цифр, тому необхідно шукати компроміс.

Нині українські історики оцінюють «наші» жертви приблизно у 20 тис. осіб. Це підтверджують, зокрема, і спогади свідків подій. Тому важко говорити про запланований геноцид. Водночас це була також помста за роки кривд, остаточне знищення «панського» світу.

Загиблих з українського боку вітчизняні дослідники почали шукати тільки у 2000-х рр. Їх також виявилось чимало, оскільки у відповідь польське підпілля застосовувало такі ж методи, що й українська сторона. Польські «акції у відповідь» були спрямовані насамперед проти цивільного населення й мали місце ще задовго до «кривавої неділі» 11 липня 1943 р.

Про неготовність і незнання істориків з України вести діалоги на рівних з польськими представниками розповідає проф. Рішард Котраба. «Я бачив, що українська сторона на конференції з питань Волині була повністю невідповідна, – згадує Р. Котраба. – Ми мали значну інформацію, факти, підтверджені спогадами тисяч свідків, кількістю жертв та назвами місць. Вони практично не знали нічого» [4].

Оскільки українська сторона була не підготовлена до наукових дискусій на рівних, не мала відповідних документів і аргументів, польські учасники дискусій взяли ініціативу до своїх рук і фактично, приймали ті рішення і

розробляли відповідні положення спільних документів щодо історичних подій 1943 р. у своїх інтересах. В результаті нав'язали як Україні, польському суспільству та зарубіжній спільноті не тільки власне бачення витоків та наслідків «волинської різні», а насамперед завищену у рази кількість жертв. І така ситуація триває й досі. Організації «кресів» знову повернулися до пропагування цифри «вбитих українськими націоналістами» у 200 тис осіб. Це значно більше, ніж загальні польські втрати за загиблими протягом 5 років на усіх фронтах Другої світової війни (120 тисяч), включно з вересневою кампанією, Варшавським повстанням, партизанськими битвами, на західному фронті, форсуванням Одера, штурмом Ниси, Монте-Кассіно [9].

Водночас, якщо звернімо увагу на об'єктивні польські дослідження останніх років, то побачимо матеріали і статистику, які розвінчують кількісні дані загиблих поляків у Другій світовій війні. Ця цифра, за заявами науковців, в рази менша від прийнятої в Польщі – понад 6 млн. жертв. На думку доктора Матеуша Гняздовські з Інституту міжнародних відносин, ця кількість стала однією з основ тодішньої історичної політики комуністичної держави, свідченням того, як польська нація постраждала під гнітом німецького окупанта [10].

2008 року в «Польському дипломатичному огляді» (№ 1 / 2008) доктор Гняздовський опублікував документ, в якому йшлося, що цю кількість вигадав у грудні 1946 р. член Політбюро ЦК ППР, держсекретар Президії Ради Міністрів Якуб Берман, який наказав довільно встановити кількість смертей на 6 млн. осіб. Потім він рекомендував додати 28 тисяч, щоб виглядало більш «надійно».

До того ж періодично використовується неправдива інформація, прикладом чого можна нагадати маніпуляції з фотографією від 1923 р. циганських дітей, яку Товариство вшанування жертв злочинів українських націоналістів (вжзун) видавало за фото 1943 р. і використовувало в своїй пропаганді [11].

Варто виходити з того, про що у 1994 р. написав Ярослав Дашкевич: «Не підлягає сумніву, що український терор 1942–1944 років по відношенні до польського населення Західної України, навіть якщо його пробувати виправдовувати [...] ідеями помсти за польські кривди, провокаціями німецької та російської сторін, співпрацею Армії Крайової з комуністичною Росією [...] і т.д., заслуговує суворого і беззастережного засудження» [12].

Водночас, ми повинні домагатися рівноправного діалогу з польськими колегами щодо цієї проблеми. Втім, поки в Україні не буде суспільного «замовлення», фінансування, належного відношення державних чинників до цих досліджень, а також реальних дій – пошуків останків жертв, їхньої ексгумації, доти м'яч летітиме у наші ворота, як це наразі відбувається.

Підбиваючи підсумок, зазначимо наступне:

1. З опублікуванням архівних документів (за словами директора УІНП Антона Дробовича плануються публікації архівних документів, що стосуються Волинської трагедії) в українських істориків побільшає аргументів для наукових дискусій і прийняття об'єктивних рішень щодо Волині.

2. Справу б покращило відновлення консультацій з істориками та краєзнавцями, які знають, де перебувають цінні документи. Йдеться не лише про вже згадані протоколи і рапорти НКВС, а й про польські, які містять значно більше об'єктивної інформації, «ніж зізнання українських підпільників, підписані скривавленими, поламаними катями-енкаведистами пальцями» (Б. Гудь).

3. На жаль, більшість істориків по обидва боки українсько-польського кордону не цікавляться соціальними мотивами «волинської різни». Більш виграшною їм видаються версії політичної боротьби чи етно-політичного конфлікту. При цьому вони забувають про участь у тих подіях сотень тисяч населення Волині, для яких головним був «шматок кращої землі».

4. В українсько-польській дискусії на заявлену тему дуже важливим видається пошук відповіді на питання: хто ж несе відповідальність за виховання цілого покоління людей, для яких сокира, коса чи вили стають не знаряддям праці, а зброєю? Однозначно, це не вина цілком і виключно українців. Позаяк, нагадаю, протягом століть ні української держави, ні українських організацій, які мали б серйозний вплив на волинську людність не існувало. А головний ідеологічний посил до населення здійснювала православна церква, яка на цих теренах була московською.

5. Голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович напередодні чергової роковини Волинської трагедії заявив: «Усі злочинці повинні бути засуджені. Ми досі на шляху до цього, а це означає, що маємо приділяти особливу увагу фаховим дослідженням та оцінкам подій, щоб наше незнання не було благодатним ґрунтом для спекуляцій політиканів і ворожнечі. Чесна наукова дискусія, пошукові роботи, вивчення архівів – без популізму і пересмикувань – це те, чого так не вистачає нашим країнам».

6. Водночас, ми повинні домагатися рівноправного діалогу з польськими колегами щодо цієї проблеми. Втім, поки в Україні не буде суспільного «замовлення», фінансування, належного відношення державних чинників до цих досліджень, а також реальних дій – пошуків останків жертв, їхньої ексгумації, доти м'яч летітиме у наші ворота, як це наразі відбувається (Б. Гудь).

Німецький вектор історичної пам'яті після Другої світової війни. Договірні-правові основи польсько-німецьких відносин були доповнені договором про добросусідство та дружнє співробітництво від 17 червня 1991 р. Документ охоплював широке детальне коло питань взаємовідносин, починаючи з миру та безпеки, двосторонніх консультацій, підтримки Німеччиною європейських прагнень Польщі через співпрацю у конкретних економічних сферах (сільське

господарство, регіони, транспорт тощо), до питань меншин, культурної співпраці, соціальних контактів тощо.

Не вдаючись до переказу положень договору, варто зосередитись на питанні визначення статусу національних меншин, яке подане в документі у суперечливому варіанті. Деякі польські кола вважають цю проблему нерозв'язаною, оскільки наголошується на асиметрії статусу поляків у Німеччині та німців у Польщі. За статтею 20 абзац 1 договору, можна зробити висновок, що німці у Польщі мають статус національної меншини: «члени німецької меншини в Польщі», тоді як поляки, які мешкають у Німеччині, такого статусу не мають: «особи у Федеративній Республіці Німеччина з німецьким громадянством, які мають польське походження або плекають польську мову, культуру чи традицію».

З точки зору положень документу, обидві групи користуються однаковими правами, переліченими в абзаці 3 цитованої статті, зокрема: свобода користуватися рідною мовою, створення власних освітніх, культурних та релігійних установ, сповідання та впровадження власної релігії, право використовувати імена та прізвища за звучанням рідною мовою.

Аргументація німецької сторони на користь такої диференціації не змінювалась протягом десятиліть. Оскільки на відміну від німецької меншини в Польщі, поляки в Німеччині є неоднорідною групою. Польська громада складається як із старої еміграції, переважно з Рурського регіону, так і нової – людей, які прибули у 1980-і рр. і отримали статус німця на підставі ст. 116 Основного закону ФРН (особи з німецьким громадянством до 1945 р. та їх нащадки) [13].

У листопаді 2014 р. Міністерство внутрішніх справ Німеччини відхилило заяву Союзу поляків Німеччини про надання полякам статусу національної меншини, в основному використовуючи вищезазначені аргументи. Додамо, що статусом національних меншин у Німеччині користуються данці, сорби, фрізці та роми.

Водночас, зазначимо, що укладення прикордонного договору, а потім договору про добросусідство та дружнє співробітництво надало юридичних підстав до подальшої розбудови міжнародних правових засад двосторонніх відносин.

Одним із найделікатніших питань порядку денного польсько-німецьких відносин виявилася вимога компенсації полякам, що постраждали від Третього рейху в результаті Другої світової війни. Переважно це питання стосувалося людей, яких ув'язнили та відправили на примусові роботи. Кроком до вирішення цієї болючої проблеми стало створення фонду «Польсько-німецьке примирення» на основі угоди від 16 жовтня 1991 р. У 1992–2004 рр. фонд виплатив 732 млн злотих компенсації людям, постраждалим від нацистської Німеччини. У 2000 р. був створений фонд «Пам'ять, відповідальність та майбутнє». Загальна сума коштів, наданих ним для виплат громадянам країн

Центральної та Східної Європи, становила приблизно 5,2 млрд євро. Ці ресурси утворили німецькі компанії, які використовували рабську працю під час Третього рейху, та офіційні структури німецької держави. Сума компенсації громадянам Польщі – 484 000 осіб, перерахованих через Фонд «Польсько-німецьке примирення», склала понад 3,5 млрд злотих, виплачених до кінця вересня 2006 р.

Однак, і у 2022 р. польська сторона заявляє про вимогу відшкодування їй Німеччиною 6 220 609 млн злотих, як заявив лідер керівної партії Польщі «Право і справедливість» Ярослав Качинський. Він зазначив, що включено в цей борг: людські втрати країни – 5,2 млн осіб, матеріальні збитки – 797 398 млн злотих, культурні цінності – 19 310 млн злотих, банківські втрати – 89 321 млн злотих, страхові втрати – 34,8 млрд злотих. Загальну суму збитків Польща оцінила в 6 трильйонів 220 мільярдів 608 мільйонів злотих (близько 1,3 трильйона доларів США). Сума у звіті про військові репарації, які Польща має отримати від Німеччини, становить понад 850 мільярдів доларів, додав депутат А. Мулярчик [14].

Отже, історична пам'ять про Другу світову війну і нині нагадує про себе матеріальними претензіями Польщі до Німеччини. Позиція німецької сторони при цьому залишається незмінною і полягає в тому, що Німеччина нічого не винна полякам, оскільки вже з ними повністю розрахувалася. І якщо до зазначеного додати нові підрахунки людських втрат, яких зазнала Польща під час війни, то озвучена польською стороною компенсаційна сума значно зменшиться.

Історична пам'ять в польській політиці євроінтеграційної доби. При дослідженні впливу історичної пам'яті на польську зовнішню політику останніх десятиліть своєрідним поворотним моментом розглядаємо приєднання Польщі до Європейського Союзу в травні 2004 р. Саме цей факт ознаменував завершення процесу включення Польщі до двох провідних безпекових інтеграційних організацій – НАТО, 1999 року та ЄС. Ці події стали засадничими точками відліку для розвитку польської держави, оскільки Польща розпочала новий вищий етап реалізації зовнішніх і внутрішніх задач на рівних засадах з провідними країнами Заходу.

У цьому контексті відносини з Німеччиною мали велике значення, оскільки вони відігравали роль захисника польських зусиль і своєрідного учителя до участі в НАТО та ЄС. Наведемо основні аргументи щодо мотиваційних факторів Німеччини на підтримку Польщі, які були сформовані під впливом історичної відповідальності за наслідки Другої світової війни.

Геополітичні. Розширення сфери безпеки та стабільності на Сході Європи, в результаті чого Німеччина втратила статус «фронтної держави». На підтвердження цієї думки, згадаємо висловлювання экс-президента Німеччини Романа Герцога: «Якщо ми не стабілізуємо Схід, Схід дестабілізує нас».

Економічні. Відкриття багатомільйонного ринку для німецьких експортерів.

Гуманітарні. Підтримка країни, що вийшла на шлях демократії. До того ж, подяка Польщі за підтримку німецького процесу возз'єднання: від розхитування соціалістичного табору Східного радянського блоку протестним рухом «Солідарність» початку 1980-х рр. до об'єднання Німеччини.

Підтримка Німеччиною зусиль Польщі щодо вступу до НАТО вимагала від німецької дипломатії реалізації доволі складного завдання: творення гнучкого балансу між польськими прагненнями до членства в альянсі та російським роздратуванням з наближення НАТО до кордонів РФ. У цьому випадку Німеччина обрала так звану «подвійну стратегію». Вона полягала, з одного боку, в підтримці зусиль Польщі на вступ до альянсу, а з іншого – в залученні Росії до інституційного співробітництва з Північноатлантичним пактом. Результатом стало створення в 1997 р. Ради НАТО – Росія як консультативного форуму сторін з питань міжнародної безпеки на основі Закону про Росію НАТО-Росія. І цей документ був розроблений за участі німецької дипломатії.

Слід також підкреслити важливість переговорного процесу у форматі Веймарського трикутника, створеного за німецькою ініціативою в 1991 р., який став для Польщі необхідною платформою для просування в НАТО та ЄС. Положення про підтримку європейської перспективи Польщі та інших країн Центральної і Східної Європи – «зближення Польщі та інших нових демократій з Європейським Співтовариством» були включені до пункту 7 Веймарської декларації від 29 серпня 1991 р. [13].

Слід нагадати, що польсько-німецький договір про добросусідство 1991 р. висловлював підтримку Німеччиною європейських прагнень Польщі, зазначаючи у ст. 8 абзац 3, що «Федеративна Республіка Німеччина позитивно ставиться до перспективи приєднання Республіки Польща до Європейського Співтовариства, як тільки для цього сформулюються відповідні умови» [13]. Додамо, що розширення НАТО і ЄС на Схід було однією з пріоритетних цілей німецького головування в ЄС у 1994 році та у першій половині 1999 року.

Переговори про приєднання завершилися 13 грудня 2002 р. на саміті в Копенгагені. Перед цим за Німечким договором – грудень 2000 р., були враховані польські вимоги такої ж кількості голосів (27), як і в Іспанії, при голосуванні кваліфікованою більшістю. Таким чином справедливе ставлення до Польщі при прийнятті рішень в ЄС перемогло.

Зрештою, Лісабонський договір, підписаний 13 грудня 2007 р., прийняв систему подвійної більшості, згідно з якою прийняття рішення з кваліфікованою більшістю вимагає щонайменше 55% від кількості країн, в яких проживає щонайменше 65% населення ЄС. Суперечка щодо системи голосування стала першим серйозним випробуванням для польської дипломатії в рамках ЄС, яке виявило розбіжності між Польщею та Німеччиною.

Найважливіші з них стосувались європейського та атлантичного вимірів безпеки та війни з тероризмом, оголошеної США після терактів 11 вересня 2001 р. Порівняно з президентством Білла Клінтона, під час президентства

Джорджа Уокера Буша Вашингтон почав відкрито демонструвати більшу схильність до застосування сили задля досягнення своїх національних інтересів. Плани нападу на Ірак та їх реалізація у 2003 р. призвели до жорсткої критики США з боку Німеччини та Франції, але були підтримані Польщею та іншими країнами Центральної та Східної Європи.

Це питання було одним з центральних передвиборчої кампанії у вересні 2002 р. Лідери коаліції СДПН-Зелені – Шредер та Фішер зробили його найважливішим пунктом своєї передвиборчої позиції, наголошуючи на засудженні війни в Іраку, утриманні від можливої участі німецьких збройних формувань у конфлікті (хоча американці не звертались до Берліна за такою підтримкою) [16]. Ця тактика виявилася ефективною і дозволила продовжити правління коаліції після виборів, але ціною погіршення відносин з Вашингтоном.

Польща, в свою чергу, повністю підтримала позицію Вашингтона. Прем'єр-міністр Міллер був одним із підписантів т.зв. «листа восьми осіб», опублікованого 30 січня 2003 р., яким підтримано позицію США щодо Іраку.

Іракська проблема породила спекуляції навколо поглиблення трансатлантичного розколу, а також розбіжностей у самій Європі, які тодішній міністр оборони США Дональд Рамсфельд визначив як протистояння між «старою» та «новою» Європою.

У цій ситуації Польща та Німеччина опинилися в різних таборах, де критерієм поділу було ставлення до США. Німеччина на той час вперше в своїй повоєнній історії доволі відверто виступила проти політики США. Після приходу Ангели Меркель на посаду канцлера в 2005 р. німецько-американські суперечки повільно припинились.

При цьому посилювався авторитет Польщі у відносинах із США. І поступово між двома вимірами безпеки ЄС та НАТО було знайдено компроміс. Польща прийняла розвиток СОПП – місії, очолюваної ЄС, за умови, що вона не послабить зв'язків з НАТО, тоді як Німеччина висловлювала з цього питання своє застереження, які вимагали враховувати роль Росії на міжнародній арені.

На цьому етапі доречно висвітлити ще один важливий аспект польсько-німецьких відносин у багатосторонньому контексті, а саме позицію щодо Росії та України.

Філософія польської зовнішньої політики характеризувалася високим ступенем недовіри до Росії та побоюванням відродження її імперських тенденцій. Це спонукало Польщу взяти на себе роль промоутера України в її зусиллях наближення до НАТО та Європейського Союзу [16].

Після возз'єднання Німеччина інтенсивно намагалася залучити Росію до двостороннього та багатостороннього співробітництва в рамках таких організацій, як НАТО, ЄС та G7. Поки російсько-грузинський конфлікт у 2008 р. не похитнув образ Росії для Німеччини, який ще більш змарнів після анексії Криму та початку проти України. Росія перестала сприйматися

Німеччиною як партнер у вирішенні проблем міжнародної безпеки, і її почали оцінювати як дестабілізатор або, якщо говорити дипломатичною мовою, цитуючи слова міністра закордонних справ Хайко Мааса, «дуже важкого партнера» [17].

Водночас, ставлення основних польських політичних партій до Росії є більш менш однорідним у своїй критиці, а ці, хто її підтримує, у кризові моменти дотримуються тиші.

Стосовно України, то, за спостереженням іноземних ЗМІ, помітне зростання інтересу Німеччини до неї відбулося після Помаранчевої революції 2004 р. Посередницька діяльність в тій ситуації польського президента Александра Кваснєвського збіглася у часі з «телефонною дипломатією» канцлера Шредера, який мав дуже добрі особисті стосунки з президентом В. Птіним. І Польща, і Німеччина були зацікавлені у припиненні війни в Україні.

Слід також зазначити, що зростанню німецьких симпатій до України після Помаранчевої революції все ж перешкоджав прагматизм і страх можливої реакції Росії. Тому позитив у ставленні до України не означав підтримки можливого її членства в НАТО та ЄС. Ангела Меркель була одним з лідерів, який на саміті НАТО в Бухаресті в квітні 2008 р. активно заблокувала можливість запропонувати Україні чітку перспективу членства в альянсі, погодившись на деякі розмиті положення щодо цього питання. Стосовно відносин України з ЄС, як впливало із заяв німецьких політиків, йшлося про підтримку асоціації або привілейованого партнерства з ЄС.

Розбіжності між політикою Польщі та Німеччини також виявились у трактуванні східної політики ЄС. Якщо Польща ініціювала Східне партнерство – тісну співпрацю з групою країн Центральної Європи, включаючи Україну, та Кавказу в рамках цієї програми, то Німеччина запропонувала Росії від ЄС окрему модель співпраці – Партнерство для модернізації [18].

Позиції Німеччини та Польщі зблизились в умовах російсько-українського конфлікту в 2014 р. Обидві держави засудили дії Росії в Криму та на сході України. Позитивним проявом співпраці стала спільна посередницька місія міністрів закордонних справ Польщі, Німеччини та Франції – Франк-Вальтер Штайнмаєр, Радослав Сікорський та Лоран Фабіус, та імплементація Київської угоди від 21 лютого 2014 р., безпосереднім наслідком якої було припинення боїв в українській столиці.

Тим не менш, позиції провідних політичних сил Німеччини щодо Росії не відрізнялися єдністю. Тема «порозуміння з Росією» – *Russland-Versteher* – не полишала публічні і офіційні дебати.

Розбіжності в акцентах політики Польщі і Німеччини щодо Росії диктувалися не тільки причинами ностальгічної історичної пам'яті і економічною залежністю від російської сировини. Вагомий вплив на політичні сили Європи справляло спорудження двох ліній газопроводу «Північний потік». Різняться оцінки цього проекту: Берлін розглядав проект потужною перспективою, яка

може зміцнити енергетичну безпеку Німеччини, хоча деякі експерти застерігали від політичних наслідків. Водночас Варшава вважала цей проект загрозливим як для Польщі, так і України, як транзитних держав, що постачають енергоносії в Європу. Водночас німецька сторона запевняла, що після будівництва «Північного потоку-2» Україна залишиться транзитною державою, однак не пропонувала конкретних варіантів реалізації такого проекту.

За підсумками вищевикладеного, зазначимо наступне. З роками пакет спірних питань в польсько-німецьких відносинах поповнився новими проблемами, серед яких міграційна політика ЄС, а також невизнання Польщею верховенства права ЄС. Нагадаємо, що Німеччина з 2015 р. широко відкрилась для прийняття мігрантів у пошуках притулку. Федеральний канцлер А. Меркель прийняла відповідне рішення про їх «врятування». Такий крок фактично призупинив впровадження процедур імміграційної політики ЄС. Водночас, коли Німеччина не спромоглася забезпечити прийняття всіх мігрантів, то запропонувала Євросоюзу розподілити цю масу людей по квотах у всіх країнах ЄС.

Мотивація рішення канцлера за авторськими аналітичними оцінками лежить у площині історичної пам'яті про Другу світову війну. Не забуваймо, пані канцлер виросла у важкий післявоєнний час і людські проблеми для неї не є віддаленими і чужими (з ними вона познайомилась, навчаючись в СРСР). До цього рішення Меркель підштовхнули і м'які поради (зادля розхитування ЄС з середини) її російського «друга В. Путіна», що виявилось своєрідною пасткою для всього євроінтеграційного простору [19].

Наступне рішення ЄС у вересні 2015 р. стосувалось розселення іммігрантів у всіх країнах Євросоюзу. Однак польський уряд рішуче відмовився виконувати такі рішення, що внесло певний дисонанс у відносини з Єврокомісією. Проблема квотного розподілення мігрантів поступово згасла сама по собі з-за згортання міграційного потоку з 2016 р.

Протиріччя між суверенними засадами кожної держави і правовими нормами ЄС висунули на порядок денний ще одну проблему. Приводом для польських дискусій стала ухвала Конституційного суду РП про те, що Конституція Польщі має пріоритет над євросоюзними нормами. Слід підкреслити, що рішення Конституційного суду Польщі вписується у довготривалу традицію суперечок між конституційними судами окремих країн та Судом ЄС, не виключенням з того списку є і Польща.

До Польщі приєдналась Угорщина, добре відома своєю скандальною політикою перманентного незадоволення ЄС, і обидві країни подали позови про скасування цієї постанови. При цьому прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан пішов ще далі – почав шантажувати Єврокомісію заявою про можливий вихід країни з ЄС. Та й в Польщі заговорили про розгляд подібного питання – «Полекзит» [20].

В країнах ЄС розпочалися дебати щодо прийнятності польської схеми для функціонування в межах Європейського Союзу. Німецькі представники в Єврокомісії, позиція яких не відрізняється особливою прихильністю до польської поведінки в ЄС, навіть висунули пропозицію про розгляд подальшого перебування Польщі в Євросоюзі. Цей інцидент у черговий раз продемонстрував, як в системі євроінтеграції зіткнулися засади національного права держав на суверенітет і європейського права колективної компетентності.

Проаналізувавши політику Польщі щодо національного права, зазначимо наступне. Проблема ця є набагато глибшою і загрозливішою, ніж видається на перший погляд. І пов'язана вона із значними протиріччями суверенності і наддержавності.

Історична пам'ять польського населення, прихильність переважної більшості людей до суверенності, тобто забезпечення прав особи і, як наслідок, держави, є дуже глибокою, особливо в тих суспільствах, яких було позбавлено свободи вибору через історичні обставини і нав'язаний державний статус у таборі соціалізму.

За короткий пострадянський термін перебування в умовах демократії, а це період 1989-1998 рр. – до набуття членства в НАТО – тобто 10 років, Польща не поглинула повною мірою демократичні засади європейського буття, не встигла або не спромоглася самостійно налагодити польське заможне життя, що спирається на ринкові засади. Подібна ситуація може породжувати як демократію, так і автократію. В країні правила глибока криза, поки ЄС не допоможе своїми значними матеріальними ресурсами, технікою, фахівцями поставити польську економіку на сучасні інноваційні модерні рейки.

Особлива увага в європейському просторі приділяється європейській ідентичності. Слід зазначити, що європейська ідентичність, яка сприймається як наднаціональна ідентичність розповсюджена серед провідних європейських політиків. У деяких випадках вона навіть сильніша за національну. На противагу звичайним польським громадянам, в яких національна ідентичність значно переважає.

Польське суспільство не було виховано в системі європейських цінностей, не встигло переболіти європейською демократією, не сповідувало європейські засади, оскільки переважаючим кредо ідеології цієї країни є національні інтереси і національні цінності. Отже, громадяни Польщі як і інших держав у більшості своїй відчують себе передусім поляками, як інші голландцями, німцями тощо і тільки потім... європейцями.

Чергові вибори у Польщі заплановано на 2023 рік: держава і суспільство вже матимуть восьмирічний стаж «боротьби» із законодавчою системою ЄС. Існує достатньо прикладів того, як у світі занепадали різні демократії. І все починалося із розхитування судової гілки влади. З ліквідації судової справедливості починається тоталітаризм. Яскравий тому приклад – фашизація Росії.

Щодо загроз «Полекзит». Ще кілька років тому Польща являла собою вкрай слабку державу, що постала перед дефолтом і яка, на думку зовнішнього світу, не могла самостійно подолати внутрішню кризу. Завдяки приєднанню до Євросоюзу Республіка Польща сьогодні увійшла до п'ятірки розвинутіших країн Європи. І на передодні чергових виборів 2023 р. закиди щодо «можливого виходу Польщі з ЄС» є суто популістськими, які розраховані на певний прошарок необізнаних виборців.

Водночас не слід ігнорувати подібні кроки, що можуть бути і попереджальним дзвінком. Рішення польського Конституційного суду, згідно з яким положення європейських договорів не відповідають Конституції Польщі, на думку більшості європейських політиків, все гучніше розхитують інтеграційну будівлю.

Польський фактор формування історичної пам'яті українського народу. Україна – одна з небагатьох держав світу, яка, розбудовуючи відносини з європейськими країнами, спромоглася віднайти формулу подолання негативних нашарувань у взаєминах з європейськими сусідами, толерантно поставитися до їхніх політичних устремлінь, іноді поступаючись власними інтересами. При цьому, попри важкий тягар історичних образ і історичної пам'яті, вибудувала взаємини з позавчорашніми противниками і вчорашніми конкурентами на толерантних засадах міжнародного права, поважаючи суверенітет, територіальну цілісність і право вибору кожного.

Особливе місце в цій сув'язі взаємовпливів належить польському факторові. Не занурюючись у глибину століть, зазначимо, що Польщі й полякам присвячено чимало сторінок української історії. Були вони різноманітними: і негативними, і позитивними, бо відносини між сусідами, в які глибоко вплетений також етнічний чинник, не бувають простими й однозначними.

Розбудова відносин сучасної України з країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), зокрема з Польщею, є необхідною компонентою збереження миру і стабільності не тільки для нашої держави, а й у регіональному і глобальному вимірах. Особливого поштовху для зміцнення позицій в світі Україні надали Помаранчева революція та Революція гідності. Цей хронологічно короткий період був непростим для нашого народу. Період пошуку, вибору й випробувань. Різні варіанти розвитку подій очікували на нас: від мирних і виважених – до силового збройного протистояння.

У непрості часи українська демократія була підтримана з боку польського керівництва і більшості поляків. При цьому Україну віднесено до пріоритетів, які вважаються для Польщі стратегічними. Підтримавши Україну, виграла в очах світу й Польща, яка завдяки українській боротьбі довела правильність свого вектору східної політики, яку не визнавали й критикували проросійські сили в самій Польщі. До того ж польська демократія відіграла визначальну роль у консолідації політичних сил всередині країни. Отже, Республіка Польща є багатогранним партнером України. Ця держава виявилася першопрохідником у

складних тенетах історичних катаклізмів, спромоглася не тільки зберегти свій суверенітет в постійній боротьбі за свою незалежність, а й гідно витримати випробування ХХ ст., чим і здобула карт-бланш на офіційне місце в Європі: членство в НАТО і ЄС.

Відносини України і Республіки Польща характеризуються багатогранністю, насиченістю важливими для обох народів подіями, проблемним характером становлення. Можна виокремити кілька етапів розвитку взаємодії двох держав. Перші з них характеризуються виходом України на міжнародну арену як суб'єкта міжнародного права, що схвально сприйняло польське керівництво, і 2 грудня 1991 р. Республіка Польща перша серед зарубіжних країн визнала державну незалежність України. Країни встановили дипломатичні відносини на рівні посольств, підписали важливий документ – міждержавний Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво, створили Консультаційний комітет президентів України і Республіки Польща. Комітет виробляв, зокрема, критерії ставлення України до розширення НАТО на Схід, що було пов'язано із прийняттям Польщі до Альянсу.

Нагадаємо, що Україна, як безпосередній сусід Польщі, могла б заблокувати хоча б на певний час ходу Варшави в НАТО, використовуючи історичні і політичні претензії, як, принагідно, і питання з набуттям членства в НАТО Угорщини, Словаччини, Румунії, але не зробила цього, толерантно поставившись до прагнень поляків та інших сусідів.

Наступний етап становлення й розвитку взаємодії України та Польщі є особливим з точки зору формування безпекового простору навколо наших держав і просування РП до євроатлантичних структур безпеки. Розширення НАТО, на думку обох сторін, мало стати дієвим елементом загальноєвропейської системи безпеки.

Українсько-польські відносини охоплюють практично всі площини двосторонньої взаємодії і простягаються на євроатлантичний простір. Як у будь-якій системі, що розвивається, для них характерні періоди активізації та гальмування, пошуку компромісів і певного охолодження. Такі коливання можна пояснити внутрішньополітичними чинниками, світовою кон'юктурою, а також економічною взаємозалежністю як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні.

Обидві країни визначили стан співробітництва як стратегічне партнерство. Стратегічне партнерство, за уявленням польської сторони, означає збіг позицій з основних питань міжнародної безпеки та інтеграції з європейськими та євроатлантичними структурами. Поза Україною Польща декларувала стратегічне партнерство зі США та Литвою, активно підтримувала Словаччину, Латвію, Естонію на шляху інтеграції в НАТО та ЄС. Як результат активізувалися контакти України та Польщі на всіх рівнях: загальнодержавному, міжгалузевому, підприємницькому, науковому та культурному. Пожвавив роботу й Консультаційний комітет президентів Польщі

і України, на який було покладено функції координатора всього обсягу українсько-польського співробітництва.

Водночас зазначимо: якщо з середини 1990-х рр. українсько-польські відносини нарощували потенціали двосторонньої взаємодії, що дало привід оголосити відносини стратегічними, то з 1999 р. відбулося певне їх охолодження. Серед причин такої ситуації можна назвати деяку політичну переорієнтацію Варшави, а також непослідовність українських можновладців у проведенні зовнішньополітичних рішень, активізацію українсько-російських відносин. «Українське керівництво форсуватиме зближення з Росією, а інтеграцію з Європою в Києві розуміють як інтеграцію з її східною (російською) європейською частиною», – окреслили український вектор європейської політики у Варшаві. «Захід не інвестуватиме українську економіку, оскільки стратегічним інвестором у такій ситуації можуть бути тільки росіяни», — повідомляли польські офіційні ЗМІ.

Зі свого боку, плекаючи власні інтереси, Польща намагалася розвивати самостійні активні відносини з Росією.

На цьому непростому тлі тодішній глава польської держави Александер Квасьневський проводив чітку лінію на підтримку України в очах Заходу: українську тему він порушував під час досить частих зустрічей із президентом США, за лобіювання якого Польща успішно просувалася в європейські та євроатлантичні структури. Нагадаємо, що це був час міжнародної ізоляції України, спричиненої власними політичними кризами, як касетний скандал, «кольчужна» справа, «кучмизм» тощо.

У цьому контексті варто зазначити виважену та далекоглядну позицію польського сусіда: президенти змінюються, а народ залишається.

Участь Польщі в Євросоюзі вимагала відповідних змін у двосторонній співпраці. На цьому новому етапі країни були змушені шукати компромісних рішень і прийнятних виходів із ситуації, що склалася. Тому що польська сторона – учасник ЄС – змушена була переглянути низку договірних питань, починаючи з безвізового режиму для українців – до торговельних обмежень.

Водночас відносини України і Польщі не оминали і деякі непорозуміння. Це виявилось у скасуванні візиту глави польської держави в Україну, приводом для чого було використано ситуацію навколо меморіалу «Орлят» у Львові; загострення з польського боку «проблеми Волині»; широка кампанія з критикою доцільності підтримки України, що було названо «політичним романтизмом і ірраціоналізмом». ... У польських урядових і наукових колах перемагало антиукраїнське проросійське лобі.

Не додало позитиву і те, що РП з 1 липня 2003 р. запровадила візовий режим з Україною. Особливе занепокоєння з цього приводу виявили польські організації в Україні: запровадження візового режиму вони розглядали як прагнення відштовхнути поляків від їхніх коренів, від національної культури. Хоча пізніше ситуація була виправлена: для поляків в Україні Варшава

розробила спрощене одержання віз, але складнощі з візового забезпечення залишалися.

Проблемним питанням у двосторонніх відносинах було й намагання Польщі, залежної від російських енергоносіїв, підтримувати російські енергетичні проекти. Всі ці складні питання, як можна зрозуміти, були викликані просуванням Польщі до Євросоюзу. Країна доводила європейським партнерам, які поглибили співпрацю з Росією, свою солідарність, спрямовану проти «проблемної» України.

У геостратегічному вимірі до цього додавалося ще й хитке положення самої Польщі щодо провідних країн Європи – Франції і Німеччини, котрі обережно ставилися до Варшави, як «проамериканського троянського коня». Нагадаємо: у зв'язку з іракською кампанією США Польща підтримала американську політику на противагу гострого засудження тієї війни провідними учасниками ЄС. Криза відносин настільки була глибокою, що Франція і Німеччина погрожували видворити Варшаву із ЄС.

Зрозуміло, що у такій ситуації намагання керівника Польщі підтримувати Україну саме в цей період наштовхувалося на негативну реакцію низки країн Євросоюзу. Європейські колеги застерігали Польщу від активного лобювання інтересів України, давали зрозуміти, що тим самим польська хода до ЄС уповільниться.

Відносини Польщі і Росії на початку нового тисячоліття, за висловлюванням урядових польських ЗМІ, набули «здорового прагматизму й історичної відповідальності». Проросійські кола у Варшаві знайшли спільну мову з російським президентом і позитивно характеризували його політику. На той час Польща зробила вибір на користь російської нафти і газу навіть на противагу альтернативним норвезьким поставкам. Для рекламного підтвердження проросійського вектору офіційна Варшава провела в Польщі культурний захід «Рок Росії».

До того ж, нижня палата польського парламенту прийняла 22 липня 2016 р. «Резолюцію Сейму Республіки Польща у справі жертв геноциду, вчиненого українськими націоналістами щодо громадян Другої Речі Посполитої в 1943-45 роках», тоді спрямовану, між іншим, на розхитування стратегічного партнерства з українською державою [21].

В польському політичному середовищі і нині є сили, які намагаються вплинути на перегляд зовнішньополітичної концепції країни в бік переорієнтації на сильного партнера – на Росію. Така ситуація сприяє московії узалежнити польську політику і економіку, а Україну використати задля геополітичного примноження своєї могутності на противагу Заходу.

Напад Росії на Україну розставив крапки над «і». Вектор історичної пам'яті щодо російських злочинів проти польського народу хитнувся у бік України. Переконавання більшості поляків у тому, що без незалежної України неможливе існування незалежної Польщі, стало своєрідним рефреном українсько-

польського порозуміння. До зазначеного додамо, що у час випробування українське суспільство глибоко вдячно полякам за підтримку і рятування тисяч українських біженців, серед яких переважна більшість жінки і діти.

Євросоюз делегував Польщі функції геополітичного лідера у Східній Європі, що залишається й донині. Республіка Польща є відповідальною за східний вектор політики ЄС, зокрема за українське просування шляхом євроатлантичної і європейської інтеграції. І це доволі складне завдання Республіка Польща успішно виконує.

Отже, сутність польської пам'яті, що поляки трактують як національну ідентичність, є насамперед результатом переплетення різномірних складових, які належать до загального переліку вірувань, цінностей і схильностей. І прагнення подолати протиріччя, узгодити позиції, розв'язати суперечки виглядає не дуже реалістичним, а також контрпродуктивним.

З іншого боку, болючі вузли пам'яті, як еквівалент «місць пам'яті» (П'єр Нора), – це вузли конфліктів, клубки нерозв'язних і часто непропорційних переживань. Оскільки неможливо розлучитися зі світом нашої пам'яті, то, можливо, ми повинні нарешті прийняти його, прийняти привиди та кошмари нашої пам'яті, побачити в них нас самих. Можливо, тоді, ми нарешті зможемо вільно прямувати вперед – побачити, які перспективи чекають на нас у майбутньому (Ryszard Nycz).

З іншої сторони, польська пам'ять, на наше переконання, як і будь-яка інша, має свої особливості, які породжені комплексом національних образ і історичним відчуттям меншовартості. У зв'язку з цим постає питання: чи не намагається принижена пам'ять повернути собі колишній високий статус, компенсувати свої історичні втрати, відтворити власну гідність через приниження інших пам'ятей та інших народів?

Історична пам'ять водночас стала «полем битви» (Enzo Traverso) конкуруючих складових публічної політики пам'яті: музеїв, пам'ятників, історії, сцен, інсталяцій тощо. Як нещодавно зауважив Мацей Яновський, історію Польщі ніколи не розповідали, а отже, і не слід розповідати лише як історію поляків, оскільки польська пам'ять ніколи не була лише пам'яттю (етнічних) поляків. Вона складалася з пам'яті інших народів і культур [22].

І якщо глибоко зануритись в польську пам'ять, то побачимо «багатомільйонну націю, яка наполегливо крокує назад, не в змозі відірвати погляду від минулого, постійно перетинаючи дорогу новій пам'яті, плутаючись у своїх втомлених ногах». До того ж забуває, що вона складається з пам'яті інших народів і культур, з якими зросла і збагатіла.

Список використаних джерел та літератури

1. Nycz R. Polska pamięć, TekstyDrugie, 6 2016.

2. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN). 18.12.1998. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu.
3. Wnuk R., Motyka G. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947. 1997; Tak było w Bieszczadach. Walki Polsko-ukraińskie 1943–1948. 1999; Od Rzezi Wołyńskiej do akcji Wisła. 2011; Stryjek T., Zajączkowski M., Motyka G. Międzynarodowe aspekty akcji “Wisła”. 2020. 604 s.
4. Волинська трагедія: ненависть українців до поляків формувалась десятиліттями. 11 липня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/volynska-trahediya-polyaky-ukrayintsi-dyversanty-bandy/31352114.html>
5. Kulińska L. Jest autorką i współautorką licznych książek m.in.: “Dzieci Kresów” (tomy I-IV) i “Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922-1939”. – 5 lipca 2022 r. URL: https://www.google.com/search?rlz=1C1YTUH_plPL997PL997&q
6. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів, 1991, Історичні есе, т. 1–2. Київ. 1994.
7. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. – Т. 2: Війна під час війни. 1945 – 1947. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 576 с.; Grzegorz M. Wołyń '43. Wydawnictwo Literackie. 288 s.
8. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. Дипломатична академія України при МЗС України. Київ. 2016. 308 с.; Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання».
9. Місило Є. Волинський міф у 100 тисяч. Наше слово. Історія. № 6, 2019-02. 2019-03-03.
10. Gniadzowski M. “Ustalić liczbę zabitych na 6 milionów ludzi”. Dyrektywy Jakuba Bermana dla Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*. 2008. no 1(41), p. 99–113.
11. Stola D. Zagłada #historia#Żydzi. Polskie dyskusje o Zagładzie - Siódme w tym roku akademickim spotkanie z serii "8 Wykładów na Nowe Tysiąclecie".
12. Дашкевич Я. Львівські науковці про історичну правду щодо збройного міжнаціонального конфлікту на Волині у 1943 році. 21 лютого 2003.
13. Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження: монографія. Київ: Фенікс, 2020. 656 с.; Із спогадів Ришарда Білецького, який 30 років тому обіймав посаду прем'єр-міністра Польщі. 17.06.2021.
14. Польща готова офіційно вимагати від Німеччини репарації за Другу світову війну. 01 вересня, 2022.
15. Країнам ЄС дозволили неконтрольовано збільшувати дефіцит бюджету і борг. URL: <https://finclub.net/ua/news/krainam-yes-dozvolily-nekontrolovano-zbilshuvaty-derzhborh-i-defitsyt-biudzhetu.html>
16. Польща підтримує вступ України до ЄС і НАТО. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/news/polshcha-pidtrimuye-vstup-ukrayini-do-yes-i-nato>
17. Маас Х. Німеччина хоче покращити відносини з Росією, але для цього необхідний прогрес у вирішенні конфлікту в Україні. URL: https://lb.ua/tag/16471_gayko_maas
18. Słowikowski M. Partnerstwo dla Modernizacji – geneza, wątpliwości, perspektywy. 7 października 2010. Świat.
19. Merkel i Putin zostali przyjaciółmi. Wypominają jej dawne spotkania. URL: <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/angela-merkel-pchnela-putina-do-wielkiej-wojny-rozmawiali-przez-telefon-67-razy/x9xq0td>
20. «Полекзит»: чи може Польща вийти з ЄС? URL: <https://novapolshcha.pl/article/polekzit-chi-mozhe-polsha-viiti-iz-yes/>

21. Нижня палата польського парламенту ухвалила резолюцію щодо Волинської трагедії 22 липня. Головна. 22 липня 2016. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2054707-sejm-polsi-uhvaliv-rezoluciu-pro-volinsku-tragediu.html>.
22. Яновський М. Сироти Речі Посполитої. Від станового суспільства до сучасних націй 1795-1918. Polska - zarys dziejów. Варшава, 2015. 367 с.

References

1. Nycz, R. (2016). *Polska pamięć*, Teksty Drugie, 6. [In Polish].
2. Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN). 18.12.1998. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. [In Polish].
3. Wnuk, R., Motyka, G. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947. 1997; Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. 1999; Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła. 2011; Tomasz Stryjek, Mariusz Zajączkowski, Grzegorz Motyka. Międzynarodowe aspekty akcji “Wisła”. 2020. [In Polish].
4. Volynskatrahediia: nenavystukaintsiv do poliakivformuvalasdesiatylittiamy. 11 lypnia 2021. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/volynska-trahediya-polyaky-ukrayintsi-dyversanty-bandy/31352114.html> [In Ukrainian].
5. Kulińska, L. (2022). Jest autorką i współautorką książek m.in.: “Dzieci Kresów” (tomy I-IV) i “Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922-1939”. – 5 lipca 2022 r. [Online]. Available from: https://www.google.com/search?rlz=1C1YTUH_pIPL997PL997&q [In Polish].
6. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Narysy z istoriinoi Ukrainy*. Lviv, 1991, Istorychniese, t. 1–2. Kyiv. 1994. [In Ukrainian].
7. (2011). *Polsko-ukraiński stosunki w 1942–1947 rokach u dokumentach OUN ta UPA: u 2 t. T. 2: Viina pidchas viiny. 1945 – 1947*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyvvolnoho rukhu; Motyka, G. Wołyń 43. Wydawnictwo Literackie. [In Ukrainian].
8. Chekalenko, L. (2016). *Zovnishnia polityka Ukrainy*. DAU pry MZS Ukrainy. Kyiv. [In Ukrainian].
9. Misylo, I. (2019). Volynskyi mif u 100 tysiach. *Nashe slovo. Istoriia*, 6. [In Ukrainian].
10. Gniazdowski, M. (2008). “Ustalić liczbę zabitych na 6 milionów ludzi”. Dyrektywy Jakuba Bermana dla Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, no 1(41), p. 99–113. [In Polish].
11. Stola, D. Zagłada #historia#Żydzi. Polskie dyskusje o Zagładzie – Siódme w tym roku akademickim spotkanie z serii "8 Wykładów na Nowe Tysiąclecie". [In Polish]
12. Dashkevych, Y. (2003). Lvivski naukotsi pro istorychnu pravdu shchodo zbroinoho mizhnatsionalnoho konfliktu na Volyni u 1943 rotsi. 21 liutoho. [In Ukrainian].
13. Kudriachenko, A.I. (2020). *Federatyvna Respublika Nimechchyna: zasady demokratychnoho skhodzhennia: monohrafiia*. Kyiv: Feniks. [In Ukrainian].
14. Polshcha hotova ofitsiino vymahaty vid Nimechchyny reparatsii za Druhu svitovu viinu 01 veresnia, 2022. [In Ukrainian].
15. Krayinam YES dozvolily nekontrol'ovano zbil'shuvaty defitsyt byudzhetu i borh. [Online]. Available from: <https://finclub.net/ua/news/krainam-yes-dozvolily-nekontrolovano-zbilshuvaty-derzhborh-i-defitsyt-biudzhetu.html> [In Ukrainian].
16. Polshcha pidtrymuie vstup Ukrainy do YeS i NATO. [Online]. Available from: <https://poland.mfa.gov.ua/news/polshcha-pidtrimuye-vstup-ukrayini-do-yes-i-nato> [In Ukrainian].
17. Maas, H. Nimechchyna khotche pokrashchyty vidnosyny z Rosiieiu, ale dla tsoho neobkhdnyi prohres u vyrishenni konfliktu v Ukraini. [Online]. Available from: https://lb.ua/tag/16471_gayko_maas. [In Ukrainian].
18. Słowikowski, M. Partnerstwo dla Modernizacji – geneza, wątpliwości, perspektywy. 7 października 2010. Świat. [In Polish].

19. Merkel i Putin zostali przyjaciółmi. Wypominają jej dawne spotkania. [Online]. Available from: <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/angela-merkel-pchnela-putina-do-wielkiej-wojny-rozmawiali-przez-telefon-67-razy/x9xq0td> [In Polish].
20. “Polekzyt”: chy mozhe Polshcha vyity z YeS? [Online]. Available from: <https://novapolshcha.pl/article/polekzit-chi-mozhe-polsha-viiti-iz-yes/>. [In Ukrainian].
21. Nyzhnia palata polskoho parlamentu ukhvalyla rezoliutsiiu shchodo Volynskoi trahedii 22 lypnia. Holovna. 22 lypnia 2016. [Online]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2054707-sejm-polsi-uhvaliv-rezoluciu-pro-volynsku-tragediu.html> [In Ukrainian].
22. Yanovskyi, M. (2015). *Syroty Rechi Pospolytoi. Vid stanovoho suspilstva do suchasnykh natsii 1795-1918*. Polska - zarys dziejów. Warszawa. [In Ukrainian].

Chekalenko L. Historical Memory as a Means of Implementing the Internal and External Policy of the Republic of Poland.

The article deals with the phenomenon of the historical memory of the Republic of Poland, which is currently aimed at solving the internal and external tasks of the state in the following directions. The first concerns a number of geopolitical and practical issues of relations with Germany, the second revolves around relations with the Russian Federation, and the third is focused on the “Volyn problem”, which is naturally extrapolated to relations with Ukraine. Such a trichotomy was formed throughout the 20th century and continues to this day. If until 2014 German and Volyn unresolved issues prevailed in Polish politics and public life, then Russia’s invasion and war against Ukraine strengthened the Russian component of the Polish narrative of memory, aimed at debunking Moscow’s aggressive policy.

The origins and essence of the problems in Poland’s relations with Germany, as well as with Russia, are similar in many issues, and in some dimensions even coincide. The geopolitical weight of politicians of the leading states resemble each other in terms of historical origins and the nature of problems, disrespectful assessments of their opponents or competitors, imperial attitudes toward their own and conquered peoples, and economic characteristics bequeathed to them by previous state formations. Relations between the Republic of Poland and Germany are closely intertwined. Complicated by territorial claims, they became particularly acute during the Cold War. The constructive dialogue of these European states reached a consensus level only with the unification of Germany in 1990. However, a final understanding has not yet been reached, as the Polish side still raises the issue of guilt towards the Poles on the part of Germany, which, according to Polish statements, did not sufficiently compensate for the losses of the Poles period of the Second World War.

Keywords: *German-Polish border, treaty system, Polish losses, German compensation.*

УДК 94(100)“1939/1945”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-4>

Боровець І.І.

<https://orcid.org/0000-0001-7132-9901>

Віднянський В.С.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА КОНТРПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В СЛОВАЧЧИНІ

У Словачкій Республіці (СР) після Оксамитової революції 1989 р. в Чехословаччині й розпаду ЧСФР у 1993 р. актуалізувалася проблема створення національного наративу історичної пам'яті, зокрема про Другу світову війну, як одного з важливих елементів трансформації словацького суспільства та системних посткомуністичних перетворень у молодій державі. У статті розглянуто офіційну версію збереження й популяризації історичної пам'яті про Другу світову війну в СР, головною державною інституцією для впровадження якої виступає створений у 2002 р. Інститут національної пам'яті, а також різні інтерпретації словацькими істориками та політиками таких вузлових подій часів Другої світової війни як історія Словацької держави 1939-1944 рр., угорсько-словацької «Малої війни» в березні 1939 р., участі словацьких військових підрозділів у війні на Східному фронті, Словацького національного повстання 1944 р., Голокосту. При цьому використовуються різні джерела: наукова література й художні твори, продукція кіномистецтва та історичної публіцистики, військові мемуари й меморіали історичної пам'яті, матеріали «усної історії» тощо. Наголошується, що роздвоєність словацької історіографії, історичної пам'яті та й власне суспільства в оцінках та інтерпретаціях подій Другої світової війни в національній історії триває до нині, насамперед як протистояння офіційної/наднаціональної та національної версій історичної пам'яті. Перевага на сучасному етапі спостерігається за наднаціональним підходом, який застосовує інтегральний метод, синтезує погляди, пропонує багаторакурсні бачення, а оцінки історичних фактів, явищ та процесів здійснює на основі критеріїв лібералізму та демократії.

Ключові слова: Словацька держава 1939-1944 рр., Словацька Республіка, Друга світова війна, історіографія, історична пам'ять і контрпам'ять, Словацьке національне повстання, Голокост, «Мала війна», «усна історія», військові мемуари й меморіали.

Важливість історичної пам'яті у формуванні суспільної свідомості, традицій громадянського суспільства та консолідації соціуму конкретної країни сьогодні вже не викликає сумнівів, не випадково так звані меморіальні дослідження становлять нині один із основних напрямів розвитку суспільно-гуманітарних дисциплін. «Впродовж останніх десятиліть наукові дебати, суспільні дискусії, політичні конфлікти навколо проблем історичної пам'яті перетворилися на буденне явище громадянського життя і на національному, і на міжнародному рівнях» – наголошують автори аналітичної доповіді про інституалізацію історичної пам'яті [1, с. 6].

Дослідники, зазвичай, розглядають колективну історичну пам'ять як своєрідний уявний неформальний соціальний конструкт, що функціонує завдяки постійно відновлюваним суспільним зв'язкам. Вони враховують також

і те, що пам'ять суб'єктивна, вона базується не стільки на знанні, а на досвіді, а територія пам'яті населена численними проєкціями, фантазіями, викривленнями, фантомами сьогодення, оберненими в минуле, а отже відчуття визначаються не тим, що насправді відбувалося колись і діється тепер, а тим, як інтерпретуються історичні події. Саме тому дослідження проблем історичної пам'яті потребує особливого методологічного інструментарію. Зокрема, Я. Грицак констатує, що «відсутність специфічних методологічних прийомів, які дозволяли б студіювати настрої мас, призвела до того, що наміри досліджувати історію «народу» так ніколи і не були реалізовані»[2, с. 6]. А В. Масненко вважає, що для дослідження цієї проблематики «найбільш продуктивними будуть методи студіювання саме суспільних комунікацій, особливо тих, що формують політичну та історичну культуру. У цьому сенсі політика пам'яті розглядається як один з основних каналів/засобів такої соціальної комунікації»[3, с. 47]. А масова комунікація за цих обставин є насамперед інформаційною діяльністю державної влади або контр-влади/опозиції, спрямованої на впровадження у колективній свідомості потрібних «актуальних» оцінок подій, явищ, проявів суспільної моралі. Будь-яка подія ставиться у певні національні, політичні, соціально-психологічні, релігійні або атеїстичні рамки інтерпретації. Як справедливо наголошують і аргументовано доводять сучасні вітчизняні дослідники, нині «на міжнародному рівні та всередині багатьох національних суспільств поміж різних політичних сил точаться справжні «війни пам'яті»[4, с. 5].

Це особливо чітко, на нашу думку, прослідковується на прикладі Словацької Республіки, де після Оксамитової революції 1989 р. в Чехословаччині і розпаду ЧСФР у 1993 р. актуалізувалася проблема створення нового, національного наративу історичної пам'яті, зокрема про Другу світову війну, як одного з важливих елементів трансформації словацького суспільства та системних посткомуністичних перетворень у молодій державі.

Офіційна версія національної історичної пам'яті

Уже майже двадцять років провідною державною інституцією, серед завдань якої – збереження й популяризація історичної пам'яті про Другу світову війну, є Інститут національної пам'яті (ІНП). Його утворення стало наслідком ухвалення у 2002 р. словацьким парламентом Акта про національну пам'ять. Згідно з офіційно визначеними завданнями установи, її діяльність спрямована на повну та неупереджену оцінку періоду несвободи. ІНП співпрацює з Генеральною прокуратурою Словацької Республіки, надає необхідну інформацію державним органам, систематично збирає та здійснює науково-документальне опрацювання інформації про період несвободи, співпрацює з іншими словацькими та закордонними установами, зокрема з архівами, музеями, бібліотеками, меморіалами концтраційних і трудових таборів [5].

Політичні керівники регулярно приймають участь у меморіальних заходах. Так, 8 травня 2019 р. голова Національних Зборів СР А. Данко вшанував

пам'ять жертв фашизму на меморіалі «Славін» у Братиславі. Політик заявив: «Сьогодні один із найвизначніших днів, коли кожна свідома людина мусить нагадати те, що ми позбавилися фашизму, а Словаччина була звільнена». Водночас він відзначив, що на сучасному етапі «можливо є найактуальніший час» для того, щоби розрізняти патріотизм та націоналізм. На важливість вшанування таких подій звернув увагу голова партії «Ми сім'я» Б. Коллар: «Історична пам'ять важлива, якщо ж люди й покоління її забувають, вони змушені проходити все знову і знову» [6].

Проте необхідно наголосити, що в сучасній історичній пам'яті чітко розрізняється меседж визволення від фашизму та критика лінії поведінки радянських визволителів. Їх винятково позитивний образ визнаний міфом комуністичної влади. Відповідальність за злочини проти словацького цивільного населення покладається як на відступаючий Вермахт, так і на наступаючу Червону армію: «щоденні індивідуальні крадіжки, гвалтування жінок і дівчат, неконтрольовані безчинства, а головне – вивезення десятків тисяч словацьких громадян до гулагів», – наголошує, зокрема, один із провідних словацьких істориків І. Каменец [7, s. 75-78].

На сучасному етапі чи не найефективнішим методом, яким наукова історія торує шлях до пересічного громадянина і стає основою національної історичної пам'яті, є популяризація в медіа. Оскільки абсолютна більшість людей не читає наукові журнали, дуже важливо, щоб історики мали доступ до ЗМІ. Одна телепередача на історичну тематику поширює інформацію на більшу аудиторію, ніж десяток монографій. Це ж стосується історичних фільмів, театральних вистав, літературних романів на історичну тематику.

Недемократичний режим Словацької держави

Функціонування в 1939-1945 рр. під протекторатом нацистської Німеччини Словацької держави, влада якої скомпрометувала себе профашистським режимом, антисемітською політикою та співпрацею з агресором, до нині є «больовою точкою» національної пам'яті про Другу світову війну.

Правляча Глінкова словацька народна партія на чолі з Й. Тісо (одночасно був і президентом) стала основою політичної системи Словацької держави й еволюціонувала від правоконсервативної християнського типу до самовладної єдиної державної з елементами авторитаризму й тоталітаризму [8, s. 141-147]. Акцентується увага на порушенні прав людини в тогочасній Словаччині. Громадян запроторювали до в'язниці в Ілаві без судового провадження з мотивів політичної неблагонадійності. Офіційна владна пропаганда використовувала типові для недемократичних режимів заклики до боротьби за «нову людину», «ідеального словака» [9, s. 165-183]. Отже, згідно із законом «Про національну пам'ять» (2002 р.) режим Словацької держави кваліфікований як фашистський, і разом із комуністичним його віднесено до періоду несвободи.

У 2008 р. була опублікована книга «Словацька держава в образах (1939-1945)», у якій вміщено понад 500 добових світлин і документів, які наочно демонструють читачу тогочасну картину суспільно-політичного життя у фотообразах [10].

Особливе місце у формуванні історичної пам'яті займає «усна історія». Так, урядовий проєкт першої половини 1990-х рр. під назвою «Мала історія чесько-словацьких стосунків» мав результатом публікацію кількох томів спогадів очевидців. Другий том був присвячений саме періоду Другої світової війни [11]. Інтерв'ю бралися у представників різного соціального походження, освітнього рівня, віросповідання та політичних поглядів. Загалом, опубліковані матеріали є унікальними з точки зору інтерпретацій та оцінок ситуації очима «пересічного громадянина».

Чітко простежується тенденція, що словаки-католики (становили 85% тогочасного населення країни) загалом були задоволені внутрішньополітичним курсом уряду Словацької держави, хоча, зазвичай, присутні скарги на бідність, нестачу певних товарів і продуктів, але вони формулювалися у соціальному й економічному, а не політичному дусі. Проте у представників лютеранської, греко-католицької конфесій уже помітні негативні зауваження щодо упередженого ставлення до них влади. Однозначно критичні оцінки лунали з уст чехів, угорців, українців-русинів. Євреї та роми зазнавали прямої відвертої дискримінації, яка обґрунтовувалася спочатку соціальними, а потім і расовими мотивами.

Характерною рисою є також те, що люди нижчого матеріального та освітнього рівня зазвичай позитивніше сприймали владу, ніж заможніші та освіченіші. Очевидно, це пов'язано з тим, що консерватизм, націоналізм та патерналізм словацької влади ефективніше впливав саме на нижчі та нижчосередні прошарки суспільства, які, своєю чергою, менше переймалися політикою. Як наголошував І. Каменец: «Можна констатувати, що ставлення населення Словацької держави в історичній свідомості зафіксоване через позитивний або негативний досвід у господарсько-соціальній сфері, і набагато менше крізь призму політичного характеру держави та її режиму» [12, s. 20].

Глибинним елементом історичної пам'яті є мотиви страху й алібізму як рушійних сил поведінки індивідів у повсякденному житті 1939-1945 рр. Владний режим у своєму прагненні контролювати суспільство не лише враховував їх, а й на них насамперед спирався, цинічно використовував для маніпуляцій. Тому в поведінці населення більше важили не політичні погляди, а почуття страху за життя, роботу, родину [13, s. 60; 14, s. 21-22].

Зі Словацькою державою тісно пов'язана персона її президента Й. Тісо. Він мав вельми високий суспільно-громадський авторитет, насамперед, знову ж таки, серед словаків-католиків, оскільки був діючим священиком, вів моральне і скромне життя. Громадянам вельми імпонувала його доброзичливість і доступність, відкритість у спілкуванні. Так, він не користувався послугами

особистої охорони навіть тоді, коли щонеділі виїжджав зі столиці до містечка Бановце-над-Бєбравою, де очолював громаду, для проведення богослужіння.

Проте, на організованому чехословацькою владою повоєнному Національному суді за співпрацю з нацистською Німеччиною та компрометуючу антидемократичну внутрішньополітичну діяльність йому винесли й виконали смертний вирок через повішання (досі невідомо, що сталося з останками, але офіційної могили не виявлено). Такий трагічний життєвий фінал Й. Тісо додав до його образу ореол мученика за словацьку державність. Тому в колах словацької еміграції та серед багатьох віруючих католицької конфесії він був і досі залишається позитивним персонажем у історії, який ревно служив Словаччині, за що його і вбили чехословакісти й комуністи, які боялися його впливу й популярності серед населення.

Проте в офіційній історичній пам'яті постать Й. Тісо окреслена негативними конотаціями. На нього покладається політична відповідальність за недемократичний режим і порушення прав людини у Словацькій державі. Наголошується, що на посаді президента у своїх діях він керувався здебільшого не власними бажаннями й моральними імперативами священика, а гнучким прагматизмом політичного керівника. Відтак, вдавався і до ідеологічного маневрування, і до пропагандистських маніпуляцій. Благородні наміри «збереження нації» та «меншого зла», яким ідейні прихильники Й. Тісо аргументують його покірність німецьким вимогам, не приймаються: «Носії і пропагандисти політики «меншого зла», зазвичай, поступово з нею зливаються, переступають через обмеження, які самі встановили, гаряче її перед собою й громадськістю виправдовують, а потім авторитарно насаджують» [13, s. 111]; «У результаті політика “меншого зла” має свою невмолиму логіку та кривий шлях: веде до зла більшого, навіть якщо її носії та апологети цього не усвідомлюють» [15, s. 88]. Цікавим є порівняння особи Й. Тісо з повоєнним чехословацьким лідером Г. Гусаком: «Подібно як і нацисти за допомогою Тісо, так і Ради за допомогою Гусака виконали через «поміркованих колаборантів» свої політичні завдання ліквідації «Празької весни» у Чехословаччині» [16].

Отже, завданням сучасних істориків визначається деміфологізація постаті Й. Тісо шляхом пояснення того, як був сформований і діяв цей міф із загальною метою застерегти сучасне словацьке суспільство від подальшої його підтримки [17, s. 90].

Словацьке національне повстання

У період з 29 серпня до 28 жовтня 1944 р. у Центральній Словаччині відбувалося збройне протистояння між підрозділами словацької армії, які відмовилися підкорятися братиславській владі й оголосили відновлення Чехословаччини, та німецькими військами, які поступово оволодівали цією територією, зрештою витіснивши повстанців у гори. Політичним органом керівництва повстання була Словацька національна рада, у якій співпрацювали комуністи та демократи.

З того часу простежується 5 періодів, у кожному з яких була специфічна шкала офіційних владних оцінок повстання. Одразу після його придушення, у 1944-1945 рр., влада Словацької держави, зрозуміло, однозначно засуджувало його. У 1945-1948 рр. у відновленій Чехословацькій республіці встановлюється позитивний, але різнобарвний образ збройного виступу. У 1948-1964 рр. це змінилося акцентом на провідну роль у повстанні «народних мас», водночас його демократичні лідери, а також деякі комуністичні провідники (звинувачені у буржуазному націоналізмі) були усунуті з історичної пам'яті як вороги тогочасного політичного режиму. Місце й роль партизанів і радянського чинника в повстанні були перебільшені на догоду актуальній пропаганді.

Після рішення «барнабітської» комісії про реабілітацію «буржуазних націоналістів» і появи в 1964 р. книги Г. Гусака «Свідчення про Словацьке національне повстання» з'явилися нові оцінки щодо його мети, організаторів і керівників, його значення для визначення статусу словаків у відродженій ЧСР [18, с. 361]. 1964-1989 рр. відзначилися реабілітацією засуджених у попередньому періоді комуністів, задекларовано повернення до правдивого і реального образу повстання, у якому гіперболізувалася й героїзувалася роль тогочасного лідера комуністичної Чехословаччини Г. Гусака.

З 1989 р. на порядок денний вийшов плюралізм та багаторакурсність оцінок повстання. Однак офіційна інтерпретація підкреслює антифашистську суть загальнонаціонального характеру повстання, яке, попри поразку, зняло зі словаків пляму співпраці з нацистською Німеччиною і продемонструвало їх приєднання до руху Опору та антигітлерівської коаліції.

17 липня 1992 р. під час голосування в Національних Зборах Словаччини за декларацію про суверенітет, більшість депутатів посилялися на політичний заповіт Національного повстання. Вони ж ініціювали закон, щоб 29 серпня стало офіційним державним святом. Серед них були не лише представники лівих політичних сил, але і Словацької національної партії (зокрема історик А. Грнко). За закон голосували також члени Руху за демократичну Словаччину, очоленого В. Мечіаром. Тобто, як бачимо, у цьому питанні ліві та праві словацькі політики на той час були солідарними [19, s. 128-129].

У 2009 р. режисер Д. Гудец зняв 90-хвилинний документальний фільм про Словацьке національне повстання. Головне завдання змісту полягало в тому, щоби донести до глядача антифашистський меседж: «Повстання було випробуванням, перевіркою духовно-моральної зрілості народу, його бажання боротися за свободу й жертвувати заради неї найціннішим. І це було надзвичайно важливо для кристалізації етичної суті нації, як показав плин часу, через це словаки отримали певну необхідну гордість, гордість протистояти насильству навіть ціною тисячі життів. Тільки так ми зможемо оцінити наше минуле, жертви, але водночас поставити собі низку питань. А тому задум документа – не давати однобокі оцінки, а постійно ставити запитання та шукати правду» [20].

У 1966 р. завершилося будівництво музейного комплексу Словацького національного повстання у Банській-Бистриці [21]. У містах Пієштяни та Свидник є експозиції Військового історичного музею під егідою Інституту військової історії. У столиці Братиславі є площа Словацького національного повстання, монумент його учасникам, пам'ятник визволителям від фашизму «Славін», але військового музею Другої світової війни немає. Тому в 2015 р. міністр оборони М. Глвач порушив питання щодо створення експозицій у ареалі «Славіна», експонати та фотографії для яких надав би Інститут військової історії. Аргументував тим, що меморіал відвідує багато туристів та учнів, а тому він є ідеальним місцем для створення музею [22].

Трагедія Голокосту у Словаччині

У Словацькій державі відбувалося системне обмеження громадянських прав євреїв, яке переросло в позбавлення їх майна (арізація), а потім й у депортацію до польських земель, яка була організована словацькими адміністративними і транспортними ресурсами. Лише кільком сотням із 52 тис. депортованих вдалося вижити, інші загинули в нацистських таборах смерті.

Оскільки інформування громадськості про Голокост була важливою частиною комуністичної антифашистської пропаганди, чехословацькі фільми про цю трагедію з'явилися вже у 1960-ті рр. Серед них: «Ешелон з раю» (З. Бриних, 1962 р.), «... А п'ятий вершник – Страх» (З. Бриних, 1964 р.), «Діаманти ночі» (З. Немец, 1966 р.), «Магазин на площі» (Я. Кадар, Е. Клос, 1966 р.), «Спалювач мерців» (Ю. Герц, 1968 р.). Ці стрічки отримали визнання на різних міжнародних кінофестивалях.

Зокрема, премію «Оскар» за найкращий фільм іноземною мовою 1966 р. та приз на міжнародному кінофестивалі в Каннах отримав «Магазин на площі». Фільм – рефлексія на тему історії «звичайної людини», непоганого хлопця, який нікому не зробив зла. Він абсолютно несподівано отримує «подарунок долі», за який доведеться платити чужою та своєю кров'ю. Події фільму відбуваються в роки війни у Словаччині. Нова провінційна нацистська влада в межах програми аризації пропонує місцевому теслі Антоніну (Тоно) Бртко забрати невеликий галантерейний магазин у старої та довірливої єврейки Розалії Лаутман. Бідному Тоно нібито посміхається доля. Його жадібний шурин, місцевий функціонер правлячої партії, має право призначати арійських «опікунів» над єврейською власністю. Дружина Тоно сподівається, що скоро магазин принесе їм прибуток та вони стануть багатими. Проте згодом Тоно розуміє, що магазин – надзвичайно бідний, але не може сказати дружині правду через її жорсткий характер [23, с. 143-146; 24].

На сучасному етапі функціонує Документальний центр Голокосту при фонді Мілана Шімечки. З ініціативи істориків (І. Каменец, Е. Ніжнянський, Л. Губенак) були підготовлені багатотомні серії документів, що розкривають антисемітську політику, процеси аризації та депортації, ставлення словацької громадськості до цих проблем [25; 26]. Докладність та різнобарвна

інформативність цих матеріалів засвідчує, що «єврейське питання» належить до чи не найзабезпеченіших опублікованими джерелами сторінок історії Словацької держави.

У 2004-2010 рр. Інститут історії Словацької академії наук був одним із розробників міжнародного проєкту «Загальна історія Голокосту – Словаччина» на основі фінансування з Ізраїлю, підсумком якого стала колективна монографія, видана англійською та івритом. На тему Голокосту у Словаччині читаються відповідні спецкурси у ВНЗ, проводяться навчально-методичні семінари з учителями середніх шкіл.

У 2004 р. створений документальний фільм «Люби ближнього свого» (режисер – Д. Гудец), сюжетом якого став єврейський погром у Топольчанах 24 вересня 1945 р., тобто вже після відновлення у Словаччині чехословацької влади. Історик І. Каменец працював науковим консультантом його створення [27, s. 139]. Він у своїх працях наголошує, що антисемітизм на свідомому чи несвідомому рівні у Словаччині поступово розвинувся практично у всіх верствах суспільства. Дослідник був також науковим консультантом унікального проєкту усної історії «Долі тих, хто пережили Голокост». У його рамках фонд М. Шімечки у 1990-х рр. організував запис понад 200 індивідуальних свідчень тих, хто був під час Другої світової війни об'єктом расово вмотивованого переслідування [28, s. 26-27].

На сюжеті одного з епізодів Голокосту побудована сучасна вистава «Антикваріат» (авторка – Люба Лесна, режисерка – Вера Дубачова). Її початком є монолог-спогади літньої єврейської жінки Лідії Стейнер (акторка – Емілія Вашариова) про події 1942 р., які вона пережила маленькою дівчинкою. У будинок її сім'ї, яка була співвласником магазину «Антикваріат», прийшов арійзатор – письменник Людо Ондрейов (Містрік) – й оголосив про виселення. Дівчинці пощастило сховатися, але її батьків депортували в концтабір, де вони загинули.

Основною частиною вистави є діалоги в лікарняній палаті між старим хворим Ондрейовим (актор – Міхал Дюріш) та дівчиною-медсестрою (акторка – Марта Матьова). Нудьгуючий у лікарні письменник охоче розповідає співрозмовниці про своє життя, не приховуючи моментів, де він проявляв політичне пристосуванство й кон'юктурність, виправдовуючи це тим, що «таким був час». Медсестра реагує на патякання письменника короткими іронічними коментарями й насмішуватими запитаннями. Проте, коли розмови повертають на тему арізації та депортації сім'ї Стейнерів, вона стає вельми схвилюваною й гостро критикує дії Ондрейова.

Апогеєм драми є момент, коли медсестра повідомляє, що вона і є та маленька дівчинка, батьків якої Ондрейов послав на смерть. Однак він не проявляє ознак каяття, натомість звертається до глядацької зали з фінальною фразою – гучним запитанням «Що ви всі від мене хочете?» [29].

У 2014 р. у рамках проекту «Братислава без нациків» організована дискусія щодо активізації у Словаччині крайніх правих, націоналістів, про повернення на політичну арену ідеї фашизму. У березні центральноєвропейський форум про фашизм присвятив увагу відповідальності Словацької держави за Голокост євреїв та ромів. У 2017 р. відбулася презентація збірника «З'ясування Шоа – Опір та зусилля євреїв інформувати світ про геноцид». У квітні 2018 р. Союз словацьких письменників організував зустріч із назвою «Люди пишуть до Тісо про єврейське питання» з характеристикою листів переслідуваних євреїв, що надходили до канцелярії президента [28, с. 30]. Перераховані заходи є лише невеликою часткою з довгого переліку регулярних пам'ятних акцій у Словаччині, присвячених Голокосту.

Неофіційна контрпам'ять

Словаччина у цьому сенсі не є єдиним випадком, адже, наприклад, французький історик М. Ферро назвав період держави «Віші», колаборантський режим якої функціонував за мовчазної пасивності більшості французів, «мертвою зоною в нашій офіційній пам'яті» [30, с. 33].

З проголошенням Словацької республіки 1 січня 1993 р. на її суспільно-політичній арені з'явилися представники еміграції, зокрема симпатизи Словацької держави 1939-1945 рр., які, на хвилі ентузіазму здобуття незалежності, розпочали активну кампанію по завоюванню популярності в громадській думці. Заручившись підтримкою певних груп населення, вони стали формувати свій сценарій національної пам'яті. У середині 1990-х рр., з перебуванням при владі уряду на чолі з В. Мечіаром, який відзначався авторитарними амбіціями, цей сценарій мав публічну або ж негласну підтримку офіційних кіл [27, с. 129]. Його ідейно-політичним та організаційним центром стала Словацька Матиця, яку взяла під свою егіду Словацька національна партія – політична сила, яка підтримувала варіант історичної контрпам'яті. У Матиці був створений окремий Інститут історії, що став своєрідним візаві Інституту історії Словацької академії наук. Між установами розгорнулися систематичні методологічні дискусії щодо конкретного змісту національної історичної пам'яті.

Особливо гострі дискусії між представниками пам'яті та контрпам'яті розгорнулися навколо книги емігрантського історика М. Дюріци «Історія Словаччини та словаків» (1996 р. вийшло друге видання) [31]. Її зміст демонстрував континуїтет словацьких державотворчих прагнень із найдавніших часів до кінця ХХ ст.

Найбільший розділ книги був присвячений Словацькій державі 1939-1945 рр. з головним завданням – представити її позитивний образ. Автор акцентував увагу на її ролі у розбудові державності та національної свідомості словаків. Його намагання пом'якшити негативи тодішнього політичного режиму, показати його як обмежений умовами війни та залежністю від нацистської Німеччини, але все ж в основі демократичний тип правління, викликало різко

негативну позицію істориків Інституту історії Словацької академії наук. Вони опублікували офіційне звернення, у якому були викладені аргументи про перекручування та фальшування автором фактів, тенденційні твердження та інтерпретації [32, s. 285-291]. Натомість М. Дюріца у спеціальній публікації відповів на всі закиди опонентів і не погодився з їхньою критикою [33].

Суперечка набула значного політичного резонансу у зв'язку з тим, що книгу М. Дюріца у 1997 р., коли міністеркою освіти була представниця Словацької національної партії Е. Славковська, перевидали втретє накладом 90 тис. екземплярів уже як пробний підручник для шкільного курсу історії [34, s. 554], тобто на її основі мала формуватися історична пам'ять молодого покоління. Зрештою, через кілька років, після зміни розкладу політичних сил та становлення послідовного євроінтеграційного курсу Словацької Республіки, тиск освітніх структур Європейського Союзу зумовив позбавлення книги статусу шкільного посібника [35, s. 271]. Утім, «Історія Словаччини та словаків» залишається вельми популярною серед частини суспільства і витримала станом на 2019 р. уже п'ять видань.

У підсумку, став викристалізовуватися теоретико-методологічний конфлікт із двома паралельними світоглядними платформами, які все далі відходили від продуктивної дискусії до антагоністичної ізоляції. Цей поділ закріпився також у функціонуванні окремих освітніх, наукових та культурних інституцій, які представляють вказані біполярні течії. Навіть у словацькій журналістиці звичною стала практика, щодо більшості дискусій на історичну та суспільну тематику запрошують представників цих конкуруючих груп [36, s. 6]. З огляду на роль медіа у формуванні сучасної громадської думки, можна цілком впевнено стверджувати, що така роздвоєність у визначальний спосіб впливає на національну історичну пам'ять.

Новий виток суспільної дискусії спостерігався у 2007-2015 рр. Тоді головою Виконавчої ради Інституту національної пам'яті став І. Петрански, який раніше працював у Словацькій Матиці, а його кандидатуру висунула Словацька національна партія. У результаті упродовж зазначеного періоду відбувалося змагання тепер уже Інституту національної пам'яті з Інститутом історії Словацької академії наук щодо впливу на процес формування історичної пам'яті у країні. Це супроводжувалося постійною взаємною критикою та дискусіями в медіа. Представник молодого покоління словацьких істориків та водночас працівник Інституту національної пам'яті М. Лацко коментував: «Вистачить автору публічно висловити відмінний від «політично коректного» погляд на президента Тісо, 14 березня, рух Опору, «єврейське питання», на нього одразу ж звертають увагу, він стає об'єктом нападок з боку своїх колег, та особливо з боку всевладних і всезнаючих ЗМІ» [37, с. 250].

Скандальна атмосфера склалася навколо фільму І. Остроховського «Гвардія» (2015 р.). Її сюжет був присвячений парамілітарному молодіжному підрозділу правлячої партії у Словацькій державі – Глінковій Гвардії, у діяльності якої

були найпомітнішими профашистські тенденції. Режисер звернувся до історика І. Каменця з проханням бути консультантом фільму, але насправді на час обговорення питання фільм був уже створений, а І. Остроховського цікавило лише використання ім'я відомого науковця у титрах [38]. І. Каменец прокоментував ситуацію наступним чином: «Я не знав сценарію, змісту та форми фільму... від колег дізнався, що схоже пан Остроховський маніпулював і з ними, грубо зловживаючи їхнім ім'ям для виправдання власних, з наукового погляду помилкових інтерпретацій. Я був шокований таким ставленням... Він мене звинуватив, що я хочу цензурувати його роботу й головне стверджував, що фільм є об'єктивним, змістовно виваженим, і в цьому сенсі він зі мною консультувався. Це є власне шкільним прикладом цинічної маніпуляції з фактами та людьми не лише в самому фільмі, але й у подальшій громадській дискусії» [27, s. 141].

Більш виваженим є документальний фільм 2014 р. «Повстання – Словаччина 1939-1945 рр.» (режисер – В. Стріц). Зображено створення Першої Чехословацької республіки, розвиток після Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу, створення першої Словацької держави, військові дії словацької армії у СРСР, арійізацію та депортацію євреїв, перебіг підготовки до повстання, військові дії від початку повстання 29 серпня 1944 р. до переходу фронту у квітні 1945 р., партизанський рух та його суперечливу роль. У фільмі представлена репрезентативна добірка багатого та раніше неопублікованого візуального матеріалу, а вибрані архівні матеріали вперше в історії словацького аудіовізуального мистецтва були подані в кольорі [39].

Проте оскільки сценарій до фільму написав М. Лацко, закадрові коментарі інтерпретували багато моментів у такий спосіб, аби висвітлити дії тогочасної словацької влади з погляду альтернативної контрпам'яті. Головним риторичним питанням розробники фільму визначили таке: «Чи може мала нація в центрі Європи вплинути на свою долю?». У підсумку, після прем'єри 3 вересня 2014 р. фільм залишився на полицях сховища словацького телебачення й не був допущений у ефір (хоча матеріал можна переглянути на кількох сайтах у інтернеті).

Об'єктом прискіпливої уваги залишається шкільна історична освіта як один із провідних інструментів формування історичної пам'яті підростаючого покоління. Цікаво, що стан справ у цій сфері не задовольняє як адептів максимального збереження національно ідентичності, так і прихильників євроінтеграційного шляху Словаччини. Перші традиційно скаржаться на те, що для вивчення національної історії бракує виділеного навчального часу (на історію у словацьких середніх школах у 2016 р. передбачався лише 1 урок в тиждень). Характерно, що скарги других стосуються цього ж самого, але вже з іншою аргументацією. 11 травня 2016 р. на XV-ому засіданні Словацького історичного товариства було ухвалено звернення до влади із закликом збільшити кількість годин на вивчення історії у середній школі. В

обґрунтуванні вказувалося, що в державному навчальному стандарті передбачена лише одна година історії на тиждень, що є найменшим показником серед країн Європейського Союзу. Історики наголосили, що наслідком такої ситуації є нездатність молодого покоління орієнтуватися в суспільному житті й потенційна небезпека впливу на нього різних екстремістських і ксенофобних ідеологій [40, с. 177].

У квітні 2017 р., з орієнтацією на річницю страти Й. Тісо, нітрянським біскупством та кафедрою церковної історії римо-католицького факультету Університету Коменського була організована конференція, присвячена постаті президента Словацької держави. У заході взяли участь лідери правої Народної партії «Наша Словащина» – М. Котлеба, М. Угрік, Н. Граусова. Під час доповідей та обговорень акцентувалася увага на тому, що Й. Тісо у своїх політичних діях не мав простору для вибору [28, с. 22].

Історична пам'ять про «Малу війну»

Угорсько-словацька «Мала війна» березня 1939 р. як історична подія є характерним прикладом маніпуляцій історичною пам'яттю на догоду політичній кон'юктурі. У Словацькій державі 1939-1945 рр. конфлікт увійшов у підручники з історії та читанки для початкової школи як боротьба на захист Вітчизни. Постраждалі вояки отримували державну допомогу, хоча власне добровольці мали проблеми із соціальними гарантіями [41, с. 164].

Проте у 1940-1980-х рр. чехословацька влада прагнула викреслити події «Малої війни» з історичної свідомості. Встановлений словацькою владою в Спішській Новій Весі пам'ятний знак – гвинт від літака. Однак він проіснував лише 10 років і комуністичним режимом був ліквідований. Згадувати й обговорювати «Малу війну» нова влада не дозволяла, адже Словацька держава в комуністичній Чехословаччині оцінювалася як клеро-фашистська, а натомість комуністична Угорщина стала ідеологічним партнером.

«Оксамитова революція» в Чехословаччині сприяла відродженню пам'яті про «Малу війну». Так, журналіст П. Валовзяв інтерв'ю в учасників подій, зокрема словацьких пілотів. За період 1990-2015 рр. у друкованих медіа було опубліковано 27 авторських матеріалів, організовано кілька конференцій. Влаштовувалися заходи з ветеранами. Пам'ять про загиблих вшановувалася меморіальними дошками. Знято документальні фільми «Війна, про яку треба було мовчати» «Спішське memento», «Війна в березні 1939 р.».

Журналісти в місті Міхаловце, що перебувало в епіцентрі угорського наступу в 1939 р., запитували в місцевих жителів про тогочасні події, але ті практично не знали про них [42, с. 179]. Люди літнього віку в Спішській Новій Весі зберегли це в усній пам'яті, але під впливом тривалого ідеологічного табу все ще остерігалися публічно свідчити про «Малу війну» [42, с. 182]. На початку 1990-х рр. офіційна словацька влада теж вела себе обережно й вище згадані документальні фільми залишалися невідомими широкому загалу через можливі протести з боку Угорщини [42, с. 183].

Переломним моментом стала публікація книги Я. Петріка «Мала війна – березень 1939 р.», 200 примірників якої автор роздав словацьким парламентарям. Для більшості викладені в публікації факти були цілковитою несподіванкою. Як наслідок, 24 березня 1998 р. відбулася знаменна подія – депутати словацьких Національних Зборів вшанували хвилиною мовчання пам'ять жертв «Малої війни». У 2012 р. у Спішській Новій Весі за ініціативи Словацької національної партії було встановлено пам'ятник жертвам бомбардування на центральній площі міста біля лютеранського костюлу. Упродовж тривалого часу при характеристиці боїв, мабуть через знов-таки небажання дратувати Будапешт, уникали чітко називати ворога в тому конфлікті. Однак 2014 року, під час відзначення 75-річчя події, відкрито новий пам'ятний знак у Спішській Новій Весі, на якому вказано, що бомбардування вела угорська авіація [43, s. 188].

Регулярно організовуються лекції, конференції та семінари істориків, орієнтовані на інформування громадськості, насамперед молоді. Цікавим прикладом є своєрідне авіашоу – демонстративні прольоти сучасних та реконструйованих старих літаків і навіть імітація повітряних боїв.

У 1996 р., під час каденції міністра оборони Словаччини від Словацької Національної партії Я. Сітека, напередодні річниці Словацького національного повстання у дворі будівлі міністерства оборони заклали Пам'ятник Примирення. Там поміщені пальці з могил словацьких солдатів без огляду на те, в якій уніформі, тобто на чийому боці вони воювали в часи Другої світової війни. Є там також пілон, присвячений загиблим у «Малій війні». Біля пам'ятника можуть потиснути один одному руки нащадки тогочасних воїнів [42, s. 181].

Однак, на думку словацького історика М. Лацка, інформованість про подію словацької громадськості є далеко не достатньою, а сучасна офіційна влада не приділяє їй популяризації достатньої уваги: «Політики на її річницях не виголошують промови, не кладуть вінків. Не згадують її ЗМІ, не вивчають у школах... Її герої забуті в рідних населених пунктах» [44, s. 7]. Він пояснює це тим, що «нинішня Словацька Республіка та її представники шанують лише ті жертви, які пов'язані з обороною Чехословаччини, чехословацькими політичними та бойовими традиціями, начебто Словацька республіка є певним залишком Чехословаччини, а не окремою державою з власною оцінкою історії» [45, s. 43].

Мемуари словацьких солдат про Східний фронт

Важливим завданням збереження історичні пам'яті про Другу світову війну, живих свідків якої залишилося вже вельми обмаль, є археографічна робота щодо віднайдення та публікації письмових свідчень сучасників і учасників тих подій.

З огляду на це, велику повагу викликає діяльність громадської організації «Музей збройних структур 1939-1945 рр.» у словацькому місті Партизанське.

Під її егідою у 2017 р. опубліковані мемуари словацького солдата Матея Іванча «Щоденники та спогади зі східного фронту. 1942-1944» [46] та збірка «Щоденники та спогади словацьких солдат зі східного фронту (1941-1945)», видана у 2020 р. [47].

Словацька Мобільна дивізія під час військової кампанії 1942-1944 рр. перебувала у складі військ вермахту на території України. Спогади їхніх військовослужбовців демонструють «людський» погляд на війну, бачення подій знизу, яке часто суттєво відрізняється від узагальнюючих бюрократичних оцінок штабних офіцерів та канцеляристів.

Ветерани війни після 1945 р., піддавалися болючій остракізації, адже влада комуністичної Чехословаччини не визнавала за ними такий статус. Сім'ї загиблих, важко поранені та скалічені вояки не отримували ніяких компенсацій, ба більше, вони змушені були приховувати цю сторінку своєї біографії, щоб не зазнавати зневаги й переслідувань.

Поведінка словаків на радянській території не вписувалася у класичний образ окупантів. Вони не позиціонували себе протагоністами нацистської та расової ідеології, майже не відчували мовного бар'єру, зблизилися з місцевим населенням. Як зауважує М. Лацко, «загалом словаки у війні зберегли людське обличчя. У війні, яка не була їхньою війною, поводитися так, що практично не мали ворогів» [47, s. X].

Привертають увагу залицяння словацьких солдат до українських дівчат, до того ж йдеться не про примус чи, тим паче, насилля з боку представника окупаційної армії, а про щирі емоції молодих людей [46, s. 33-35, 137, 139-142; 47, s. 74].

М. Іванчо згадує про те, як вони з однополчанами на марші співали популярну російську «Катюшу» [46, s. 46, 70]. Тобто не мало значення, що це була ворожа «естрада». Наші червоноармійці навряд чи б так спокійно співали німецьких пісень. Цей випадок засвідчує глибоко вкорінену симпатію словаків до Росії, яку не міг ліквідувати навіть актуальний статус союзників Німеччини й фактичного агресора. Крім того, очевидно, словацькі офіцери не забороняли, або, принаймні не застосовували репресій за такі прояви русофільства, що доводить низький рівень ідеологічного контролю у словацькій армії.

У нотатках за 1 січня 1943 р. міститься об'ємний антивоєнний запис М. Іванча: «Війна є війна! Наші вмирають «за Бога та націю!», німці – «за велику Німеччину» росіяни – «За Сталіна і Батьківщину!» угорці – за те ж саме. Це цікаво! Лише ті, хто це затіяли, сидять вдома у кріслах, попивають, добре жеруть і сплять у м'якій постілі. На весь рот кричать про Бога та батьківщину, щоб задурити власний народ. А ти, маленький чоловік, іди до перших ліній, голодуй, нехай тебе жеруть воші, вмирай тому, що декілька панів хочуть стати президентами або міністрами! І будь впевнений, що стануть, але ти мусиш заплатити криваву ціну!» [46, s. 77].

Характерним є епізод із радянським вояком, захопленим у полон під час одного з боїв. Під час допиту він видав наступну фразу: «Краснодар, так, у Краснодарі – горілка, жінки, все» [46, s. 130].

Цікавими для вітчизняного читача є враження словацьких солдат від України. Зв'язківець А. Папан, описуючи околиці західноукраїнського Борислава, занотував: «сільський люд тут бідний, відсталий, і хоча земля хороша, вони не вміють її обробляти... халупи дерев'яні, покриті соломойо... у селах електрики ще взагалі немає». Тут же розкриває подробиці терору відступаючої радянської влади: «У тих селах росіяни під час відступу стріляли в людей, нівечили їх багнетами, виколювали очі, палили волосся, аби якомога більше помститися українцям» [47, s. 5]. Охарактеризував сутність колгоспної системи («все забирали державі»), розширив хронологічні рамки «великого голоду» до 1937 р. У подальших записах ще раз повертається до Голодомору, вказуючи на його причину: «певні групи, зокрема українців, таким чином хотіли знищити і деформувати» [47, s. 9].

Цікавими є наступні свідчення А. Папана. У населеному пункті Матусів на Черкащині в організованому словацькими капеланами богослужінні взяли участь і місцеві жителі, до того ж «розчулено плакали» [47, s. 9], але вже в недалекій Миронівці «люд цілком безбожний, зовсім не відає про Бога... не знає смутку, цвинтаря немає... священика ніде не бачили, охрещення не здійснюється» [47, s. 9]. У Карлівці на Донбасі зафіксував наступні спостереження: «Молоді люди зовсім не знають кохання чуттєвого, лише інстинктивне, подібно тваринам. Серця мають зачерствілі...» [47, s. 17]. Характерно, що при поверненні з фронту 26 травня 1942 р. занотував: «О 6 ранку ми пройшли через Білу Церкву... Починається Україна» [47, s. 45]. Отже, А. Папан не відносив до України території на схід від Білої Церкви, зокрема Лівобережжя, де він воював. Викликає інтерес інформація від 25 березня (словаки тримали фронт у районі р. Міус) про червоноармійців-перебіжчиків. У редакторському поясненні вказано, що переходів на бік словаків було в той час у кілька разів більше, ніж перебіжчиків із Мобільної дивізії до Червоної армії [47, s. 40-41].

Словацький військовий меморіал в українському Липовці

Під час літнього наступу 1941 р. поблизу м. Липовець (Вінницька обл.) 22 липня відбулося «бойове хрещення» словацьких підрозділів у бою зі 44-ою гірсько-стрілецькою дивізією Червоної армії. За весь період подальшої війни на сході у той день словацька армія зазнала найбільших втрат – 75 загиблими, 167 пораненими, 50 полоненими [48, s. 49]. Відтак, було облаштовано спершу тимчасовий цвинтар, а згодом – військовий меморіал з 6-метровим пірамідальним бетонним обеліском.

Неймовірно, але він не був ліквідований після відновлення в Липовці радянської влади, хоча кілька разів планувалося його знесення. У 1950-х рр. липовчани активною позицією виступили на захист меморіалу. Причиною було

те, що словацькі воїни, незважаючи на статус окупантів, заслужили повагу й позитивні спогади в місцевих жителів. Словаки допомагали їм продуктами, ліками, а словацький військовий лікар не відмовляв у допомозі місцевому українському населенню. Під час нової небезпеки знесення у 1960-х рр. місцевий голова колгоспу порадив хитрий маневр – організацію на площі цвинтаря саду, що й було зроблено. Третя спроба ліквідації відбулася на початку 1990-х рр., аж доки у серпні 1992 р. за ініціативи місцевої влади пам'ятник не було взято під державний захист уже незалежної України [48, s. 50].

Липовецький меморіал є унікальною світовою пам'яткою, адже є єдиним на території СРСР пам'ятником солдатам окупаційної армії, який зберігся до наших днів завдяки захисту місцевого населення за «потурання» регіональних партійно-державних радянських органів. При цьому, як зазначає П. Мічіанік, у самій Словаччині не було поставлено загиблим солдатам Словацької держави жодного пам'ятника [48, s. 50]. М. Лацко з цього приводу нарікає, що на сучасному етапі «словаки одночасно мають і не мають власної держави... ті, що страждали та помирали за самостійну Словаччину, є і в державі, за яку воювали, невизнані, натомість так звані довічні чехословаки винесені на п'єдестал – мають свої площі, вулиці, скульптури» [49, s. 288-289].

У 1996 р. меморіал відвідала офіційна 25-членна словацька делегація на чолі з генералом Я. Репаским. Було організовано символічний Акт примирення. Учасники війни з обох сторін – словацької та української – навзаєм потиснули руки на знак завершення протистояння. Однак із 1998 р. інтерес словацького уряду зменшився, а в 2010 р. за ініціативи словацького посольства в Києві з пам'ятника були демонтовані дошки з іменами загиблих начебто для реставрації, яка зрештою не була здійснена.

Упродовж 2015-2019 рр. завдяки зусиллям вище згаданої громадської організації «Музей збройних структур 1939-1945 рр.» було організовано кілька етапів ремонту й відновлення як обеліска, так і самого цвинтаря. Українська місцева влада та небайдужі громадяни всіляко сприяли та допомагали цим заходам. Необхідні чималі кошти були зібрані на засадах благодійності, без фінансування з офіційних джерел словацького державного бюджету [48, s. 52-61].

Інтерпретація Словацького національного повстання

На відміну від офіційної версії, прихильники контрпам'яті дивляться на повстання 1944 р. у негативному оціночному ракурсі. Так, коментуючи організоване урядом відзначення 70-річниці повстання у 2014 р., М. Лацко вказав: «Так звані “незалежні медіа”, які в іншому випадку наголошують на різноманітті та плюралізмі, не допускали ні найменшої ознаки плюралізму чи критичного міркування, ані легітимності постановки питання про сенс цієї суперечливої історичної події. Тим, хто мав інший погляд, вішали ярлики,

публічно зневажали, погрожували їм кримінальним переслідуванням, судовими позовами, тиснули на працедавця, щоби звільняв їх з роботи» [50, s. 11].

Альтернативна версія наголошує, що з погляду національних інтересів повстання мало регресивний характер, оскільки спрямовувалося проти власної держави, адже головною метою повстанців було відновлення Чехословаччини. Зауважує, що його початок приніс у Словаччину війну та величезні матеріальні втрати й численні людські жертви, спричинив розкол словацького суспільства на прихильників, противників повстання та пасивну більшість, яка не визначилася з політичною позицією, а лише намагалася зберегти своє життя й майно [51, s. 117]. Наголошує, що збройний виступ був інспірований зовнішнім втручанням і відображав не національні інтереси, а владні амбіції комуністів та «чехословакістів». У результаті, для характеристики події використовують термін «державний переворот», а сам день початку повстання є для adeptів контрпам'яті не національним святом, а «нещасним днем» [52]. Висловлена критична оцінка діяльності одного з відомих командирів повстання капітана Гонди, в пам'ять про якого досі названа вулиця, на якій розташована будівля Філософського факультету Університету Я.А. Коменського в Братиславі [53].

Одним із напрямків альтернативного погляду на повстання стало руйнування міфів радянського періоду про винятково позитивну роль у ньому партизанів. Спогади очевидців, а також оповіді дітей та онуків, які почули інформацію від своїх старших родичів, свідчать про негативний образ партизан. Зокрема партизан у Расцкій долині місцеві жителі боялися не менше, ніж німців. У звичному наборі партизанської активності були перевищення повноважень, надумані звинувачення, наклепи та особиста помста, реквізиції, репресії [54, s. 211-216].

Важливою для українського громадянина є думка про поведінку військовослужбовців дивізії СС «Галичина» під час повстання. Вони брали участь у облавах, обшуках, спаленні будинків, арештах і допитах, відправленні до концтаборів, реквізиціях майна. Однак, як наголошує словацький дослідник М. Єсенский, все це вони робили за наказом саме німецьких офіцерів. Натомість у віднайдених ним матеріалах не зафіксовано жодного випадку організованого розстрілу цивільних громадян українцями. Крім того, вояки дивізії забезпечували охорону мостів і тунелів і вправно воювали з наступаючими частинами Червоної армії [55, s. 160-163].

Утім, 29 серпня – початок Словацького національного повстання, що було організоване словацькими силами спротиву та спрямоване проти прогітлерівського режиму Першої Словацької республіки періоду Другої світової війни й охопило значну територію Словаччини, й нині відзначається у Словацькій Республіці як національне свято. А у 2022 р. у рамках офіційних урочистостей та церемонії покладання вінків у місті Банська Бистриця з нагоди цього національного свята за участю вищих посадовців країни, міністром оборони СР Я. Надем було вручено представникам посольства України

нагороду українському народу «за участь українців у Словацькому національному повстанні та звільненні Словаччини, а також за стійкість, незламність і нескореність українського народу у війні з російськими окупантами» [56].

Висновки

Загалом роздвоєність словацької історіографії, історичної пам'яті та й власне суспільства в оцінках та інтерпретаціях подій Другої світової війни в національній історії триває до нині. Перевага на сучасному етапі спостерігається за наднаціональним підходом, який застосовує інтегральний метод, синтезує погляди, пропонує багаторакурсні бачення, а оцінки історичних фактів, явищ та процесів здійснює на основі критеріїв лібералізму та демократії.

Постає закономірне питання: яку позицію має зайняти український історик і громадянин у цій суперечливій ситуації? Здавалося б, у час російсько-української війни, в умовах гострої життєвої необхідності утвердження національної і державницької свідомості, привабливішим виглядає національний ракурс словацької історичної пам'яті. Адже криваві події продемонстрували нездатність ліберальної ідеології і практики захистити Україну, а, власне, український націоналізм став тією силою, яка чинить опір агресору. Як бачимо з вище наведених сюжетів, дотичний український компонент більш широко представлений у такому ракурсі історичної пам'яті.

Проте на заваді стає наступний важливий чинник. Словацькі адепти національної версії історичної пам'яті у своїй критиці євроінтеграційного курсу держави зайшли так далеко, що свідомо чи несвідомо, прямо чи опосередковано бачать у путінській Росії свого ситуативного союзника в боротьбі із «диктатом Брюсселя». Ба більше, у їхніх оцінках події в Україні останніх дев'яти років простежуються постулати московської пропаганди. Так, протистояння російській агресії на Донбасі вони інтерпретують як безглузду громадянську війну в Україні [48, s. 57, 60].

Негативне здивування викликає той факт, що М. Лацко, коментуючи катастрофу лайнера малайзійських авіаліній 17 липня 2014 р., зазначив, що «винуватця досі не з'ясовано» [47, s. 112]. А як же низка доказів, визнаних міжнародним співтовариством, про російське замовлення цього теракту? М. Лацко завжди наголошує, що не можна бути надто конформним у судженнях, має авторитет радикального критика, але ж сам виявляє дивну обережність у очевидному питанні, що неможливо розцінювати інакше, як проросійську необ'єктивність його позиції.

Натомість представники конструктору офіційної історичної пам'яті зайняли недвозначну проукраїнську позицію. 9 лютого 2015 р. І. Каменец в інтерв'ю виданню «Торку.sk» порівняв анексію Криму з аншлюсом Австрії; пропаганду, мілітаризацію, національну політику, формування диктаторських режимів у гітлерівській Німеччині та путінській Росії; організацію Олімпійських ігор

1936 р. у Німеччині та Олімпіади 2014 р. у Росії. Дійшов висновку: «Події у Росії набули небезпечного напрямку. На жаль, те, що сьогодні діється в Росії, у Криму та Східній Україні, не є фарсом, а вельми небезпечним розвитком із загрозливою перспективою повергнення до надто швидко забутого минулого» [57].

Реакція більшості словацького суспільства та дії офіційної братиславської влади у нинішній важкий для України час вирішальної битви за незалежність засвідчила безсумнівність їх всебічної підтримки нашої державності. Тому свідомий українець не може робити іншого політичного вибору, ніж на користь європейської інтеграції, а отже на користь офіційної версії словацької національної історичної пам'яті.

Список використаних джерел та літератури

1. Інституалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України. Аналітична доповідь. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018. 60 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
3. Масненко В. Методологічні аспекти дослідження політики пам'яті на окупованих Російською Федерацією українських територіях. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С.47.
4. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945-2015 pp.): монографія. Київ: «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 312 с.
5. Úlohy ÚPN. §8 zákona č.553/2002 Z.z. o pamäti národa. URL: <https://www.upn.gov.sk/sk/ulohy-ustavu/>
6. Politici položili vence k pamätníkom, spomínali na obeť fašizmu. URL: <https://www.ta3.com/clanok/149810/politici-polozili-vence-k-pamatnikom-spominali-na-obete-fasizmu>
7. Kamenec I. Oslobodenecké mýty – prípad Slovensko. *Spoločnosť. Politika. Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Br.: HU SAV, 2009. S. 75-78.
8. Kamenec I. Štátostrana v totalitnom politickom systéme – jej funkcie a postavenie (HŠES v politickom systéme vojnového slovenského štátu). *Studia Historica Nitriensia*. 1995. III. S. 141-147.
9. Kamenec I. Masové porušovanie ľudských práv počas existencie Slovenského štátu v rokoch 1939-1945. *Demokracia a ochrana ľudských práv. Teória, prax, medzinárodná úprava*. Zost.: V. Koganová, D. Leško, G. Mesežnikov. Br.: Ekonomická univerzita, 1996. S. 165-183.
10. Kamenec I. Slovenský štát v obrazoch (1939 - 1945). Praha: Ottovo nakladatelství, 2008. 248 s.
11. Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. II. Druhá svetová vojna. Slovenský štát. Protektorát Čechy a Morava. Zost. Iveta Radičová a kol. Br.: Nadácia Milana Šimečku, 1994. 151 s.
12. Kamenec I. Dejiny Slovenska v rokoch 1918-1993 a ich odraz v historickom vedomí spoločnosti. *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov VI*. Br.: Nadácia Milana Šimečku, 1996. S. 7-30.
13. Kamenec I. Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Br.: Kalligram, 2000. 408 s.
14. Kamenec I. Fenomény strachu a alibizmu v kontexte kolaborácie a odboja na Slovensku v rokoch 1938-1945. *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch*

- 1939-1945. Marek Syrný a kolektív. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2009. S. 21-31.
15. Kamenec I. O hľadani dobra a zla v dejinách. Spoločnosť. Politika. *Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Br: HU SAV, 2009. S. 87-90.
16. Historik Kamenec: Tiso a Husák majú neprijemne veľa spoločného. URL: <http://www.sme.sk/c/6812776/historik-kamenec-tiso-a-husak-maju-neprijemne-vela-spolocneho.html>
17. Kurhajcová A. Historical memory research in Slovakia. *Acta Poloniae historica*. № 106. January. 2012. S. 77-98.
18. Пугач Є. Чеська й словацька історіографія про міфи з історії словацької нації. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип. 21. С. 352-369.
19. Rychlík J. Interpretácia Slovenského národného povstania v neofudáckej eúilovej historiografii. *Historik a dejiny. V česko-slovenskom storočí osudových dátumov*. Jaroslava Rogul'ová, Vlasta Jaksicsová a kol. Bratislava VEDA, 2018. S. 117-133.
20. Slovenské národné povstanie 1944. Česko-Slovenska filmová databaza. URL: <https://www.csfd.sk/film/265167-slovenske-narodne-povstanie-1944/recenzie/>
21. Umiestnenie a stavba múzea SNP v Banskej Bystrici. Bystrický perm. Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu. Ročník XVII. číslo 3. September 2019. S. 1-2. URL: <https://cdn.banskabystrica.sk/2020/10/Bystrický-Permon-03-2019.pdf>
22. Múzeum. Pravda. URL: <https://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/355547-muzeum/>
23. Слесаренко А. Михальчук Р. Голокост у чехословацькому кінематографі 1960-х років: мистецький та суспільний аспекти. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Т. 35: До 60-річчя від дня народження професора Олександра Федькова. С. 140-149.
24. Obchod na korze (1965). Shop on Main Street. URL: https://www.youtube.com/watch?v=pKs5LfnPt_A
25. Holokoust na Slovensku 2. Prezident, vláda, snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945). Ed. Eduard Nižňanský, Ivan Kamenec. Br., 2003. 363 s.
26. Rišenie židovskej otázky na Slovensku (1938-1945) Dokumenty. Časť 4. Zost. Hubenak L. Br, 1999. 221 s; Časť 5. Br: Judaica Slovaca, 2000. 146 s.
27. Kamenec I., Michela M. Rozhovor s dejinami. Ivan Kamenec o cestách slovenskej histórie s Miroslavom Michelom. Bratislava : HADART. 2019. 160 s.
28. Bútora M. Vyoraná brázda Ivana Kamenca. *Historik a dejiny. V česko-slovenskom storočí osudových dátumov*. Jaroslava Rogul'ová, Vlasta Jaksicsová a kol. Bratislava VEDA, 2018. S. 19-32.
29. Боровець І. Урок історії Голокосту. Кіно-театр. 2022. № 2. URL: <https://ktm.ukma.edu.ua/index.php/ktm/article/view/178/200>
30. Єгоров Г. Друга світова війна у підручниках історії Франції. *Історія в школі*. 2009. № 11-12. С. 31-33.
31. Ďurica M. Dejiny Slovenska a slovákov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. 274 s.
32. Stanovisko (kolektivu Historického ústavu SAV) ku knihe M.S. Ďuricy: Dejiny Slovenska a slovákov. *Studia historica Nitriensia*. 1996. Tomus 5. S. 285-291.
33. Ďurica M. Priblížiť sa k pravde. Bratislava, 1998. 104 s.
34. Baláž A. Kamencova osemdesiatka. *Historik a dejiny. V česko-slovenskom storočí osudových dátumov*. Jaroslava Rogul'ová, Vlasta Jaksicsová a kol. Bratislava VEDA, 2018. S. 553-555.
35. Haslinger P. Národné alebo nadnárodné dejiny? Historiografi a o Slovensko v európskom kontexte. *Historický časopis*. 2004. Ročník 52. číslo 2. S. 269-280.

36. Michela M. Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska Forum Historiae. *Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*. 2008. Zväzok 2. S. 1-13.
37. Боровець І.І. Словацька держава 1939-1945 pp.: історична генеза та особливості розвитку. Наук. ред. С.В. Віднянський. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2012. 352 с.
38. Garda. Sk Cinema. URL: http://www.skcinema.sk/ar1-sfu/sk/detail-sfu_un_cat.0-217043-Garda-dokumentarny-film/
39. POVSTANIE – Slovensko 1939 – 1945. Mojevideo. URL: https://www.mojevideo.sk/video/2a56a/povstanie_slovensko_1939_1945.html
40. Боровець І.І. Викладання історії у середній школі Словацької Республіки. *Проблеми дидактики історії*. 2016. Вип. 7. С. 170-187.
41. Lacko M. Obete Malej vojny – osudy hrdinov. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, 2016. S. 162-169.
42. Valo P. Kriesenie pamiatky Malej vojny po roku 1990. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, 2016. S. 177-185.
43. Volný J. Udržovanie tradície Malej Vojny v Spišskej Novej Vsi po roku 1990. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa / zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský*. Krakov-Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, 2016. S. 186-190.
44. Lacko M. Slovo na úvod. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava: Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, 2016. S. 7-10.
45. Lacko M. Vznik a doveršenie slovenskej štátnosti. *Samostatnosť Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkových akadémií v Bratislave a Košiciach 13. a 14. marca 2014*. Zost. Martin Lacko a Vojtech Kárpáty. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015. S. 41-45.
46. Ivančo M. Denníky a spomienky u východného frontu. 1942-1944. Zostavil Martin Lacko. Partizánske: O. z. Múzeum ozbrojených zložiek 1939-1945, 2017. 156 s.
47. Denníky a spomienky slovenských vojakov z východného frontu (1941-1945). II Zostavil Martin Lacko. Partizánske: O.z. Múzeum ozbrojených zložiek 1939-1945, 2020. 139 s.
48. Mičianik P. Obnova vojnového pamätníka a cintorína Slovenskej armády v Lipovci. *Slovensko. Národné spektrum*. 2020. Ročník 42. Číslo 1. S. 49-61.
49. Lacko M. Slovenská štátnosť a československý odboj (úvaha o národnom rozkole v roku 1944). Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline. Zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. Žilina : Timeprint, 2014. S. 279-289.
50. Lacko M. Prečo si dnes Slováci nesmú pripomínať vlastnú štátnosť. *Samostatnosť Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkových akadémií v Bratislave a Košiciach 13. a 14. marca 2014*. Zost. Martin Lacko a Vojtech Kárpáty. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015. S. 11-17.
51. Vnuk F. Neuveriteľné sprisahanie. Vojenské a politické akcie proti Slovenskej republike v roku 1944. Trenčín : Vydavateľstvo Ivana Štelcera, 1993. 194 s.
52. Dies Ater. Nešťastný deň 29 augusta 1944. Výber príspevkov. Zost. P. Bielik, B. Kunc, P. Mulík. Bratislava : ERBO, 1994. 186 s.
53. Lacko M. "Hrdina SNP" kapitán Gonda (Povstalecký príbeh v ružomerskej oblasti) Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov 3. (Povstanie roku 1944). *Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava, Lúka 21. – 22. mája 2004*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004. S. 233-274.
54. Osika Š. Spomienky na partizánov v Rajeckej doline. Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. *Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25*

septembra 2014 v Žiline. Zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. Žilina: Timeprint, 2014. S. 211-222.

55. Jesensky M. Psobenie 14. divizie SS Galizien na Považí a Liptove. Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. *Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline*. Zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. Žilina: Timeprint, 2014. S. 147-164.
56. У Словаччині нагородили український народ за участь у повстанні 1944 року і стійкість у війні з РФ. URL:<https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/29/7365260/>
57. Hrozivá podoba medzi Putinom a Hitlerom: Dejiny sa môžu opakovať, ale má to háčik! URL:www.topky.sk/cl/11/1454245/Hroziva-podoba-medzi-Putinom-a-Hitlerom

References

1. *Instytutalizatsiia istorychnoi pam'iatii iak skladova formuvannia natsional'noii ednosti v krainakh svitu: dosvid dlia Ukrainy. Analitychna dopovid'*. (2018). Kyiv: Derzhavna ustanova Instytut vsesvitn'oi istorii NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
2. Hrytsak, Ya. (2019). *Narysistorii Ukrainy. Formuvannya modernoyi natsiyi XIX–XX stolittya* Kyiv: Yakaboo Publishing. [In Ukrainian].
3. Masnenko, V. (2022). Metodolohichni aspekty doslidzhennia polityky pam'iaty na okupovanykh Rosijs'koiu Federatsieiu ukrains'kykh terytoriiakh. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*. 4. p. 47. [In Ukrainian].
4. *Problema istorychnoi pam'iaty vsesvitn'o-istorychnomu dyskursi (1945-2015 rr.): monohrafiia*. (2021). Kyiv: Instytut vsesvitn'oi istorii NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
5. Úlohy ÚPN. §8 zákona č.553/2002 Z.z. o pamäti národa. [Online]. Available from: <https://www.upn.gov.sk/sk/ulohy-ustavu/> [In Slovak].
6. Politici položili vence k pamätníkom, spomínali na obeť fašizmu. [Online]. Available from: <https://www.ta3.com/clanok/149810/politici-polozili-vence-k-pamatnikom-spominali-na-obete-fasizmu> [In Slovak].
7. Kamenec, I. (2009). Oslobodenecké mýty – prípad Slovensko. *Spoločnosť. Politika. Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Br.: HU SAV, s. 75-78. [In Slovak].
8. Kamenec, I. (1995). Štátostrana v totalitnom politickom systéme – jej funkcie a postavenie (HSES v politickom systéme vojnového slovenského štátu). *Studia Historica Nitriensia*. 3, s. 141-147. [In Slovak].
9. Kamenec, I. (1996) Masové porušovanie ľudských práv počas existencie Slovenského štátu v rokoch 1939-1945. *Demokracia a ochrana ľudských práv. Teória, prax, medzinárodná úprava*. Br.: Ekonomická univerzita, s. 165-183. [In Slovak].
10. Kamenec, I. (2008). *Slovenský štát v obrazoch (1939 – 1945)*. Praha: Ottovo nakladatelství. [In Slovak].
11. *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. II. Druhá svetová vojna. Slovenský štát. Protektorát Čechy a Morava*. (1994). Br.: Nadácia Milana Šimečku. [In Slovak].
12. Kamenec, I. (1996). *Dejiny Slovenska v rokoch 1918-1993 a ich odraz v historickom vedomí spoločnosti. Malé dejiny česko-slovenských vzťahov VI*. Br.: Nadácia Milana Šimečku, s. 7-30. [In Slovak].
13. Kamenec, I. (2000). *Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky*. Br.: Kalligram. [In Slovak].
14. Kamenec, I. (2009). Fenomény strachu a alibizmu v kontexte kolaborácie a odboja na Slovensku v rokoch 1938-1945. *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939-1945*. Marek Syný a kolektív. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, s. 21-31. [In Slovak].

15. Kamenec, I. (2009). O hľadani dobra a zla v dejínach. Spoločnosť. Politika. *Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Br: HU SAV, s. 87-90. [In Slovak].
16. Historik Kamenec: Tiso a Husák majú neprijemne veľa spoločného. [Online]. Available from: <http://www.sme.sk/c/6812776/historik-kamenec-tiso-a-husak-maju-neprijemne-vela-spolocneho.html> [In Slovak].
17. Kurhajcová, A. (2012). Historical memory research in Slovakia. *Acta Poloniae historica*, 106 (1), s. 77-98. [In Slovak].
18. Puhach, Ye. (2012). Ches'ka j slovats'ka istoriohrafia pro mify z istorii slovats'koi natsii. *Mižnarodni zv'ážki Ukraïni: naukovì pošuki i znahidki – The International relations of Ukraine: scientific searches and findings*, 21, p. 352-369. [In Ukrainian].
19. Rychlík, J. (2018). Interpretácia Slovenského národného povstania v neofúďackej eúilovej historiografii. *Historik a dejiny. V česko-slovenskom storočí osudových dátumov*. Jaroslava Roguľová, Vlasta Jaksicsová a kol. Bratislava VEDA, s. 117-133. [In Slovak].
20. Slovenské národné povstanie 1944. Česko-Slovenska filmová databaza. [Online]. Available from: <https://www.csfd.sk/film/265167-slovenske-narodne-povstanie-1944/recenzie/> [In Slovak].
21. Umístění a stavba múzea SNP v Banskej Bystrici. (2019). [Online]. *Bystrický perm. Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu*, XVII (3), p. 1-2. Available from: <https://cdn.banskabystrica.sk/2020/10/Bystrický-Permon-03-2019.pdf> [In Slovak].
22. Múzeum. Pravda. [Online]. Available from: <https://nazory.pravda.sk/komentare-anglosy/clanok/355547-muzeum/> [In Slovak].
23. Slesarenko, A., Mykhal'chuk, R. (2022). Holokost u chekhoslovats'komu kinematohrafi 1960-kh rokiv: mystets'kyj ta suspil'nyj aspekty. *Naukovi pratsi Kam'ianets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka: istorychni nauky*, 35, p. 140-149. [In Ukrainian].
24. Obchod na korze (1965). Shop on Main. [Online]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=pKs5LfnPt_A [In Slovak].
25. Nižňanský, E., Kamenec, I. (eds) (2003). *Holokoust na Slovensku 2. Prezident, vláda, snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*. Br. [In Slovak].
26. *Rišení židovskej otázky na Slovensku (1938-1945) Dokumenty*. (1999, 2000). Časť 4, 5. Zost. Hubenak L. Br.: Judaica Slovaca. [In Slovak].
27. Kamenec, I., Michela, M. (2019). *Rozhovor s dejinami. Ivan Kamenec o cestách slovenskej histórie s Miroslavom Michelom*. Bratislava : HADART. [In Slovak].
28. Bútorá, M. (2018). *Vyoraná brázda Ivana Kamenca. Historik a dejiny. V česko-slovenskom storočí osudových dátumov*. Jaroslava Roguľová, Vlasta Jaksicsová a kol. Bratislava VEDA. [In Slovak].
29. Borovets', I. (2022). Urok istorii Holokostu. *Kino-teatr*. 2. [Online]. Available from: <https://ktm.ukma.edu.ua/index.php/ktm/article/view/178/200> [In Ukrainian].
30. Yehorov, H. (2009). Druha svitova vjna u pidručnykakh istorii Frantsii. *Istoriia v shkoli*, 11-12, p. 31-33. [In Ukrainian].
31. Ďurica, M. (1996). *Dejiny Slovenska a slovákov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. [In Slovak].
32. Stanovisko (kolektivu Historického ústavu SAV) ku knihe M.S. Ďuricy: *Dejiny Slovenska a slovákov*. (1996). *Studia historica Nitriensia*, 5, s. 285-291. [In Slovak].
33. Ďurica, M. (1998). *Priblížiť sa k pravde*. Bratislava. [In Slovak].
34. Baláž, A. (2018). Kamencova osemdesiatka. *Historik a dejiny. V česko-slovenskom storočí osudových dátumov*. Jaroslava Roguľová, Vlasta Jaksicsová a kol. Bratislava VEDA, s. 553-555. [In Slovak].
35. Haslinger, P. (2004). Národné alebo nadnárodné dejiny? Historiografi a o Slovensko v európskom kontexte. *Historický časopis*, 52 (2), s. 269-280. [In Slovak].

36. Michela, M. (2008). Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska Forum Historiae. *Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2, s. 1-13. [In Slovak].
37. Borovets', I.I. (2012). *Slovats'ka derzhava 1939-1945 rr.: istorychna geneza ta osoblyvosti rozvytku*. Kam'ianets'-Podil's'kyj: PP Medobory-2006. [In Ukrainian].
38. Garda. Sk Cinema. [Online]. Available from: http://www.skcinema.sk/ar1-sfu/sk/detail-sfu_un_cat.0-217043-Garda-dokumentarny-film/ [In Slovak].
39. POVSTANIE – Slovensko 1939 – 1945. Mojevideo. [Online]. Available from: https://www.mojevideo.sk/video/2a56a/povstanie_slovensko_1939_1945.html [In Slovak].
40. Borovets', I.I. (2016). Vykladannia istorii u serednij shkoli Slovats'koi Respubliky. *Problemy dydaktyky istorii*, 7, p. 170-187. [In Ukrainian].
41. Lacko, M. (2016). Obete Malej vojny – osudy hrdinov. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava: Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, s. 162-169. [In Slovak].
42. Valo, P. (2016). Kriesenie pamiatky Malej vojny po roku 1990. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava: Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, s. 177-185. [In Slovak].
43. Volný, J. (2016). Udržovanie tradície Malej Vojny v Spišskej Novej Vsi po roku 1990. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava: Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, s. 186-190. [In Slovak].
44. Lacko, M. (2016). Slovo na úvod. *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa*. Zostavili Martin Lacko, Michal Malatinský. Krakov-Bratislava: Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945, s. 7-10. [In Slovak].
45. Lacko, M. (2015). Vznik a doveršenie slovenskej štátnosti. *Samostatnosť Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkových akadémií v Bratislave a Košiciach 13. a 14. marca 2014*. Zost. Martin Lacko a Vijtech Kárpáty. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 41-45. [In Slovak].
46. Ivančo, M. (2017). *Denníky a spomienky u východného frontu. 1942-1944*. Zostavil Martin Lacko. Partizánske: O. z. Múzeum ozbrojených zložiek 1939-1945. [In Slovak].
47. *Denníky a spomienky slovenských vojakov z východného frontu (1941-1945)*. (2020). II Zostavil Martin Lacko. Partizánske: O.z. Múzeum ozbrojených zložiek 1939-1945. [In Slovak].
48. Mičianik, P. (2020). Obnova vojnového pamätníka a cintorína Slovenskej armády v Lipovci. Slovensko. *Národné spektrum*, 42 (1), s. 49-61. [In Slovak].
49. Lacko, M. (2014). Slovenská štátnosť a československý odboj (úvaha o národnom rozkole v roku 1944). Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. *Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline*. Zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. Žilina: Timeprint, s. 279-289. [In Slovak].
50. Lacko, M. (2015). Prečo si dnes Slováci nesmú pripomínať vlastnú štátnosť. *Samostatnosť Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkových akadémií v Bratislave a Košiciach 13. a 14. marca 2014*. Zost. Martin Lacko a Vijtech Kárpáty. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 11-17. [In Slovak].
51. Vnuk, F. (1993). *Neuveriteľné sprisahanie. Vojenské a politické akcie proti Slovenskej republike v roku 1944*. Trenčín: Vydavateľstvo Ivana Štelcera. [In Slovak].
52. *Dies Ater. Nešťastný deň 29 augusta 1944. Výber príspevkov*. (1994). Zost. P. Bielik, B. Kunc, P. Mulík. Bratislava: ERBO. [In Slovak].
53. Lacko, M. (2004). „Hrdina SNP“ kapitán Gonda (Povstalecký príbeh v ružomerskej oblasti) Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov 3. (Povstanie roku 1944). *Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava, Lúka 21. – 22. mája 2004*. Trnava: Katedra histórie FF UCM, s. 233-274. [In Slovak].
54. Osika, Š. (2014). Spomienky na partizánov v Rajeckej doline. Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. *Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a*

- ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline. Zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. Žilina: Timeprint, s. 211-222. [In Slovak].
55. Jesenský, M. (2014). Psobenie 14. divízie SS Galízién na Považí a Liptove. Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. *Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline*. Zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. Žilina: Timeprint, s. 147-164. [In Slovak].
56. U Slovachchyni nahorodyly ukrains'kyj narod za uchast' u povstanni 1944 roku i stijkist' u vijni z RF. [Online]. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/29/7365260/> [In Ukrainian].
57. Hrozivá podoba medzi Putinom a Hitlerom: Dejiny sa môžu opakovať, ale má to háčik! [Online]. Available from: www.topky.sk/cl/11/1454245/Hroziva-podoba-medzi-Putinom-a-Hitlerom [In Slovak].

Borovets I., Vidnianskyi V. Historical Memory and Counter-memory of the Second World War in Slovakia.

In the Slovak Republic (SR), after the Velvet Revolution of 1989 in Czechoslovakia and the collapse of ČSFR in 1993, the problem of creating a national narrative of historical memory, in particular about the Second World War, as one of the important elements of the transformation of Slovak society and systemic post-communist transformations in the young state, became more urgent. The article deals with the official version of preserving and popularizing the historical memory of the Second World War in the Slovak Republic, the main state institution for the implementation of which is the Institute of National Remembrance established in 2002, as well as various interpretations by Slovak historians and politicians of such key events of the Second World War as the history of the Slovak state in 1939-1944, the Hungarian-Slovak "Little War" in March 1939, the participation of Slovak military units in the war on the Eastern Front, the Slovak National Uprising of 1944, the Holocaust. Various sources are used: scientific literature and fiction, cinema and historical journalism, military memoirs and memorials of historical memory, materials of "oral history", etc. The authors emphasize that the bifurcation of Slovak historiography, historical memory and society itself in assessments and interpretations of the events of World War II in national history continues to this day, primarily as a confrontation between official/supranational and national versions of historical memory. The supranational approach, which applies an integral method, synthesizes views, offers multidimensional visions, and evaluates historical facts, phenomena and processes based on the criteria of liberalism and democracy, is preferred at the present stage.

Keywords: Slovak state in 1939-1944, Slovak Republic, World War II, historiography, historical memory and counter-memory, Slovak National Uprising, Holocaust, "Little War", "oral history", war memoirs and memorials.

УДК 94:323.2+329(494)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-5>

Рудич С. Ф.

<https://orcid.org/0000-0001-5155-6664>

РОЛЬ І МІСЦЕ ОПОЗИЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ШВЕЙЦАРІЇ

У статті розглядається роль та спосіб функціонування опозиції в політичній системі Швейцарської Конфедерації. Показано, що відсутність опозиції в політичному житті країни в традиційному розумінні пояснюється, у першу чергу, досягнутим між головними політичними силами згодою або конкордансом, оформленим офіційно у вигляді так званої “магічної формули”. Функціонуючий за цим принципом федеральний уряд у поєднанні з чітко відпрацьованим механізмом прямої, а точніше сказати, напівпрямой референдумної демократії: з одного боку дозволяє ефективно реалізувати конституційне право громадян брати участь у політичному житті країни, а з іншого – уникати перманентних парламентських та урядових криз. У статті досить докладно описується політична система Конфедерації. Окрему увагу приділено Швейцарській народній партії, потужній політичній силі, яка протягом останніх десяти років стабільно досягала високих результатів на парламентських виборах та з повним правом вважати себе опозиційною. У цьому зв’язку автором ставиться питання щодо можливості використання існуючої нині в Швейцарії політичної системи, а, тим більше, способу функціонування опозиції, як моделі для інших країн? В публікації докладно розкрито, як діє на практиці інститут прямої демократії. Наголошується на тому, що народна ініціатива та референдум дають громадянину можливість постійно впливати на конституційний процес у державі та виносити розроблені урядом проекти на суд народу. Часте звернення у такий спосіб до виборців примушує суспільство постійно перейматися актуальними політичними питаннями. При цьому, великі авторитетні партії користуються цим правом рідше, ніж дрібні суспільні організації або позапартійські опозиційні групи. Крім того, швейцарцям вдається таким чином постійно тримати під контролем політичний курс уряду, і Федеральна рада згідно конституції країни має постійно радитись з народом, який свою думку щодо політичних пропозицій висловлює, опускаючи бюлетені до скриньок для голосування. При цьому підкреслюється, що головний виклик швейцарському федералізмові полягає не в мультикультуралізмі нації, який склався не в наслідок імміграції громадян, як, наприклад, у США, Канаді або Австралії, а навпаки, сягає своїм корінням у вікову історію спільнот, які споконвічно мешкали в Швейцарії. Коротко охарактеризовані відносини Швейцарії з Європейським Союзом протягом останнього двадцятиріччя. Характеризуючи українсько-швейцарські відносини, автор робить акцент на значенні, яке має Швейцарія для нашої держави, зокрема в контексті війни Росії проти України. Аналізуються переваги та недоліки прямої референдумної демократії. Робляться певні висновки щодо можливості використання швейцарського досвіду у політичному житті інших країн.

Ключові слова: Швейцарська Конфедерація, політична система, опозиція, конкорданс, магічна формула, референдум, пряма демократія, народна ініціатива, консолідоване суспільство.

Уся історія розвитку суспільства іще з часів існування Римської імперії пов’язана з фактами існування політичної опозиції, проте її чітке оформлення було обумовлене вже розвитком парламентаризму та появою політичних партій. Гносеологічні витоки існування опозиції приховані у диференціації

соціальної структури суспільства, що передбачає наявність альтернативних думок, позицій та інтересів його суб'єктів. А оскільки суспільство, до того ж, завжди володіє обмеженим обсягом ресурсів, між окремими його групами та їх організаціями неодмінно виникає конкуренція зокрема і в частині розподілу владних ресурсів. Думки політологів сходяться на тому, що існування політичної опозиції обумовлене груповою природою політики як соціального явища, коли відбувається зіткнення протилежних соціальних та політичних інтересів пов'язаних з участю у владі, її завоюванням, впливом, прийняттям рішень, розподілом ресурсів [1].

У суспільному житті будь-якої демократичної країни, тим більше, якщо це «старі демократії» Західної Європи, стосунки між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція. Політична опозиція не тільки критикує діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування; одна із головних її функцій – формулювання та публічна презентація альтернатив політичного розвитку. Демократичний механізм опозиційної діяльності передбачає забезпечення відкритості політичного процесу, прозорості діяльності влади, підвищення рівня раціональності та варіативності політичних рішень. Наявність політичної опозиції, забезпечення необхідних умов її діяльності свідчать про підвищення рівня ефективності політики, саме тому опозиційна діяльність стала важливою складовою політичних систем демократичних правових країн [2].

Дослідження політичної система Швейцарії в цілому та ролі опозиції в ній як раз і є головною темою даної публікації.

Досліджувати таку систему досить не просто. Швейцарська система зовсім не захоплює, в ній немає блиску, вона не показна, не цікава для молоді, тут відсутня якась особлива модерність. Це пригашена система. Однак система, яка працює з давніх-давен. Її функціонування потребує високого ступеню політичної культури, яка зі свого боку також рухається уперед саме за допомогою системи. Унікальність моделі інституціоналізації опозиції у Швейцарії обумовлена формою правління та формою адміністративно-територіального устрою. Функції опозиції виконують політичні партії. Однак політичні партії, які представляють меншість суспільства, з давніх-давен включені у систему влади, тому нині їхня роль у політичній системі Швейцарії як суб'єктів опозиції уряду є слабкою. Відповідно у традиційному розумінні політична опозиція відсутня. Її функції, деякою мірою, виконують корпорації та окремі громадяни через засоби прямої демократії [3].

При цьому слід констатувати практичну відсутність вітчизняних публікацій в подібному ракурсі, в той час як швейцарські дослідники, дбаючи про позитивний імідж своєї країни, здебільшого підкреслюють переваги вже сформованої політичної системи, яка дозволяє, на їхню думку, відповідно до відомої біблійної притчі «нагодувати вовків та зберегти неушкодженими овець».

З урахуванням вищевикладеного автор ставив за мету за допомогою історичних екскурсів дослідити становлення політичної системи Швейцарії, способу функціонування опозиції в ній та можливості перенесення швейцарського досвіду на політичне життя інших країн.

Офіційною датою виникнення сучасної Швейцарії вважається 12 вересня 1848 р., коли внаслідок завершення громадянської війни між протестантськими та промислово розвинутими кантонами проти «сепаратистського» союзу (Sonderbund) кантонів католицьких, тобто патріархальних, сільських та аграрних була прийнята Конституція, яка перетворила нестійкий союз держав-кантонів у єдину союзну федеративну державу з офіційною назвою Швейцарська Конфедерація. Цей день відзначається відтоді як День конституції та оформленого на законодавчому рівні подвійного суверенітету: як політичної нації в цілому так і складових суб'єктів федерації.

Найперший склад Федеральної ради – тогочасного уряду складався виключно з представників швейцарського лібералізму (Freisinnigen) тобто політичного руху, що переміг у громадянському конфлікті 1847 р. Складні політичні процеси в країні призвели до перегляду прийнятої у 1948 р. федеральної конституції та закріпленню в ній принципів прямої демократії в форматі народного референдуму. Саме цей інструмент дозволяв опозиційним силам, які не здобули успіху у парламенті, виносити на розсуд народу прийняті бернськими депутатами закони, і така можливість звичайно перетворювала діяльність Уряду, який складався не лише з лібералів, у таку собі “боротьбу з вітряками”. Політичний процес в країні мав глибоко зануритись у нескінченні голосування: головні опоненти лібералів-католики не втрачали жодної можливості стати назавді урядовому курсу, спираючись при цьому на політичні та громадянські права народу, який отримав можливість безпосередньо втручатися в політику.

Особливо актуальною, в цьому контексті, наприкінці XIX ст. виглядала тема націоналізації залізниць, і опозиційні католики, здавалося, мали намір остаточно поставити хрест на цьому об'єктивно потрібному для країни проекті. Що можливо вдіяти в такій ситуації? Піддати представників опозиційного табору репресіям, або поділитися з ними владою. Коли у 1891 р. швейцарські ліберали пішли другим шляхом, простягнувши католикам руку примирення, запропонувавши їм місце в уряді та дозволивши першому католицькому міністрові очолити міністерство шляхів сполучення, вони створили реальні передумови для виникнення так званої «магічної формули», яка була остаточно запропонована і затверджена значно пізніше лише у післявоєнний період, а саме у 1959 р.

Справа у тому, що роль виконавчої гілки влади суттєво зросла під час Другої світової війни, коли федеральний уряд централізовано перебрав на себе такі сфери, як міський транспорт, судноплавство, водопостачання та авіаційне сполучення. Водночас передбачений конституцією механізм «прямої

демократії», тобто необхідність винесення на всенародний референдум будь-якої ініціативи центру призводив до того, що то ліві то праві федеральні радники (міністри) були змушені подавати у відставку через провал чергової їхньої пропозиції на референдумі. Щоби запобігти перманентній урядовій кризі та уможливити прийняття виважених політичних рішень на федеральному рівні, домовилися про формування на пропорційній основі уряду, до якого входили б по два представники від соціал-демократів, християнських демократів, лібералів та один представник – від народної партії. Такий праволіво-центристський уряд, утворений за «магічною формулою», що складався з семи федеральних радників (до 1998 р. – лише чоловічої статі) і приблизно відповідав розкладу у парламенті, успішно проіснував майже 44 роки. За результатами парламентських виборів 2003 р. в уряді було надано місце ще одному народникові за рахунок християнських демократів, в наслідок чого федеральна рада суттєво «поправішала» [4].

Таким чином у Швейцарії була створена справжня «магічна формула» за принципом так званого конкордансу або політичної згоди, суть якої можна сформулювати наступним чином: якщо вам дорога вітчизна, та ви не бажаєте розколу суспільства і громадянської війни – владою потрібно ділитися. Будь яка політична сила, що спроможна стати опозиційною, повинна бути залучена до управління та навантажена реальною відповідальністю. Побудований за такою формулою уряд безумовно є однією з тих родзинок, які однозначно вирізняють Конфедерацію поміж інших країн. А суть його концепції полягає у тому, що йдеться не стільки про уряд більшості, скільки про раз по раз створюваний уряд національної єдності – вкрай важливий політичний інститут в умовах конфедерації, що об'єднує три головні етнічні групи країни. Сім міністрів або урядових радників репрезентують, по-перше, мовний поділ країни: чотири німецькомовні і три не німецькомовні урядовці. С другого боку, вони відбивають релігійну структуру суспільства: католики, протестанти, невіруючі. І, нарешті, вони віддзеркалюють партійну структуру суспільства: три найпопулярніші партії висувають по два міністри, а четверта, яка їм на даний момент поступається у популярності, репрезентує одного. Коли до уряду входять партії, які представляють 85% парламенту сильної опозиції у звичайному розумінні бути не може.

Що ж являє собою загалом політична система країни? Політичні інститути Швейцарії з притаманним їм розподілом завдань між трьома рівнями (громади, кантони, федеральний центр) глибоко вкорінені в свідомості швейцарських громадян. Більше того, в період глобального перерозподілу та кардинальних змін, які очікуються у світі, орієнтовані на безпосередні потреби громадян структури федералістичного плану видаються потрібними як ніколи. «Один народ, що складається з різних національностей та говорить на різних мовах, який сповідує декілька релігій із сектами, що сповідують декілька неконформістських відгалужень, дві церкви, які однаково мають певні

привілеї, через що політичні проблеми миттєво стають проблемами релігійними, а релігійні – неодмінно ведуть до політики. І врешті-решт, два суспільства: старе і, молоде, які живуть у гармонії, не зважаючи на різницю у віці: такою є дійсність Швейцарії», – ці слова відомого французького політика Алексіса де Токвіля, написані ще в XIX ст., залишаються, загалом, характерними і для нинішньої політичної системи Швейцарії [5].

Набувши самостійності задовго до виникнення сучасної держави, кантони і надалі залишаються своєрідними державними утвореннями з притаманними їм інститутами влади: кожен з них має свою конституцію, парламент, уряд, поліцію, судочинство і т. ін. Кантони прагнуть, як це тільки можливо, зберегти свій суверенітет і самобутність, делегувавши федеральній владі повноваження лише в тих сферах, де це викликано об'єктивною політико-економічною доцільністю [6].

Як і більшість федеративних держав, Швейцарія має двопалатний парламент, який складається з Національної Ради (200 депутатів), та Ради Кантонів (46 депутатів), які мають рівні права. Члени нижньої палати – Національної Ради (1 депутат на 34 000 мешканців) обираються на пропорційній основі шляхом таємного голосування терміном на 4 роки. Депутати верхньої палати – Ради Кантонів (по 2 від кантону та по 1 – від напівкантону) обираються відповідно до кантонального законодавства (у більшості кантонів за мажоритарною системою). Десять партій, які представлені в парламенті, становлять практично увесь партійний спектр, характерний для країн Європи. Радикальні демократи (ліві ліберали) більш-менш врівноважені традиційними правими християнськими демократами. «Червоним» соціалістам та «зеленим» екологам протистойть буржуазний блок. При цьому, попри всю картатість політичного спектра та багатобарвність партій, що ведуть політичну боротьбу, загальний результат виходить нейтрально-поміркованим [7].

Можливість утворювати фракцію за рішенням п'яти членів однієї палати дозволяє забезпечити в парламенті справедливе і недискримінаційне представництво, як за політичними вподобаннями, так і різноманітними інтересами окремих суспільних груп. Така система представництва справедливо дає підстави швейцарським юристам вбачати в своєму парламенті копії сенату та конгресу США, країни, з якою Конфедерацію об'єднують практично синхронна історія становлення фінансової та банківської системи, тверда прихильність до західних цінностей та спільні погляди на ведення бізнесу.

За таких умов єдина партія в парламенті та уряді країни, яка не без підстав може вважати себе опозиційною – Швейцарська народна партія (ШНП). Саме вона, на думку її лідерів, є «голосом громадянського виборця» в уряді та покликана допомогти останньому уникнути політичних помилок. Свої головні завдання ШНП вбачає у боротьбі за зниження податків, скасування необґрунтованих витрат та видатків, загальному оздоровленні фінансів країни. Це також боротьба на федеральному та кантональному рівнях за зміцнення

незалежності, нейтралітету та суверенітету Швейцарії шляхом усунення викривлень у міграційній політиці, екстрадиції кримінальних елементів іноземного походження та впровадження своїх світоглядних цінностей[6]. Після успіху на виборах 2003 р. ШНП вдавалося ще двічі покращувати свій результат, встановивши своєрідний рекорд під час парламентських виборів 2007 та 2015 рр., здобувши двічі майже 29% голосів виборців. І це незважаючи на внутрішній розкол, який виник у 2008 р., коли лідер народників Кристоф Блохер змушений був залишити уряд через свої занадто радикальні висловлювання, і помірковане крило ШНП утворило окрему Бюргерську демократичну партію.

На парламентських виборах 2019 р. на тлі відносної невдачі ШНП та інших «традиційно урядових» партій серйозного успіху досягли партії «Зелених» («Grüne»), яка разом з «зеленими лібералами» (ЗЛП) здобула 20% голосів. І хоча мас-медія у цьому зв'язку стверджували, що Швейцарія «позеленіла і полівішала», на місце в уряді «зелені» можуть розраховувати лише у випадку повторного успіху на других парламентських виборах поспіль.

Інститут прямої демократії. За відсутності серйозної опозиції, цю функцію в політичній системі країни виконує чітко відпрацьований механізм прямої, а точніше сказати, напівпрямої, референдумної демократії, що ґрунтується на праві громадян добиватися проведення референдумів та за їхньої допомоги змінювати місцеві і федеративні закони і так само конституцію країни. Щоби оскаржити будь-який закон, проголосований парламентом, відповідній політичній силі потрібно зібрати 50 тис. підписів громадян протягом 100 днів. Інший відомий у країні елемент прямої демократії – це *народна ініціатива*: пропозиція щодо зміни законодавства може бути винесена на голосування, якщо набере 100 тис підписів громадян протягом 18 місяців, після чого, якщо вона не суперечить закону, то повинна бути винесена на голосування в терміни, що визначає влада [8].

Ініціатива та референдум дають громадянину можливість постійно впливати на конституційний процес у державі та виносити розроблені урядом проекти на суд народу. Часте звернення у такий спосіб до виборців примушує суспільство постійно перейматися актуальними політичними питаннями. При цьому, великі авторитетні партії користуються цим правом рідше, ніж дрібні суспільні організації або позапарламентські опозиційні групи. Ініціатива і референдум відіграють, таким чином роль клапану, через який виходить незадоволення. Крім того, швейцарцям вдається таким чином постійно тримати під контролем політичний курс уряду. Залишений на одинці з собою, останній вже давно міг би затягнути країну в ЄС, увести свій національний контингент у склад миротворчих сил ООН, а податок на додану вартість був би введений ще в минулому столітті. Проте федеральна рада згідно конституції країни має постійно радитись з народом, який свою думку щодо політичних пропозицій висловлює, опускаючи бюлетені до скриньок для голосування.

З 1948 р. в Швейцарії було проведено значну кількість референдумів на федеральному рівні. У 216 випадках із 521-го предметом голосування були зміни до Конституції, у 148 випадках йшлося про прийняття законопроекту чи схвалення договору. Зміни до Конституції приймалися у 156 випадках, у 60 випадках – відхилялися. Щодо ухвалення законів та приєднання до міжнародних конвенцій громадяни давали позитивну відповідь у 77 випадках, негативну – у 71. До народної ініціативи з кінця XIX ст. в країні зверталися більше 200 разів. У 159 випадках фактично відбувався референдум: у 14 випадках рішення були позитивними, у 144 – негативними, 70 ініціатив були відкликани внаслідок задовільних відповідей влади на питання ініціаторів [9].

Референдуми на федеральному рівні відбуваються систематично 4 рази на рік і можуть включати такі зовсім відмінні поміж собою питання, як надання фінансової допомоги новим членам Євросоюзу, будівництво мусульманських мінаретів або заборона прольоту військових літаків над туристичними районами країни. Частота проведення кантональних і муніципальних референдумів регулюється місцевим законодавством. 25 вересня 1978 р. на федеральному референдумі було позитивно вирішено питання створення самого молодого і останнього на сьогодні кантону Юра, який вважається найбільш відсталим регіоном економічно, і мешканці якого не надто захоплюються проведенням будь яких факультативних опитувань на місцевому рівні.

Поруч із цим існують так звані складні питання швейцарського референдуму, які уже протягом певного часу знаходяться у широкому обговоренні і щодо яких робляться перманентні спроби їхнього вирішення за допомогою механізмів прямої референдумної демократії. Викладені коротко вони нагадують таке собі пасіонарне політичне гасло: зброя, пенсії, податки.

Перше питання було цілком позитивно вирішено на референдумі 29 травня 2019 р., коли 63% громадян Швейцарії погодилися з посиленням правових норм, що регулюють обіг та володіння особистою стрілецькою зброєю, зокрема напівавтоматичною. Цей тип зброї потрапив під заборону в ЄС після серії терактів у 2015 р. у Франції, і у випадку провалу референдуму ШК як країні з відкритими кордонами загрожувало б виключення з Шенгенської зони. Ініціатором опитування виступило Стрілецьке об'єднання Швейцарії (Interessengemeinschaft Schiessen Schweiz, IGS), через побоювання, що нова регулятивна норма у цій сфері взагалі поставить під загрозу стрільбу як масовий вид спорту. У відповідь вони отримали запевнення Уряду, що традиції мирного спорту не постраждають, оскільки правилами будуть передбачені виключення для стрільців, колекціонерів та мисливців. Результати референдуму були піддані традиційній критиці з боку ШНП, яка заявила що ЄС хоче роззброїти Швейцарію, а викинути таку ключову у багатьох відношеннях країну з Шенгену функціонери Євросоюзу усе одно би не наважились [10].

Друге питання, також позитивно вирішене під час вищезгаданого референдуму у травні 2019 р., є більш складним, оскільки стосується славнозвісних податкових режимів у низці кантонів країни, у яких вже з давніх давен існують виграшні податкові умови для іноземного бізнесу. ЄС постійно критикує ці «режими», вважаючи їх порушенням принципів чесної конкуренції та державною підтримкою по відношенню до бізнесу, що викривляє принципи функціонування вільного ринку, що суперечить у свою чергу положенням швейцарсько-європейської Угоди про вільну торгівлю 1972 р. Ця критика і надалі не мала б особливих наслідків, якби не введені з боку ОЕСР нові норми в сфері боротьби з ухиленням від податків та протидії відмиванню доходів отриманих злочинним шляхом. ШК вже імплементувала у себе ці норми і змушена була у який-небудь спосіб вирішити цю проблему. Результати були знову піддані критиці з боку ШНП, яка вважала це необґрунтованими поступками транснаціональному капіталові.

І нарешті, останнє досить складне і болюче у соціальному плані питання пенсійної реформи буде знову винесено на найближчий референдум 25 вересня 2022 р. поруч з питаннями захисту тварин та корпоративного оподаткування. Йдеться проте, що у наслідок виснаження так званої «першої опори», пов'язаної з державним пенсійним страхуванням Уряд пропонує поступове підвищення пенсійного віку зокрема для жінок з 64 до 65 років. Вважається що від результатів вересневого опитування залежатиме електоральний успіх як «лівих» так і «зелених» партій країни на майбутніх парламентських виборах 2023 р.

Переваги і недоліки референдумної демократії. Усе вищевикладене однозначно спонукає до відповіді на питання щодо того, чи справді механізм напівпрямої референдумної демократії забезпечує реальну і повноцінну участь громадян у вирішенні державних політичних питань? Перше, на що звертають увагу дослідники – помітно низький, навіть порівняно з іншими державами Європи, рівень участі виборців у вищезгаданих заходах (менше ніж 40% громадян). При цьому згадується високий рівень добробуту, як головна причинна, того що швейцарські «бюргери» віддають перевагу справам більш цікавим або приємним, аніж перманентна участь у громадському житті країни. Нарешті останнє, через що громадяни можуть бути незадоволені державою, це те, що відхиленні народом на референдумі проекти подаються знову, вже в іншій так би мовити обгортці, і тоді виборець запитує себе, яка ж вартість і сенс його участі у голосуванні? Результати опитування відбивають цей стан речей таким чином: близько 20% населення з правом голосу взагалі не цікавляться політикою, інші 20% вважають, що до них застосовуються надто високі вимоги стосовно аналізу та оцінки проектів, що виносяться на голосування. І, нарешті, ще 20% – р озчаровані та вважають, що їх голос нічого не вирішує.

Взаємовідносини Швейцарія – ЄС. Механізм функціонування інституту прямої демократії та наявність інтерактивної взаємодії між урядом та

суспільством можуть бути добре проілюстровані прикладом розвитку відносини Швейцарії та Євросоюзу. Перші угоди в рамках цієї співдружності Швейцарія підписала ще у 1972 р., створивши, таким чином, сприятливу і міцну основу для реалізації чотирьох основних принципів: свободи руху товарів, руху капіталів, взаємного надання послуг та міграції робочої сили. У червні 1999 р. урядом країни було підписано двосторонні секторні угоди з ЄС з семи торговельно-економічних позицій. Всі підписані угоди забезпечили країні три чверті всіх переваг, якими володіють держави-члени ЄС, але не змусили їх до відповідних поступок (скасування банківської таємниці, вільний рух робочої сили, транзит вантажівок через територію країни). При цьому відсутній будь-який збиток державному суверенітету. Всі чотири політичні партії, що входили до складу уряду, а також основні фінансово-промислові та профспілкові об'єднання підтримали вищезгадані угоди.

Майже через два десятиліття після підписання першої угоди (у березні 2001 р.) в країні було проведено всенародний *плебісцит* щодо доцільності початку переговорів про умови вступу країни до Євросоюзу. Проти проголосувало майже 50% населення. На кантональному рівні проти залучення країни до європейської інтеграції висловлювалися 16 з 26 кантонів. В основі такого неприйняття ЄС лежало побоювання можливої втрати державного суверенітету, неминучих поступок з транзиту європейських вантажівок через країну, а головне – необмеженої свободи для переміщення іноземної робочої сили. Проявилось цілком певне розмежування між окремими групами кантонів. Німецькомовне населення виступило в основному проти, франкомовне – за приєднання до ЄС. Отримавши переконливу перемогу, противники вступу до Євросоюзу оперували вельми зрозумілими і не менш переконливими аргументами. На їхню думку, така маленька країна, яка свято береже свої споконвічні традиції, просто-таки «розчиниться» у хвилях усіх цих загальноєвропейських зобов'язань, директив, стандартів та правил, що вирівнюють усі країни учасниці під один гребінець. До того ж, жодним чином, не покращиться становище швейцарського народу в цілому, оскільки щорічно доведеться вносити у загальноєвропейську казну близько 5 млрд. доларів членського внеску, нічого не отримуючи натомість [11].

У цій ситуації федеральна рада зайняла помірковану проміжну позицію, згідно з якою Швейцарія, безперечно, приєднається коли-небудь до ЄС, але це питання не сьогодення, а майбутнього, і порушувати його поки що не слід. На думку швейцарських аналітиків, якби федеральна рада вирішила нині винести на всенародний референдум питання про приєднання країни до ЄС, таке рішення було б рівноцінне самогубству, оскільки громадяни, скоріш за все, проголосували б позитивно.

Загалом, нові глобалізаційні та антиглобалізаційні виклики та майбутні нові хвилі міграції з країн – нових членів ЄС та інших регіонів світу примушують швейцарців серйозно замислитися над тим, що кількість населення в країні вже

практично досягла 8,7 мільйонів, а через 20 років, за оцінками фахівців, їх буде вже усі 11 мільйонів чоловік. Такі прогнози спонукають до розробки нової стратегії житлового будівництва, оновлення інфраструктури в містах і селах. Зростають побоювання, чи не доведеться усім громадянам Конфедерації скоро переселитися у багатоповерхівки і чи вистачить корінним мешканцям місця на швейцарських пляжах, які вже часто-густо окупували іноземці [12].

Тим не менше, під час референдуму 27 вересня 2020 р. швейцарці переважною більшістю (61,7%) відкинули ідею щодо припинення вільного руху між країною та ЄС, ініціатором якої виступала Швейцарська народна партія з метою покласти край неконтрольованій міграції, яка на думку партії веде до зростання безробіття та загрожує добробуту та безпеці громадян. Якби учасники референдуму підтримали вищезгадану ініціативу федеральний уряд мав би протягом року укласти з ЄС нову угоду, а у випадку провалу переговорів протягом 30 днів розірвати двосторонню угоду, що у свою чергу мало б призвести до припинення дії усього укладеного Швейцарією з ЄС пакету секторальних угод, і країна виявилась би виключеною із загальноєвропейського ринку товарів, послуг та робочої сили.

Консолідоване громадянське суспільство. Які ж причини, на думку швейцарських дослідників, примушують відмінні між собою спільноти відмовитися від застосування сили і перейти головним чином до процедур мирного прийняття рішень? Головна причина, як вважають – легітимність єдності нації: оскільки нація є етнічно неоднорідною, єдиний фактор, який, справді об'єднує країну – це тверда віра абсолютної більшості громадян в одні й ті самі політичні цінності; швейцарці прийняли правила політичної гри, згідно з якими до демократії веде солідарність на місцевому та федеральному рівнях. Головний виклик швейцарському федералізму полягає в мультикультуралізмі нації, який склався не в наслідок імміграції громадян, як, наприклад, у в США, Канаді або Австралії, а навпаки, сягає своїм корінням у вікову історію спільнот, які споконвічно мешкали в Швейцарії.

Цілком можливо, що традиційні політичні процедури та інститути, такі як пряма демократія, федералізм і місцеве самоврядування так глибоко укорінилися, що перетворили культурно-неоднорідне суспільство в політично гомогенний народ. Цілком можливо, що саме федералізм, як спільне урядування різних культур і сильне самоврядування та автономія кантонів та муніципалітетів, був і залишається найважливішим інтегруючим фактором, який об'єднує швейцарське суспільство, яке завдяки вище згаданим цінностям досі не розколось на мовні і релігійні громади [8].

За існуюче різноманіття та фінансову незалежність швейцарські кантони та муніципалітети платять економічною нерівністю між ними, оскільки зрівнялівка означала би централізацію, яка, у свою чергу, знищила б різноманіття. В державі з неоднорідним суспільством солідарність є проблемою не лише окремих особистостей, але й різних культурних спільнот чи релігійних

конфесій. Таким чином, солідарність як головний елемент, що тримає разом потенційно суперечливе швейцарське суспільство, повинна забезпечувати рівні можливості не лише для особистості, але й для будь-якої спільноти. Мабуть, саме тому як попередня так і остання редакції конституції країни не містить жодних положень, які гарантували рівні можливості окремим особистостям або рівні умови життя усьому населенню.

Що означає Швейцарія для України? Необхідно зазначити, що з моменту здобуття нашою країною незалежності, українсько-швейцарські відносини та міжнародне співробітництво в окремих галузях постійно розвиваються і навіть впливають на розвиток ситуації в Україні у зв'язку з військово-політичною кризою сьогодення. Політичний діалог між лідерами обох країн постійно підтримується під час міжнародних самітів на зразок щорічних ВЕФу Давосі або сесії ГА ООН в Нью-Йорку. Успішним видається також міжпарламентське співробітництво. Відповідний меморандум щодо його подальшого розвитку було підписано ще у червні 2011 р. під час візиту Голови ВР України до центральноєвропейської держави.

Швейцарія завершила своє головування в ОБСЄ у 2014 р. заявою про найважчу після закінчення «холодної війни» кризу в Україні. Разом з тим головуючий у цій міжнародній організації і одночасно на той момент президент Конфедерації Д. Буркхальтер високо оцінив діяльність спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. За його словами, міжнародна організація з безпеки будувала мости та сприяла діалогу для подолання кризи в Україні, таким чином допомагаючи знаходити дипломатичне рішення. У серпні 2015 р. Швейцарією було ухвалене рішення збільшити вдвічі фінансову допомогу Україні в 2015-2018 рр. у вигляді грантів, що надавалися на реалізацію проєктів у сфері ефективного використання енергоресурсів, розвитку інфраструктури та гуманітарної сфери орієнтовно близько 100 млн. доларів. Йшлося про реалізацію таких пріоритетних для Конфедерації проєктів, як стабільне використання енергоресурсів і розвиток міст, а також у сфері місцевого самоврядування, будівництва та охорони здоров'я, які дозволяють підтримувати позитивний імідж країни-донора у Східній Європі вже протягом багатьох років.

Приєднання Швейцарської Конфедерації у червні 2022 р. до шостого пакету санкцій ЄС щодо Росії після її вторгнення в Україну стало помітною подією в медіа-просторі та було, безумовно, політичним рішенням, що ґрунтується на цінностях, закріплених у конституції країни, і які, поміж іншого, поділяє увесь західний світ. Прийняти подібне рішення Федеральному урядові ШК було не легко, і цьому є щонайменше дві вагомі причини. По-перше – це наявність швейцарського бізнесу в РФ з одного боку та російські бізнесові інтереси в Швейцарії – з іншого. З моменту відкриття у червні 2019 р. в Москві нового комплексу будівель посольства Швейцарії на території РФ діє низка компаній,

контрольованих російськими олігархами, які підтримують тісні зв'язки зі Швейцарією.

Крім того, до цього списку входять кілька великих швейцарських груп, таких як Glencore, Sika, UBS, ABB, Philip Morris, Schindler, Nestlé, Lafarge Holcim, Omya, MSC та інші. Узв'язку із запровадженням країнами ЄС та США санкцій проти РФ усі ці фігуранти опинилися у складній, м'яко кажучи, ситуації. Протягом кількох тижнів після початку війни багато транснаціональних корпорацій оголосили про свій намір покинути Росію, але піти з ринку, в який було вкладено так багато грошей і де, іноді задіяні сотні співробітників, не так просто: хто піде, має бути готовим до того, що його активи будуть конфісковані і навіть націоналізовані. І хоча Росія залишається відносно незначним партнером Швейцарії щодо імпорту та експорту товарів, але в деяких галузях ступінь цієї важливості несподівано злітає до небес. Особливо це стосується торгівлі сировиною. Більшість російської торгівлі нафтою і зерном організується через трейдингові компанії, що розташовані у Швейцарії: у місті Женева, у кантоні Цуг чи місті Лугано. Другою концептуально обмежуючою дії Конфедерації на міжнародній арені причиною є безумовно її одвічний нейтралітет. Нейтралітет Швейцарії, вперше проголошений Віденським конгресом 1815 р. та юридично визначений Гаазькою конвенцією 1907 р., яка забороняє надання зброї країнам, що перебувають у стані війни. Тоді як санкції підтримують більшість швейцарців, надання військової допомоги Україні взагалі не розглядалося. Так само це заборонено швейцарським законом про експорт зброї, який нещодавно став ще більш суворим. Саме тому, коли Німеччина та Данія попросили Швейцарію надати снаряди для танків, які Берлін надсилав Києву, Швейцарія відповіла відмовою, яка обумовлена зокрема федеральним законодавством в сфері міжнародного співробітництва щодо постачання товарів подвійного призначення.

Самі швейцарці вважають, що поглянути по новому на концепцію власного нейтралітету їх спонукає також обрання країни непостійним членом ООН. Президент ШК І. Кассіс, у цьому зв'язку, підкреслив, що ООН сама по собі є нейтральною організацією, і пояснив, що Швейцарія має намір відігравати роль «будівельника мостів для об'єднання наймогутніших країн світу».

Певний оптимізм та надію надають результати міжнародної конференції в швейцарському місті Лугано 4-5 липня 2022 р. за участі представників 40 країн та міжнародних організацій, на якій були визначенні головні принципи післявоєнної відбудови України, яка, за словами доповідачів, має стати в майбутньому більш «цифровою та зеленою» зі стійкою демократією, буде повністю відбудована та остаточно подолає корупцію. В рамках заходу Швейцарія заявила, що подвоїть свою зовнішню допомогу Україні до 100 млн. швейцарських франків до кінця 2023 р.

У якості правової допомоги у збиранні доказів можливих воєнних злочинів з початку агресії Росії проти України. Міжнародний кримінальний суд разом із

кількома національними прокуратурами, зокрема швейцарською, проводить власні розслідування. У березні 2022 р. Федеральний прокурор Швейцарії оголосив, що створює робочу групу для збору доказів від біженців щодо можливих воєнних злочинів в Україні. У Женеві низка неурядових організацій (НУО) також працює над цим питанням. «Ідея дуже проста, – зазначив Федеральний прокурор Швейцарії Ш. Блеттлер, – з юридичної точки зору ми не можемо розслідувати воєнні злочини, якщо підозрюваний знаходиться за межами Швейцарії, але з іншого боку, у нас, як і в інших європейських країнах, є чимало біженців з України, які могли щось бачити і надати свідчення у рамках потенційних судових процесів щодо воєнних злочинів в Україні». За словами прокурора, наразі Швейцарія не має на своїй території підозрюваних у скоєнні воєнних злочинів, але це не означає, що цього не може статися згодом, або що судові процеси не відбудуться в майбутньому і саме в його країні.

10 серпня 2022 р. МЗС України досяг принципової домовленості щодо згоди Швейцарії представляти інтереси України на території РФ. На даний момент МЗС докладає максимум зусиль із захисту інтересів сотен тисяч незаконно вивезених на територію РФ громадян України, багато з яких опинилися там без документів. Вибір на користь Швейцарії був зроблений через її великий досвід у виконання подібних функцій, і МЗС вдячний швейцарському Уряду за готовність надати свої якісні послуги.

Відтак Швейцарська Конфедерація підтримує справедливість і стоїть на боці України у її боротьбі із воєнною російською агресією. Приєднання ШК до санаційної політики колективного Заходу стало важливим чинником як допомоги Україні, так і демонстрацією підтримки справедливої боротьби нашої держави і суспільства за свою незалежність та демократичні засади розвитку, які притаманні Швейцарії та всім державам євроатлантичного ареалу. Це все вселяє ще більшу впевненість у перемозі України в її протистоянні російським імперським устремлінням [13].

Поставлені проблемні питання та аналіз вищевикладеного матеріалу дозволяють стверджувати:

1. Механізм прямої референдумної демократії в Швейцарії реально функціонує, незважаючи на всі труднощі та різку і часто суб'єктивну критику з боку скептиків та недоброзичливців, тому Конфедерація може з повним правом називатися країною реально діючої прямої демократії в Європі та світі.

2. До переваг вищезгаданого механізму можна віднести повний контроль з боку громадянського суспільства за прийняттям владою зовнішньополітичних рішень, як на федеральному, так і на кантональному та муніципальному рівнях. Головним недоліком є повільність прийняття рішень та велика кількість трудомістких процедур погодження та громадських обговорень, пов'язаних з винесенням на референдум відповідного питання. При цьому, якщо розглядати історичну ретроспективу, стає зрозумілим, що саме завдяки прямій демократії уряду удалось уникнути багатьох помилок та поспішних рішень, які пішли б не

на користь державі. А самі громадяни, голосуючи, думають, перш за все, про добробут власний та процвітання своєї країни, і лише потім про – демократію, дотримання свобод та інші європейські цінності.

3. Помітніших успіхів з використанням механізму прямої демократії федеральному уряду вдалося досягти в сфері зовнішньої політики, завдяки чому Швейцарія має виважені та взаємовигідні відносини з ООН, НАТО, СОТ та ЄС. Відносини з Євросоюзом сьогодні і надалі динамічно розвиваються. При цьому, вирішуючи внутрішні питання, громадяни виявляють достатню мудрості, так як це було у випадку з голосуванням по питанням про будівництво в країні мусульманських мінаретів або носіння паранджі. Давши обидва рази негативну відповідь, швейцарці окреслили чіткий ментальний кордон для загалом, чужої для них цивілізації.

4. Ефективним видається застосування механізму опитування на кантональному та муніципальному рівнях і за його допомогою вирішувати цілу низку питань регіонального та місцевого значення. Така система може бути привабливою і для інших країн, зокрема для України, за умови, що місцеві і регіональні влади усвідомлюють необхідність радитися зі своїми громадянами, а суспільство готове та виявляє ініціативу висловити свою думку з низки наболілих питань.

5. Ще один висновок, що безпосередньо впливає з аналізу вищевикладеного полягає в тому, що будь яке зовнішньополітичне чи внутрішнє питання державної ваги, яке так чи інакше впливає на долю її громадян: на зразок скасування візового режиму, вступу до НАТО чи ЄС, пенсійної реформи в країні, статусу окремих регіонів – має однозначно виноситися владою на референдум, якому має передувати його громадське обговорення.

Список використаних джерел та літератури

1. Короткевич Р.В. Политическая оппозиция. *Лесной вестник*. 2013. Вып. 5. С. 83-89.
2. Берназюк І.М. Правове регулювання опозиційної діяльності в Україні: постановка проблеми. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 212-217.
3. Фляйер Т. Швейцария: конституция федерального государства и кантонов. *Казанский центр федерализма и публичной политики*. 2006. URL: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat7/>
4. Політична опозиція як інститут сучасної демократії. *Бібліотека українських авторефератів*. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=policy&id=397
5. Де Токвіль А. Демократия в Америке. М.: Прогресс, 1992. 224 с.
6. Сумленный С. Последняя прямая демократия. *Эксперт онлайн*. 2008. URL: <http://expert.ru/all/>
7. Amstutz A. (2015). Die Bedeutung der Opposition. URL: www.svp.ch/referate/die-bedeutung-der-opposition
8. Сиротин С.В. Как работает демократия в Швейцарии? По материалам Швейцарского Хельсинкского союза. *Институт прав человека*. URL: <http://www.hrights.ru>
9. Происхождение и развитие референдумов в Швейцарии. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki>

10. Завальнюк І. У Швейцарії на референдумі підтримали закон проти зброї. URL: <https://ua.news.ua/world/v-latvyu-vyyavyly-bolee-400-popytok-oboity-sanktsyy-protyv-rossyy-y-belarusy>
11. Юданов Ю. Швейцария и Евросоюз: трудные поиски партнёрства. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 2. С. 19-26.
12. Capodici V. (2012) Die Schweizerträtdurchauszehn Millionen Einwohner [Tagesanzeiger] URL: <http://www.tagesanzeiger.ch/schweiz/standard/Die-Schweiz-ertraegt-durchaus-zehn-Millionen-Einwohner/story/29453122>
13. Рудич С.Ф. Позиція Швейцарської Конфедерації щодо війни Росії проти України. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-shveysarskoi-konfederatsiia-shchodo-viiny-rosii-proty-ukrainy.html>.

References

1. Korotkevich, R.V. (2013). Politicheskaya opozitsiya. *LesnoyVestnyk*, 5, p. 83-89. [In Russian].
2. Bernaszyuk, I.M. (2009). Pravove reguluvanya opozytsiynoy diyalnosti v Ukrayini: postanovka problemy. *Derzhava i parvo*, 44, p. 212-217. [In Ukrainian].
3. Flyayer, T. (2006). Shveytsariya: konstitutsiya federalnogo gosudarstva i kantonov. *Kazanskiy tsentr federalizma i publichnoy politiki*. [Online]. Available from: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat7/> [In Russian].
4. Politychna opozytsiya yak instytut suschasnoyi demokratiyi. *Biblioteka ukrainskykh avtoreferativ*. [Online]. Available from http://librar.org.ua/sections_load.php?s=policy&id=397 [In Ukrainian].
5. De Tokvil, A. (1992). Demokratiya v Amerike. Moskva: Progress. [In Russian].
6. Sumlennyiy, S. (2008). Poslednyaya pryamaya demokratiya. *Ekspert onlayn*. [Online]. Available from: <http://expert.ru/all/> [In Russian].
7. Amstutz, A. (2015). Die Bedeutungder Opposition. [Online]. Available from: www.svp.ch/referate/die-bedeutung-der-opposition [In German].
8. Sirotin, S.V. Kak rabotayet demokratiya v Shveytsaiyi? *Institut prav cheloveka*. [Online]. Available from: <http://www.hrights.ru> [In Russian].
9. Proishozhdeniye i razvitiye referendumov v Shveytsariyy. [Online]. Available from: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki> [In Russian].
10. Zavalnyuk, I. U Shveyzarii na referendumi pidtrymaly zakon proty zbroi. [Online]. Available from: <https://ua.newroi/s/ua/world/v-latvyu-vyyavyly-bolee-400-popytok-oboity-sanktsyy-protyv-rossyy-y-belarusy> [Online].
11. Yudanov, Yu. (2002). Shveytsariya I Yevrosoyuz: trudnye poisky partnerstva. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 2, p. 19-26. [In Russian].
12. Capodici, V. (2012). Die Schweizerträtdurchauszehn Millionen Einwohner [Tagesanzeiger] [Online]. Available from: <http://www.tagesanzeiger.ch/schweiz/standard/Die-Schweiz-ertraegt-durchaus-zehn-Millionen-Einwohner/story/29453122> [In German].
13. Rudych, S.F. Posytsiya Shveytsarskoyi Konfederatsiyi schodo viyny Rosiyi proty Ukrainy. [Online]. Available from: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-shveysarskoi-konfederatsiia-shchodo-viiny-rosii-proty-ukrainy.html> [In Ukrainian].

Rudych S. The Role and Place of the Opposition in the Political System of Switzerland.

The article considers the role and the way of functioning of the opposition in the political system of the Swiss Confederation. It is shown that the absence of an opposition in the political life of the country in the traditional sense is explained by the agreement or concordance between the main political forces, drawn up officially in the form of the so-called "magic formula". A federal government functioning according to this principle in combination with a well-developed mechanism of direct, or more precisely, semi-direct referendum democracy: on the one hand, it allows the effective implementation of the constitutional right of citizens to participate in the political life of the country, and on the other hand, it allows to avoid permanent parliamentary and governmental crises.

Particular attention is paid to the Swiss People's Party, a powerful political force that has consistently achieved high results in parliamentary elections over the past ten years and has every right to consider itself as opposition party. In this connection, the author raises the question of the possibility of using the political system existing today in Switzerland, and, even more so, the way the opposition functions, as a model for other countries? The publication reveals in detail how the institution of direct democracy works in practice. It is emphasized that the people's initiative and the referendum give the citizen the opportunity to constantly influence the constitutional process in the state and bring projects developed by the government to the people's court. Frequent appeals to voters in this way forces society to constantly worry about topical political issues. At the same time, large authoritative parties use this right less often than small social organizations or extra-parliamentary opposition groups. In addition, the Swiss manage in this way to constantly keep the political course of the government under control, and the Federal Council, according to the country's constitution, must constantly consult with the people, who express their opinion on political proposals by dropping ballots into the voting baskets. At the same time, it is emphasized that the main challenge to Swiss federalism lies not in the multiculturalism of the nation, which did not develop as a result of the immigration of citizens, as, for example, in the USA, Canada or Australia, but on the contrary, has its roots in the age-old history of the communities that originally lived in Switzerland. Switzerland's relations with the European Union during the last twenty years are briefly described. Characterizing Ukrainian-Swiss relations, the author emphasizes the importance that Switzerland has for our country, particularly in the context of Russia's war against Ukraine. The advantages and disadvantages of direct referendum democracy are analyzed. Certain conclusions are drawn regarding the possibility of using Swiss experience in the political life of other countries.

Keywords: *Swiss Confederation, political system, opposition, concordance, magic formula, referendum, direct democracy, people's initiative, consolidated society.*

УДК 94(569.1+569.3).«2005/2022»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-6>

Зелінський А.Л.

<https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

ЛІВАН І СИРІЯ – «СЕАМСЬКІ БЛИЗНЮКИ» ЛЕВАНТУ: СТАН РЕЧЕЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сирійська Арабська та Ліванська Республіки це – дві сусідні держави, розташовані у межах одного з близькосхідних субрегіонів, що традиційно носить назву Левант. Тісне сусідство обох країн спричинило до збереження давніх та виникнення нових спільних знаменників у соціально-економічній, суспільно-політичній та релігійній сферах. У сучасній історіографії існують розбіжності стосовно ступеня збереженості й визначення характеру сьогоденних зв'язків між двома державами. Йдеться про визнання чи невизнання наявності виняткового характеру сучасних сирійсько-ліванських відносин. Водночас, серед дослідників, котрі визнають факт збереження багатьох спільних знаменників для обох країн, головним залишається питання позитивної чи негативної інтерпретації зазначеного явища.

Слід усвідомлювати, що більшість тісних зв'язків між Сирією та Ліваном недетермінованих безпосереднім географічним сусідством обох країн являють собою наслідки зовнішнього втручання до справ субрегіону. Йдеться про довільний територіально-адміністративний поділ, здійснюваний Османською імперією, штучну ідею «Великої Сирії», популяризовану вихідцем з Мекки – Фейсалом бін Хусейном аль-Хашімі і французькі експерименти часів підмандатного періоду історії обох країн. У результаті вищезгаданих втручань, посилених географічним чинником виникло усталене прагнення Сирії інкорпорувати до свого складу Ліванську Республіку, підтримуване частиною населення самого Лівану. Навіть після завершення періоду сирійської окупації Лівану (1990-2005 роки) у наслідок Кедрової революції, небезпека поглинення країни кедрів сусідньою державою нікуди не зникла. На це вказує наявність у Ліванських владних колах широкого спектру просирійськи налаштованих політиків і роль, яку відіграла ліванська шіїтська воєнізована організація Хезболла для уряткування режиму Б. аль-Асада під час незавершеної громадянської війни у Сирії.

Ключові слова: Левант, Велика Сирія, Сирійська Арабська Республіка, Ліванська Республіка, Кедрова революція, Хезболла, Башар аль-Асад

Сирійська Арабська та Ліванська Республіки це – дві сусідні держави [1], розташовані у межах одного з близькосхідних субрегіонів, що традиційно носить назву Левант. При цьому, обидві країни залишаються частинами зазначеного субрегіону за будь-якої інтерпретації відповідного поняття. Слід мати на увазі, що термін «Левант» має декілька тлумачень. У найширшому розумінні цього поняття, котре побутувало у Західній Європі ще за середніх віків, Левант виступав фактичним синонімом географічного сходу¹. З огляду на це, під відповідне поняття підпадали всі країни Східного Середземномор'я; тобто, територія сучасної Греції, Туреччини, Кіпру, Сирії, Лівану, Йорданії, Ізраїлю з Палестиною, Єгипту та Східної Лівії (Киренаїки) [2]². Згідно з більш

¹ Сам цей термін походить від староіталійського слова «levante», котре можна перекласти як «сторона, де сходить сонце» або просто «схід».

² Іноді до цього переліку долучали й територію сучасного Іраку [пор.: 2].

традиційним визначенням, поняття «Левант» охоплює Сирію, Ліван, Ізраїль з палестинськими територіями та Йорданію [3; 4, с. 168; 5, с. 36; пор.: 2]³. Нарешті, у більш вузькому розумінні термін «Левант» поширюється лише на Сирію та Ліван [пор.: 6, с. 34; 2]. Таке обмеження, з котрим погоджується й автор цієї публікації, обумовлюється політичним, географічним і династичним тяжінням сучасного Йорданського Хашимітського Королівства до арабських монархій Перської затоки і особливим положенням Ізраїлю зпоміж країн Близького Сходу.

Спільний, до того ж недемаркований сухопутний кордон між обома державами становить 394 км. При цьому, значно більша за розміром і кількістю населення Сирія охоплює північний і східний рубежі Ліванської Республіки [1]. Тісне й далеко не усіма (зокрема з боку ліванців) бажане сусідство обох країн спричинило до збереження давніх та виникнення нових спільних знаменників у соціально-економічній, суспільно-політичній та релігійній сферах. Яскраві вияви такого стану речей ми спостерігаємо як на державному, так і на неофіційному рівнях протягом усієї майже 80-річної історії обох вищезазначених держав.

Проблематика визначення ступеню та характеру значущості вищезгаданих зв'язків у випадку обох країн нині залишається актуальною для численних істориків, політологів, а також державних та громадських діячів. При цьому, рівень зацікавленості є однаково високим незалежно від того, чи йдеться про серйозні наукові розвідки, чи про відверті історичні спекуляції. Водночас, слід підкреслити, що навіть відповідні роботи фахових дослідників містять у собі елементи певної заангажованості. По-суті, усі різнорівневі й різнопланові тексти, присвячені визначенню характеру сирійсько-ліванських зв'язків можна поділити на дві загальні групи. Автори першої групи текстів наголошують на перманентному посиленні кардинальних відмінностей між шляхами розвитку обох країн Леванту⁴, що зводить ще й досі існуючі між ними спільні знаменники до рівня другорядних чинників. Зокрема, у контексті відмінностей між країнами Леванту у першу чергу згадуються успішні антисирійські виступи більшої частини громадянського суспільства Лівану в межах т. зв. Кедрової революції, що призвели до виводу сирійських військ з території Ліванської Республіки. До репрезентантів зазначеної точки зору належать співробітники

---

³ Також у цьому контексті поняття «Левант» може поширюватися на Кіпр і південнотурецьку провінцію Хатай [пор.: 2].

⁴ Так, ліванці зрештою зберегли у себе демократичний лад нині відображений у формі парламентської республіки, тоді як Сирія перетворилася на спадкову диктатуру родини аль-Асадів. Ліванська економіка (точніше те, що від неї залишилося) функціонує на ринкових засадах, тоді як в економічних реаліях Сирії домінують принципи державного капіталізму з поправкою на вищезгадану диктатуру (пор.: нижче). Окрім цього, у політичному житті Лівану, на відміну від Сирії, вагому роль відіграє християнська релігійна спільнота на чолі з підпорядкованими Ватикану маронітами.

американських та західноєвропейських дослідницьких центрів, а також антисирійськи налаштовані ліванські інтелектуали [див. наприклад: 7; 8, р. 183–219; 9; 10; 11]. Найбільш радикальним виявом відповідних поглядів став т. зв. Ліванський політичний фінікіїзм, прибічники якого взагалі заперечують наявність арабського коріння у населення країни кедрів [див. наприклад: 12; пор. 13, с. 152, прим. 2].

Автори другої групи текстів схиляються до думки, згідно з якою комплекс усталених зв'язків продовжує відігравати вагому, якщо не ключову роль у формуванні сучасних реалій Сирії та Лівану. Останнім часом, ключовим доказом на користь зазначеної точки зору виступає активна участь у сирійській громадянській війні ліванської шийтської воєнізованої організації Хезболла. Проте, суттєва різниця між прибічниками такого бачення ситуації полягає у характері її сприйняття. Так, дослідники та псевдо-дослідники з числа сирійців, просирійськи налаштованих ліванців, а також значною мірою представники російської політологічної школи розглядають цей стан речей у позитивному ключі чи бодай підкреслюють його об'єктивну детермінованість (квінтесенцією такого бачення можна вважати твердження сирійського диктатора Х. аль-Асада про те, що сирійці та ліванці є єдиним народом, який мешкає у двох штучно утворених державах [пор. 14, р. 326]) [див. наприклад: 15; 16; 17, с. 8; 18; 4, с. 72; 19; 20, с. 102; 21, с. 112; пор. 22, р. 13]. Разом з цим, з-поміж західних та ліванських політологів існує невелика група експертів, котра також визнає факт збереження сирійсько-ліванського взаємовпливу навіть після Кедрової революції. Проте представники цієї групи розглядають зазначене явище винятково як негативне та схиляються до думки стосовно доцільності (у першу чергу у випадку Лівану) пошуку шляхів для ліквідації занадто тісних зв'язків між країнами Леванту [див. наприклад: 23; 24; 25; 26].

Отже, мета цієї невеликої статті полягає у визначенні реальної ситуації щодо наявності взаємовпливу між Сирією та Ліваном станом на початок XXI ст. Досягнення зазначеної мети сприятиме кращому розумінню явищ і процесів, котрі нині відбуваються не лише у левантинському субрегіоні, але й в цілому на Близькому Сході.

Насамперед, слід зазначити, що проблема існування великої (можна навіть сказати – надмірної) кількості спільних знаменників між Сирією та Ліваном, яка мала місце ще до моменту проголошення ними державної незалежності у середині 1940-х років [27, р. 23–38; 28, р. 105–109; 17, с. 64–78; 6, с. 60–75], виникла у наслідок попередніх подій, спричинених із зовні Леванту. Перш за все, йдеться про адміністративно-територіальний поділ, запроваджений в Османській імперії, до складу якої входили обидві майбутні арабські держави. Так, згідно з територіальною реформою 1864 року до складу двох адміністративно-територіальних одиниць, вілаєтів, одночасно входили майбутні території Сирії та Лівану. Йдеться про Бейрутський вілаєт, до якого окрім прибережних міст Ліванської Республіки (Сайди, Тіра, Бейрута, Тріполі

тощо) й внутрішніх областей сучасного Південного Лівану входила сирійська Латакія, та Дамаський вілаєт, до якого поряд з територіями сучасної Сирійської Арабської Республіки входила ліванська долина Бекаа [3, р. 16; 17, с. 7; 19].

Наступним зовнішнім чинником стала діяльність представника впливової арабської родини спадкових мекканських шарифів – аль-Хашімі, еміра Фейсала бін Хусейна, що мала місце протягом 1918-1920 рр. 8 березня 1920 р. він заснував власне Сирійське Арабське Королівство (до складу якого мали увійти Сирія, Ліван, Палестина та Йорданія⁵), котре проіснувало до кінця липня того ж-таки 1920 року [3, р. 23–28; 28, р. 76–80; 17 с. 12–18, 28–32]⁶. Не дивлячись на ефемерність цього нетривалого державного утворення, продиктовані особистими амбіціями дії Фейсала⁷ згодом надихнули й надалі продовжують надихати прибічників ідеї єдиної «Великої Сирії» популярної насамперед серед сирійських арабів [3; 29].

Нарешті, свій внесок у заплутаність майбутніх сирійсько-ліванських зв'язків зробила французька *de facto* колоніальна адміністрація під час перебування обох країн у статусі підмандатних територій Франції у міжвоєнні роки [29; 28, р. 88–109; 27, р. 6–23]. Так, саме з французької подачі 1 вересня 1920 р. було утворено квазі-державу під назвою Великий Ліван. У наслідок цього заходу, до колишнього автономного Ліванського санджаку з його переважно християнським (маронітським) населенням була приєднана низка заселених переважно мусульманами (як сунітами, так і шиїтами) територій, що за османських часів входили до складу згаданих вище Бейрутського та Дамаського вілаєтів [3, р. 35–36; 28, р. 75–80; 17, с. 25]. Хоча зрештою зазначене територіальне утворення лягло в основу сучасної Ліванської Республіки, проте протягом кількох десятиліть на прирізаних до традиційного Лівану територіях проживала велика кількість так званих анексіоністів – прибічників ідеї воз'єднання з Сирією у межах відновлення історичної справедливості. До того ж, до їхнього числа поряд з мусульманами входили й християни (у першу чергу, православні антиохійського патріархату) [3, р. 61–64; 27, р. 6–7, 10–13, 43–44; 28, р. 81–82, 102–103; 17, с. 42–43; 6, с. 41, 52–53, 55; 4,

---

⁵ Існування подібного державного утворення (навіть у межах нинішніх Сирії та Лівану) не мало жодного прецеденту протягом усієї історії регіону.

⁶ Згодом Фейсал став королем (маліком) Іраку, заступивши свого старшого брата Абдаллаха, котрий своєю чергою став засновником правлячої й понині королівської династії Йорданії [див. наприклад: 28, р. 79–80].

⁷ До речі, зазначені амбіції по суті протирічили набагато масштабнішим планам Фейсалового батька, Хусейна бін Алі аль-Хашімі, котрий прагнув стати володарем арабської держави, територія якої простягалась би від Малої Азії до Індійського океану і від Ірану до східного узбережжя Середземного та Червоного морів, а отже включала б у себе й території Сирії, Лівану, Палестини та Йорданії [17, с. 13–14].

с. 27–28; 19; 13, с. 153–154]⁸. Навіть нині духовні, культурні й економічні зв'язки між ліванськими та сирійськими єдиновірцями нерідко мають пріоритетне значення у порівнянні з національними чи державними інтересами. Про це зокрема яскраво свідчить приклад громадянської війни у Сирії, котра триває починаючи з 2011 р.

Окрім цього, французька адміністрація задля власної зручності утворила низку спільних для Леванту управлінських установ та інститутів, котрі зберігали свою чинність до початку 1950-х рр. Йдеться про спільну кредитно-фінансову систему з єдиною грошовою одиницею включно, митну службу, управління зовнішньої торгівлі тощо [28, р. 121–124; 16, с. 71; 30, р. 62; 19]. До цього слід додати, що Бейрут з його розвиненою французами портовою інфраструктурою і залізничним зв'язком, а також почасті Тріполі протягом тривалого часу відіграють роль основних морських воріт для сирійської зовнішньої торгівлі [28, р. 54–55, 96; 30, р. 61–62; 19].

Водночас країни Леванту тісно поєднує між собою й низка суто внутрішніх чинників, пов'язаних з їхнім безпосереднім географічним сусідством. Зокрема йдеться про наявність традиційних багатопланових торгівельних зв'язків, серед яких ключову роль відіграє транзитна торгівля і відверта контрабанда [28, р. 121–124, 190; 17, 220; 4, с. 43, 48, 137, 168; 14, р. 1, 10, 17, 41, 120, 147, 204] та існування погано контрольованих пожвавлених двосторонніх міграційних потоків, у яких залежно від ситуації переважають або різнорівневі економічні мігранти (заробітчани) або вимушені переселенці (біженці) [28, р. 160–161, 190; 24; 17, с. 202; 6, с. 170; 4, с. 73; 14, р. 17, 20–21, 45–46, 326–327; 31]⁹.

Унаслідок вищенаведених дій та заходів з боку позалевантійських акторів, помножених на субрегіональні чинники, виникла ситуація, за якої Сирія та Ліван після здобуття ними державного суверенітету опинилися у тенетах здебільшого негативних «особливих відносин» (термін, на якому активно спекулює сирійська сторона та ліванські симпатичні «сирійського світу» [3, р. 123–124; 32, III; 33; 34, р. 81; 15; 35, II, 4; 36, с. 125; 6, с. 172; 37]), чиї прояви й нині залишаються дуже відчутними. У загальних рисах ці відносини виглядають наступним чином. По-перше: Сирія, користуючись відчутною перевагою у людських і матеріальних ресурсах за сприятливої нагоди прагне до політичного підпорядкування, а в ідеалі – до повного територіального поглинення Ліванської Республіки. Свої дії Дамаск виправдовує бажанням встановлення «історичної справедливості» шляхом утворення «Великої Сирії»

⁸ Навіть частина ліванських незалежників з числа християн маронітів, з огляду на суттєве збільшення мусульманського населення країни, вважала, що отримала значно більший Ліван, ніж цього вимагав здоровий глузд [28, р. 85; пор. 3, р. 36].

⁹ Так нині на території Лівану перебуває більше мільйона сирійських біженців, котрі переселилися до сусідньої країни внаслідок громадянської війни в Сирії [4, с. 169; 14, р. 326, 342; 21, с. 113; 22, р. 24; 31].

у межах проекту Фейсала ібн Хусейна [див. наприклад: 3]. Найближче до здійснення цього плану Дамаск підійшов у період між закінченням ліванської громадянської війни 1975-1990 рр. [див. наприклад: 28, р. 193–245; 36, с. 59–130; 30, р. 171–240; 6, с. 139–176; 4, с. 52–71; 21, с. 116–119] та Кедровою революцією 2005 року [див. наприклад: 38; 39; 8, р. 183–219; 17, 325–327; 6, с. 195–196; 4, с. 90–91, 111, 117–118; 14, р. 263–265; 5, с. 144–146; 21, с. 119–120], коли територія Ліванської Республіки опинилася під сирійською окупацією [32, III; 33; 34; 39; 40; 36, с. 109–168; 10, р. 202–260; 4, с. 72–91; пор. 41].

По-друге, агресивні прагнення Дамаска завжди мають вагому підтримку серед представників політичної еліти та того чи іншого сегменту ліванського населення. Щоправда, склад сирійських симпатиків за час існування Ліванської Республіки зазнає постійних змін. Протягом перших двох десятиліть ліванської незалежності до їх числа входила значна частина сунітської спільноти країни і, почасти, православні християни антіохійського патріархату, чий духовний предстоятель перебуває у Дамаску [42]¹⁰. В основі ж сунітської симпатії до сусідньої країни лежали як наявність у ній абсолютної сунітської більшості, так і відлуння подій, пов'язаних з утворенням Великого Лівану. Проте, починаючи з кінця 1950-х рр. Дамаск почав втрачати в очах ліванських сунітів свою привабливість. Такий стан речей можна пояснити тимчасовою втратою внутрішньо нестабільною Сирією інтересу до ліванських справ [пор. 3, р. 115; 27, р. 45–46, 49], харизматичною привабливістю президента сунітського Єгипту Г.А. Насера [пор. 27, р. 45–51], утвердженням при владі у Дамаску алавітської релігійної меншини начолі з Х. аль-Асадом [пор. 17, с. 335–337; 14, р. 2, 12–13] і нарешті появою суттєвих політичних та матеріальних перспектив, пов'язаних з переорієнтацією на сунітські монархії Перської затоки [див. наприклад: 13, с. 158, 160–162; 43, с. 133–137]. Частковою компенсацією втрати ліванських сунітів на початку 1970-х рр. стала для Сирії прихильність 20-тисячної громади місцевих алавітів [пор. 28, р. 247; 4, с. 150–151]¹¹ і що найголовніше – підтримка особистого друга нового сирійського президента, лідера північно-ліванських маронітів С. Франж'є-старшого. Саме останній, обіймаючи посаду президента країни кедрів офіційно звернувся на початку ліванської громадянської війни до Дамаска з проханням про введення сирійських військ до

---

¹⁰ Зокрема, ліванські православні складають основу близької до ідей фашизму Сирійської соціально-націоналістичної партії, котра протягом майже усього періоду ліванської незалежності орієнтується на Дамаск [3, р. 5, 41–43, 49–51, 56, 125–129; 28, р. 115–116, 124, 140, 239; 6, с. 52–53, 91–92, 103; 4, с. 118, 227–228; 13, с. 158].

¹¹ Зокрема, імовірно саме з огляду на дамаського єдиновірця, ліванські алавіти у 1992 р. отримали окрему квоту у законодавчому органі Лівану, що становила 2 зі 128 депутатських мандатів [пор. 28, р. 247; 4, с. 82–83].

Лівану [43, с. 143]¹². Однак найвагомішим здобутком дамаського режиму, актуальним до сьогодні стало здобуття симпатії ліванських шіїтів¹³: спочатку шляхом встановлення безпосереднього патронату над рухом Амаль Н. Беррі [43, с. 128–129], а згодом – досягнення домовленостей з проіранською Хезболлою [35, II, 5; 4, 100–117; пор. 13, с. 158–159]¹⁴. Нарешті, до останніх сирійських надбань слід долучити впливовий у маронітському середовищі Вільний патріотичний рух, очолюваний генералом М. Ауном [43, с. 131] і авторитетного репрезентантасунітської громади Тріполі: мільярдера Н. Мікаті [див. наприклад: 4, с. 144–146; 43, с. 127]¹⁵.

Нарешті, по-третє, схоже на те, що протягом перших років незалежності більш ініціативна християнська торгівельно-фінансова буржуазія Лівану розглядала можливість встановлення економічного домінування над Сирією. Проте, її зупинили цілком слушні міркування щодо можливості поступового переростання занадто тісних економічних зв'язків у політичне об'єднання обох держав, за якого ліван опинився б у апіорно програшній ситуації [пор. 28, р. 121–124].

Проте, як вже було зазначено вище, острахи щодо політичного поглинення країни кедрів Сирійською Арабською Республікою майже справилися у 1990–2005 рр. Однак завдяки консолідації внутрішніх антисирійських сил, котрі зрештою оформились у потужну міжпартійну коаліцію 14 березня, у поєднанні з активною політичною підтримкою з боку країн заходу поклали край багаторічній сирійській окупації Лівану (див. вище)¹⁶. Однак вивід сирійських військ з території сусідньої держави лише послабив перверсійний симбіоз обох країн. Полишаючи у стороні географічно детерміновані торгівельні та енергетичні сирійсько-ліванські зв'язки [див. наприклад: 44; 13, с. 162], варто зосередити увагу на політичних та військових аспектах зазначеного симбіозу, що мали місце у постокупаційний період. Так, небезкоштовно симпатизуюча дамаському режиму спадкового диктатора Б. аль-Асада Хезболла [14, р. 278, 291], котра очолює просирійсько-проіранський міжпартійний блок – Альянс

¹² Наприкінці 1950-х рр. обидва майбутні президенти були подільниками у контрабандних операціях [44, с. 143].

¹³ Нині шіїти згідно з неофіційними підрахунками є найчисельнішою конфесією Ліванської Республіки [див. наприклад: 13, с. 155]. До речі, цікаво, що саме духовний лідер ліванських шіїтів М. ас-Садр погодився офіційно визнати алавітів мусульманами й тим самим легітимізував перебування Х. аль-Асада на президентській посаді [17, с. 205–206; 14, р. 387; 5, с. 87–88].

¹⁴ Так, варто звернути увагу на те, що у програмному маніфесті Хезболли від 2009 року Іран згадується з відвертим пієтетом [35, II, 6] тоді як у згадці про Сирію йдеться лише про взаємодію на паритетних засадах [35, II, 5].

¹⁵ У цьому ж зв'язку також варто згадати просирійські симпатії конкуруючої з Н. Мікаті за вплив у Тріполі сунітської родини Караме [4, с. 144; 43, с. 127, 135].

¹⁶ На наш погляд, до зазначених чинників варто також долучити незацікавленість у прямому сирійському домінуванні в Лівані з боку тодішнього стратегічного союзника Дамаска – Ісламської Республіки Іран [41].

8 березня, у наслідок парламентських виборів 2009 і 2018 років зберігала абсолютну більшість у законодавчому органі Ліванської Республіки [41, с. 104]. Сам же ліванський парламент, починаючи з 1992 р. незмінно очолює один з найпоспідовніших сирійських симпатиків, Н. Беррі [43, с. 128–129; 45]. У 2016 р. президентом країни кедрів став генерал М. Аун [46; 41, с. 104], котрий починаючи з 2006 р. стверджував, що лише Сирійський режим може виступати запорукою внутрішньополітичної стабільності Лівану [4, с. 130; 43, с. 131]¹⁷. Окрім цього, протягом 2005–2022 рр. ліванський уряд тричі очолював вищезгаданий поміркований просирійський політик Н. Мікаті [43, с. 126–127], котрому на момент написання цієї статті доручено сформувати новий кабінет міністрів [див. наприклад: 47; 48]. Нарешті, на політичному обрії Лівану час від часу з'являється друг дитинства Б. аль-Асада С. Франж'є-молодший, котрий спираючись на підтримку свого сирійського «брата» претендував на президентську посаду під час вакууму влади 2014–2016 рр. [49; 4, 230–234; 46; 43, 143–144] і ймовірно ще з'явиться серед кандидатів на цьогорічних президентських виборах [25; 26; 50]. При цьому, саме із зазначеними фігурантами та очолюваними ними політичними силами громадянське суспільство Лівану безпосередньо пов'язує системну кризу 2019–2022 рр., котра поєднує у собі політичні, соціальні, економічні, фінансові, паливно-енергетичні та гуманітарні компоненти [див. наприклад: 21, с. 222–226; 51; 22; 52; 13, с. 159, 162; 45; 53; 47; 54; 55]. Таким чином, скрутна ситуація, у якій знаходиться сучасний Ліван значною мірою є наслідком втручання у внутрішні справи країни кедрів з боку Дамаського режиму. До того ж не має жодного сумніву, що в разі гіпотетичного повернення контролю над Бейрутом¹⁸, сирійський диктатор зажадає від своїх ліванських політичних протеже високої ціни за надавану їм раніше підтримку. Цього разу зазначеною ціною цілком очікувано може стати ліванська державність.

Другою не менш важливою й не менш фатальною, на цей раз, для Сирії складовою, що нині нерозривно поєднує держави Леванту стала активна участь Ліванських екстремістів з числа шіїтів і сунітів у сирійській громадянській війні [див. наприклад: 56; 57; 4, с. 114–115, 126–127, 147–151; 11; 58; 14, р. 301–362; 5, с. 163–357; 59; 59; 60; 61]. Попри сподівання Сполучених Штатів, внутрішнє протистояння у Сирії не набуло форми боротьби монолітної демократичної опозиції з диктаторським режимом Б. аль-Асада. Поряд з продиктаторськими силовими структурами і демократичним прозахідним рухом у САР активізувалися сунітські екстремісти, котрі з рештою встановили

---

¹⁷ До того ж, саме у 2005–2006 рр. у Лівані в наслідок терактів загинула низка провідних представників антисирійських християнських кіл [4, с. 120].

¹⁸ Таке припущення минулого року зробив М. Янг, розглядаючи можливість згоди арабських країн на повторну реалізацію ліванських амбіцій Сирії в обмін на відмову останньої від стратегічного союзу з Іраном [25].

тісні контакти з нещодавно створеною Ісламською державою Іраку й Леванту (ІДІЛ). Сирійські події отримали широке відлуння у Лівані. При цьому, демократичний сегмент сирійського суспільства залишився без підтримки, зокрема з огляду на офіційний нейтралітет, проголошений Бейрутом щодо внутрішніх справ сусідньої країни у Декларації Баабди, прийнятій у 2012 році [62]. Натомість зазначений нейтралітет, проголошений на державному рівні, не зупинив ліванських релігійних фундаменталістів від втручання у громадянську війну, що точилася у сусідній державі. Так, шіїтська Хезболла направила на підтримку алавітського дамаського режиму кілька десятків тисяч своїх бойовиків. Вони зіграли ключову роль у низці наземних операцій, завдяки яким Б. аль-Асаду, попри прогнози політологів, вдалося не лише утриматися при владі, але й поновити контроль над значною частиною країни. Своєю чергою, екстремістські угруповання ліванських сунітів салафітського толку (насамперед з району Тріполі) надавали всебічну допомогу сирійським єдиновірцям й однодумцям. Йдеться про відрядження бойових загонів до Сирії (зокрема для боротьби з тією ж-таки Хезболлою), контрабандне постачання зброї, надання тимчасового притулку розбитим формуванням сирійських бойовиків і навіть про спроби приєднання ліванських територій до ІДІЛ. Таким чином, під час сирійської громадянської війни шіїтська Хезболла зробила усе від неї залежне для збереження апріорно ворожого ліванській державності антидемократичного режиму Б. аль-Асада; тоді як радикально налаштована частина ліванських сунітів не лише активно сприяла розхитуванню антиасадівської опозиції, але й здійснювала кроки, котрі також загрожували державному суверенітету країни кедрів. Годі й говорити, що усі вищевказані дії спричиняють відверто негативний вплив на сучасні суспільно-політичні та соціально-економічні реалії обох країн Леванту.

Отже, можна зробити висновок, щодо правоти нечисленних дослідників, які визнають подальше існування нерозривних зв'язків між Сирійською Арабською та Ліванською Республіками, надаючи зазначеним зв'язкам винятково негативну оцінку. Ці держави можна порівняти з сіамськими близнюками, чие неприродне фізичне поєднання створює життєву загрозу обом організмам. Щоправда, асиметричність країн Леванту у сенсі людських і матеріальних ресурсів ставить країну кедрів у більш критичну ситуацію. Як свого часу висловився король Йорданії Хусейн бін Талал у бесіді з президентом Лівану І. Саркісом: «Помагай вам Аллах у ваших стосунках з Дамаском, бо сирійці – то важкі люди» [пор. 63, р. 180]. Зрештою, характер співіснування сучасних країн Леванту, звісна річ із певною часткою умовності, можна порівняти з нездоровим симбіозом, що мав місце у стосунках між суверенною Україною та Російською Федерацією у період між 1991-2014 рр., а почасти й 2022 р.; тобто до моменту початку широкомасштабного російського вторгнення на територію нашої держави [пор. 26].

Список використаних джерел та літератури

1. Lebanon–Syria border. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lebanon%E2%80%93Syria_border
2. Левант. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82>
3. Pipes D. Greater Syria: The History of an Ambition. 2nd ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 1992. 264 p.
4. Кузнецов А.А. Политический процесс в Ливане на рубеже XX-XXI веков. М.: Институт Ближнего Востока, 2017. 224 с.
5. Матвеев И.А. Сирия в конфликте. М.: Институт востоковедения РАН, 2020. 496 с.
6. Ланда Р.Г. История Ливана. XX век. М.: Институт востоковедения РАН, 2016. 276 с.
7. Sobelman D. Syria: Within and Without Lebanon. *The Middle East strategic balance, 2005-2006* / Ed. Z. Shtaubert, Y.S. Shapir. Brighton; Portland: Sussex academic Press, 2007. P. 71–90.
8. Phares W. The Coming Revolution: Struggle for Freedom in the Middle East. New York: Threshold Editions, 2010. 400 p.
9. Colombo S. Syria and Lebanon: Diverging paths of state unsustainability. *MEDPRO Technical Report*. 2011. № 6. URL: <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=433000088031098024104098079080023124028072042008084011092124080113084023108099084005098003032035018116033080104110120016092085106080012039033082064105112070004124007052028013085097101081069090105093072070071021005106030076064003112125065073099086002070&EXT=pdf&INDEX=TRUE>
10. Picard E. Liban-Syrie, intimes étrangers. Un siècle d'interactions sociopolitiques. Paris: Actes Sud, 2016. 400 p.
11. Gade T. Limiting violent spillover in civil wars: the paradoxes of Lebanese Sunni jihadism, 2011–17. *Contemporary Arab Affairs*. 2017. № 2. P. 187–206.
12. Phoenician Encyclopedia: A Bequest Unearthed, Phoenicia and the Phoenicians, Punic, Canaanites - Encyclopedia Phoenicia. URL: <http://www.phoenicia.org>
13. Зелінський А.Л. Ліванська республіка: між політичним конфесіоналізмом і політичним прагматизмом. *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. № 3 (15). С. 151–171.
14. Axon A., Hewitt S. Syria 1975/76-2018. Leiden; Boston: Brill, 2018. 504 p.
15. Salloukh B. Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed omnipotence. *Middle East Report*. Fall 2005. P. 14–21.
16. Саллум Ф. Сирийско-ливанские отношения в контексте региональной безопасности (1989-2003 гг.). *Журнал международного права и международных отношений*. 2010. № 1. С. 51–55.
17. Пир-Будагова Э.П. История Сирии XXвек. М.: Институт востоковедения РАН, 2015. 392 с.
18. Горбунова Н.М. Перманентный кризис в Ливане: роль этноконфессионального фактора. *Нации и национализм на мусульманском Востоке* / От. ред. В.Я. Белокреницкий, Н.Ю. Ульченко. М., 2015. с. 384–390.
19. Alahmad E. One People in Two States: Syria and Lebanon. URL: https://www.academia.edu/es/40603466/One_People_in_Two_States_Syria_and_Lebanon
20. Дубровская К.В. Факторы формирования политики Ливана: общее и различное со странами ближневосточного региона. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2019. № 6-2. С. 101–104.
21. Воробьев С.А. Кризисы в Ливане: история и современность. *Международная жизнь*. 2020. № 6. С. 112–127.
22. It's Now or Never: Lebanon Policy Conference Key Takeaways. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/sites/default/files/2021-06/It%27s%20Now%20or%20Never%20-%20Lebanon%20Conference%20Policy%20Booklet.pdf>
23. Harris W. Crisis in the Levant: Lebanon at Risk. *Mediterranean Quarterly*. 2007. № 2. P. 37-60.

24. Bahout J. Lebanon at the Brink: The Impact of the Syrian Civil War. *Brandéis University / Crown Center for Middle East Studies*. January 2014. № 76. URL: https://www.academia.edu/6116190/Lebanon_at_the_Brink_of_the_Syria_War
25. Young M. Why Beirut Beckons. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/84404>
26. Young M. The End of Hegemony? *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/86685>
27. El-Khazen F. The Communal Pact of National Identities: The Making and Politics of the 1943 National Pact. Oxford: Oxonian Rewley Press Ltd, 1991. 68 p.
28. Traboulsi F. A History of Modern Lebanon. 2nd ed. London: Pluto Press, 2012. 308 p.
29. Khoury Ph.Sp. Syria and the French Mandate: the Politics of Arab Nationalism, 1920-1945. Princeton: Princeton University Press, 1987. 722 p.
30. Bordenkircher E.J. Kings, Queens, Rooks and Pawns: Deciphering Lebanon's Political Chessboard: Diss... PhD. Los Angeles: University of California, 2015. 327 p.
31. Houssari N. Amnesty International urges Lebanon to reconsider 'voluntary returns' plan for Syrian refugees. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2181656/middle-east>
32. The Taif Agreement. URL: https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/Lebanon/the_taip_agreement_english_version_.pdf
33. Treaty of brotherhood, cooperation and coordination between the Syrian Arab Republic and the Lebanese Republic. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/LB-SY_910522_TreatyBrotherhoodCooperationCoordination.pdf
34. Thompson E.V. Will Syria Have to Withdraw from Lebanon? *Middle East Journal*. 2002. № 1. P. 72–93.
35. Manifest of Hizbullah. *Islamic Resistance in Lebanon* (In Arabic). URL: <http://www.moqawama.org/essaydetailsf.php?eid=16245&fid=47>
36. Скороход Ю.С. Діяльність міжнародних міждержавних організацій із врегулювання ліванського конфлікту: навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 207 с.
37. Bou Habib meets Syrian ambassador on farewell visit. *Sawt Beirut International*. URL: <https://english.sawtbeirut.com/lebanon/bou-habib-meets-syrian-ambassador-on-farewell-visit/>
38. Blanford N. Killing Mr. Lebanon. The Assassination of Rafik Hariri and its impact on the Middle East. London: I.B. Tauris, 2006. 236 p.
39. Harris W.W. Bashar al-Assad's Lebanon Gamble. *Middle East Quarterly*. Summer 2005. P. 33–44.
40. El-Husseini R. Pax Syriana: Elite Politics in Postwar Lebanon. 2nd ed. Syracuse (NY): Syracuse University Press, 2012. 319 p.
41. Зелінський А. Вбивство Рафіка аль-Харірі: замовники та причини. *Схід та Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції «Схід та Україна: наукова конференція присвячена пам'яті Ярослава Дашкевича»*, 17-18 жовтня 2022 / ред. Я.В. Пилипчук. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2022. С. 102–106.
42. Greek Orthodox Patriarchate of Antioch and All the East. URL: <https://www.antiochpatriarchate.org/en/category/greek-orthodox-patriarchate-of-antioch-and-all-the-east/70/>
43. Зелінський А.Л. Політичні династії Лівану: «тонке налаштування». *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 1 (17). С. 122–157.
44. Over the Horizon: a new Levant. *World Bankgroup. Report No. 86946-IQ. March*. 2014. Washington: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2014. 315 p.
45. Lebanese parliament re-elects Nabih Berri as speaker for seventh term. *France 24*. URL: <https://www.france24.com/en/middle-east/20220531-lebanese-parliament-re-elects-nabih-berri-as-speaker-for-seventh-term>

46. Беренкова Н.А. Президентский вакуум в Ливане в 2014-2016 гг.: кризис или следствие политической системы? *Азия и Африка сегодня*. 2018. № 1. С. 34–40.
47. Hage Ali M. Why Mikati May Be Wasting His Time. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/87415>
48. Mikati says adamant to form cabinet despite hurdles. *Sawt Beirut International*. URL: <https://english.sawtbeirut.com/lebanon/mikati-says-adamant-to-form-cabinet-despite-hurdles/>
49. Khoury G. Is Assad's "Brother" About to be President of Lebanon? *Medium*. URL: <https://medium.com/the-eastern-project/is-assad-s-brother-about-to-be-president-of-lebanon-eeec735bb45b>
50. Azar Ch. Hezbollah fails in uniting "allies enemies"... And Bassil's dream of presidency obstructs negotiations. *Sawt Beirut International*. URL: <https://english.sawtbeirut.com/opinions/hezbollah-fails-in-uniting-allies-enemies-and-bassils-dream-of-presidency-obstructs-negotiations/>
51. Young M. Building on Lebanon's Ruins. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/84757>
52. Bishara M. A country in freefall: What future for Lebanon? *Middle East / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2021/7/19/a-country-in-freefall-what-future-for-lebanon>
53. Воробьев С.А. Долгое эхо бейрутского взрыва. *Международная жизнь*. 2021. № 9. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2557>
54. Young M. Defeating the Deadlock? *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/88239>
55. WB's Belhaj visits Mikati, says reforms sole means to provide electricity sector with needed support. *Sawt Beirut International*. URL: <https://english.sawtbeirut.com/lebanon/wbs-belhaj-visits-mikati-says-reforms-sole-means-to-provide-electricity-sector-with-needed-support/>
56. Беренкова Н.А. Сирийская война "Хезболлы". *Азия и Африка сегодня*. 2015. № 1. С. 29–35.
57. Phillips C. The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East. New Haven (CT): Yale University Press, 2016. 321 p.
58. Balanche F. Sectarianism in Syria's Civil War: a geopolitical study. Washington (DC): The Washington Institute for Near East Policy, 2018. 135 p.
59. Khaddour Kh. Conflict Without End. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/86755>
60. Assad's Regime and the Syrian Crisis (2011-2022). *Fanack*. URL: <https://fanack.com/syria/history-of-syria/the-syrian-crisis/assads-regime-and-the-syrian-crisis-2011-2022/>
61. Why does the US still have forces in Syria? *Syria's War News / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/8/24/why-does-us-still-forces-syria-explainer>
62. The Baabda Declaration. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Lebanon%20S%202012%20477.pdf>
63. Pakradouni K. La paix manquée, le mandat d'Elias Sarkis. (1976-1982). Beyrouth: FMA, 1984. 273 p.

References

1. Lebanon–Syria border. Wikipedia. [Online]. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Lebanon%E2%80%93Syria_border [In English].
2. Levant. Wikipedia. [Online]. Available from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82> [In Ukrainian].
3. Pipes, D. (1992). *Greater Syria: The History of an Ambition*. 2nd ed. Oxford; New York: Oxford University Press. [In English].
4. Kuznetsov, A.A. (2017). *Politycheskiy protsess v Livane na rubezhe XX-XXI vekov* [The political process in Lebanon at the Turn of XX-XXI centuries]. Moskva: Institut Blizhnego Vostoka. [In Russian].

5. Matveyev, I.A. (2020). *Siriya v konflikte* [Syria in the Conflict]. Moskva: Institut vostokovedeniya RAN. [In Russian].
6. Landa, R.G. (2016). *Istoriya Livana. XX vek* [History of Lebanon. XX century]. Moskva: Institut vostokovedeniya RAN. [In Russian].
7. Sobelman, D. (2007). Syria: Within and Without Lebanon. *The Middle East strategic balance, 2005-2006*. Brighton; Portland: Sussex academic Press, pp. 71–90. [In English].
8. Phares, W. (2010). *The Coming Revolution: Struggle for Freedom in the Middle East*. New York: Threshold Editions. [In English].
9. Colombo, S. (2011). Syria and Lebanon: Diverging paths of state unsustainability. *MEDPRO Technical Report*, 6. [Online]. Available from: <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=433000088031098024104098079080023124028072042008084011092124080113084023108099084005098003032035018116033080104110120016092085106080012039033082064105112070004124007052028013085097101081069090105093072070071021005106030076064003112125065073099086002070&EXT=pdf&INDEX=TRUE> [In English].
10. Picard, E. (2016). *Liban-Syrie, intimes étrangers. Un siècle d'interactions sociopolitiques*. Paris: Actes Sud. [In French].
11. Gade, T. (2017). Limiting violent spillover in civil wars: the paradoxes of Lebanese Sunni jihadism, 2011–17. *Contemporary Arab Affairs*, 2, pp. 187–206. [In English].
12. Phoenician Encyclopedia: A Bequest Unearthed, Phoenicia and the Phoenicians, Punic, Canaanites - Encyclopedia Phoenicia. [Online]. Available from: <http://www.phoenicia.org> [In English].
13. Zelinskyi, A. (2021). Livans'ka respublika: mizh politychnym konfesionalizmom i politychnym prahmatyzmom [Lebanese Republic: between Political Confessionalism and Political Pragmatism]. *Problemy vsesvtn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 3, (15), pp. 151–171. [In Ukrainian].
14. Axon, A., Hewitt, S. (2018). *Syria 1975/76-2018*. Leiden; Boston: Brill. [In English].
15. Salloukh, B. (2005). Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed omnipotence. *Middle East Report*, Fall, pp. 14–21. [In English].
16. Sallum, F. (2010). Siriysko-livanskiye otnosheniya v kontekste regional'noy bezopasnosti (1989-2003 gg.) [Main Trends and Features of the Foreign Policy of Lebanon in 1989-2010]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy* [Journal of international Law and international Relations], 1, pp. 51–55. [In Russian].
17. Pir-Budagova, E.P. (2015). *Istoriya Sirii XX vek* [A history of Syria. XX century]. Moskva: Institut vostokovedeniya RAN. [In Russian].
18. Gorbunova, N.M. (2015). Permanentnyy krizis v Livane: rol' etnokonfesional'nogo faktora [The Permanent crisis in Lebanon: a role of a ethno-confessional factor]. *Natsii i natsionalizm na musul'manskom Vostoke* [the Nations and nationalism in the Muslim East]. Moskva: Institut Vostokovedeniya RAN. pp. 384–390. [In Russian].
19. Alahmad, E. One People in Two States: Syria and Lebanon. [Online]. Available from: https://www.academia.edu/es/40603466/One_People_in_Two_States_Syria_and_Lebanon [In English].
20. Dubrovskaya, K.V. (2019). Faktory formirovaniya politiki Livana: obshcheye i razlichnoye so stranami blizhnjevostochnogo regiona [Common and distinct factors in the policy making of Lebanon in comparison with other countries in the Middle East]. *Mezhdunarodnyy zhurnal gumanitarnykh i estestvennykh nauk* [International Journal of Humanities and Natural Sciences], 6-2, pp. 101–104. [In Russian].
21. Vorob'yev, S.A. (2020). Krizisyv Livane: istoriya i sovremennost' [Crises in Lebanon: history and the present]. *Mezhdunarodnaya zhizn'* [International Affairs], 6, pp. 112–127. [In Russian].

22. It's now or never: Lebanon Policy Conference Key Take Aways. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/sites/default/files/2021-06/It%27s%20Now%20or%20Never%20-%20Lebanon%20Conference%20Policy%20Booklet.pdf> [In English].
23. Harris, W. (2007). Crisis in the Levant: Lebanon at Risk. *Mediterranean Quarterly*, 2, pp. 37–60. [In English].
24. Bahout, J. (2014). Lebanon at the Brink: The Impact of the Syrian Civil War. *Brandéis University / Crown Center for Middle East Studies*, 76. [Online]. Available from: https://www.academia.edu/6116190/Lebanon_at_the_Brink_of_the_Syria_War [In English].
25. Young, M. Why Beirut Beckons. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegie-mec.org/diwan/84404> [In English].
26. Young, M. The End of Hegemony? *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegie-mec.org/diwan/86685> [In English].
27. El-Khazen, F. (1991). *The Communal Pact of National Identities: The Making and Politics of the 1943 National Pact*. Oxford: Oxonian Rewley Press Ltd. [In English].
28. Traboulsi, F. (2012). *A History of Modern Lebanon*. 2nd ed. London: Pluto Press. [In English].
29. Khoury, Ph.Sp. (1987). *Syria and the French Mandate: the Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*. Princeton: Princeton University Press. [In English].
30. Bordenkircher, E.J. (2015). *Kings, Queens, Rooks and Pawns: Deciphering Lebanon's Political Chessboard*: Diss... PhD. Los Angeles: University of California. [In English].
31. Houssari, N. Amnesty International urges Lebanon to reconsider 'voluntary returns' plan for Syrian refugees. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2181656/middle-east> [In English].
32. The Taif Agreement. [Online]. Available from: https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/Lebanon/the_tauf_agreement_english_version_.pdf [In English].
33. Treaty of brotherhood, cooperation and coordination between the Syrian Arab Republic and the Lebanese Republic. [Online]. Available from: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/LB-SY_910522_TreatyBrotherhoodCooperationCoordination.pdf [In English].
34. Thompson, E.V. (2002). Will Syria Have to Withdraw from Lebanon? *Middle East Journal*, 1, pp. 72–93. [In English].
35. Manifest of Hizbullah. *Islamic Resistance in Lebanon*. [Online]. Available from: <http://www.moqawama.org/essaydetailsf.php?eid=16245&fid=47> [In Arabic].
36. Skorokhod, Yu.S. (2012). *Diyal'nist' mizhnarodnykh mizhderzhavnykh orhanizatsiy iz vrehulyuvannya livans'koho konfliktu: navchal'nyy posibnyk* [The activity of the international intergovernmental organizations for the settlement of the Lebanese conflict: the textbook]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Kyyivs'kyy universytet". [In Ukrainian].
37. Bou Habib meets Syrian ambassador on farewell visit. *Sawt Beirut International*. [Online]. Available from: <https://english.sawtbeirut.com/lebanon/bou-habib-meets-syrian-ambassador-on-farewell-visit/> [In English].
38. Blanford, N. (2006). *Killing Mr. Lebanon. The Assassination of Rafik Hariri and its impact on the Middle East*. London: I.B. Tauris, 2006. [In English].
39. Harris, W.W. (2005). Bashar al-Assad's Lebanon Gamble. *Middle East Quarterly*, Summer, pp. 33–44. [In English].
40. El-Husseini, R. (2012). *Pax Syriana: Elite Politics in Postwar Lebanon*. 2nd ed. Syracuse (NY): Syracuse University Press. [In English].
41. Zelinskyi, A. (2022). *Vbyvstvo Rafika al'-Khariri: zamovnyky ta prychny* [Assassination of Rafik al-Hariri: the Masterminds and the reasons]. *Skhid ta Ukrayina. Materialy mizhnarodnoyi naukoyoi konferentsiyi "Skhid ta Ukrayina: naukova konferentsiya prysvyachena pam'yati Yaroslava Dashkevycha", 17-18 zhovtnya 2022* [The Proceeding of the International Scientific

- Conference “East and Ukraine: Scientific conference in Memory of Yaroslav Dashkevych”, which was 17-18th October 2022]. Kyiv: Natsional’nyy pedahohichnyy universytet imeni M.P. Drahomanova, pp. 102–106. [In Ukrainian].
42. Greek Orthodox Patriarchate of Antioch and all the East. [Online]. Available from: <https://www.antiochpatriarchate.org/en/category/greek-orthodox-patriarchate-of-antioch-and-all-the-east/70/> [In English].
43. Zelinskiy, A. (2022). Politychni dynastiyyi Livanu: “tonke nalashtuvannya” [The Lebanese political dynasties: “the fine-tuning”]. *Problemy vsesvtn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 1, pp. 122–157. [In Ukrainian].
44. World Bankgroup, (2014). *Over the Horizon: a new Levant*. Report No. 86946-IQ. March. 2014. Washington: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. [In English].
45. Lebanese parliament re-elects Nabih Berri as speaker for seventh term. *France 24*. [Online]. Available from: <https://www.france24.com/en/middle-east/20220531-lebanese-parliament-re-elects-nabih-berri-as-speaker-for-seventh-term> [InEnglish].
46. Berenkova, N.A. (2018). Prezidentskiy vacuum v Livaney 2014-2016 gg.: krizis ili sledstviye politicheskoy sistemy? [Presidential void in Lebanon 2014-2016: Crisis or effect of political system?]. *Aziya i Afrika segodnya* [Asia and Africa today], 1, pp. 34–40. [In Russian].
47. Hage Ali, M. Why Mikati May Be Wasting His Time. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegie-mec.org/diwan/87415> [In English].
48. Mikati says adamant to form cabinet despite hurdles. *Sawt Beirut International*. [Online]. Available from: <https://english.sawtbeirut.com/lebanon/mikati-says-adamant-to-form-cabinet-despite-hurdles/> [In English].
49. Khoury G., Is Assad’s “Brother” About to be President of Lebanon? *Medium*. [Online]. Available from: <https://medium.com/the-eastern-project/is-assad-s-brother-about-to-be-president-of-lebanon-eeec735bb45b> [In English].
50. Azar, Ch. Hezbollah fails in uniting “allies enemies”... And Bassil’s dream of presidency obstructs negotiations. *Sawt Beirut International*. [Online]. Available from: <https://english.sawtbeirut.com/opinions/hezbollah-fails-in-uniting-allies-enemies-and-bassils-dream-of-presidency-obstructs-negotiations/> [In English].
51. Young, M. Building on Lebanon’s Ruins. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegie-mec.org/diwan/84757> [In English].
52. Bishara, M. A country in freefall: What future for Lebanon? *Middle East / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/opinions/2021/7/19/a-country-in-freefall-what-future-for-lebanon> [In English].
53. Vorob'yev, S.A. (2021). Dolgoye ekho beyrutskogo vzryva [The long echo of the Beirut explosion]. *Mezhdunarodnaya zhizn'* [International Affairs], 9. [Online]. Available from: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2557> [In Russian].
54. Young, M. Defeating the Deadlock? *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegie-mec.org/diwan/88239> [In English].
55. WB’s Belhaj visits Mikati, says reforms sole means to provide electricity sector with needed support. *Sawt Beirut International*. [Online]. Available from: <https://english.sawtbeirut.com/lebanon/wbs-belhaj-visits-mikati-says-reforms-sole-means-to-provide-electricity-sector-with-needed-support/> [In English].
56. Berenkova, N.A. (2015). Siriyskaya vojna “Khezbolly” [The Syrian War of “Hezbollah”]. *Aziya i Afrika segodnya* [Asia and Africa today], 1, pp. 29–35. [In Russian].
57. Phillips, C. (2016). *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*. New Haven (CT): Yale University Press. [In English].

58. Balanche, F. (2018). *Sectarianism in Syria's Civil War: a geopolitical study*. Washington (DC): The Washington Institute for Near East Policy. [In English].
59. Khaddour, Kh. Conflict without End. *Carnegie Middle East Center / Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegie-mec.org/diwan/86755> [In English].
60. Assad's Regime and the Syrian Crisis (2011-2022). *Fanack*. [Online]. Available from: <https://fanack.com/syria/history-of-syria/the-syrian-crisis/assads-regime-and-the-syrian-crisis-2011-2022/> [In English].
61. Why does the US still have forces in Syria? *Syria's War News / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2022/8/24/why-does-us-still-forces-syria-explainer> [In English].
62. The Baabda Declaration. [Online]. Available from: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Lebanon%20S%202012%20477.pdf> [In English].
63. Pakradouni, K. (1984). *La paix manquée., le mandat d'Elias Sarkis. (1976-1982)*. Beyrouth: FMA. [In French].

Zelinskyi A. Lebanon and Syria – the “Siamese twins” of the Levant: a Current Situation.

The Syrian Arab and Lebanese Republics are two neighboring states located in the Middle Eastern subregions, traditionally called the Levant. The close neighborhood of both countries led to the preservation of old and the emergence of new common denominators in the socio-economic, socio-political and religious spheres. In modern historiography, there are disagreements regarding the degree of preservation and definition of the nature of today's relations between the two states. It is about the recognition or non-recognition of the existence of the exceptional character of the modern Syrian-Lebanese relations. At the same time, among researchers who recognize the fact of preserving many common denominators for both countries, the main issue remains the positive or negative interpretation of the mentioned phenomenon.

It should be realized that most of the close ties between Syria and Lebanon, which are not determined by the immediate geographical proximity of both countries, are as the result of external interference in the affairs of the subregion. It is about the arbitrary territorial-administrative division carried out by the Ottoman Empire, the artificial idea of “Greater Syria”, which was popularized by a native of Mecca - Faisal bin Hussein al-Hashimi, and French experiments during the mandated period of the history of both countries. As a result of the above-mentioned interventions, reinforced by the geographical factor, there was an established desire of Syria to incorporate the Lebanese Republic into its structure, supported by a part of the population of Lebanon itself. Even after the end of the period of Syrian occupation of Lebanon (1990-2005) as a result of the Cedar Revolution, the danger of the absorbing the country of cedars by neighbor state has not disappeared. This is indicated by the presence of a wide range of pro-Syrian politicians in the Lebanese ruling circles and the role played by the Lebanese Shiite militia organization Hezbollah in saving the B. al-Assad regime during the ongoing civil war in Syria.

Keywords: *the Levant, Great Syria, Syrian Arabian Republic, Lebanese Republic, Cedar revolution, Hezbollah, Bashar al-Assad*

УДК 94(611)347.156-055.2

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-7>

Гладченко С.В.

<https://orcid.org/0000-0001-8802-5111>

ЕВОЛЮЦІЇ СТАНОВИЩА ЖІНОК У ТУНІСІ (ДО 75-РІЧЧЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТУНІСУ)

У статті, у контексті визнання соціокультурних детермінантів гендерної історії та критичного аналізу зарубіжних досліджень автором, було зроблено спробу узагальненої характеристики еволюції становища жінок у Тунісі у XX – початку XXI ст. Саме туніський варіант вирішення проблеми емансипації жінок більшість сучасних дослідників розглядають як найвдаліший приклад для ісламського світу. Представлено погляди як відомих феміністок так і представниць ісламського світу щодо актуалізації проблеми. Показано вплив французької влади на прояви ідей західного фемінізму, а також вплив ісламських реформістів на проблеми жіночої освіти та участі жінок у суспільно-політичному житті.

Під час дослідження автором обґрунтовуються наступні висновки, а саме: протягом століття соціальна еволюція туніського суспільства детермінувалася процесом адаптації та зміни традиційних соціокультурних засад до нових історичних умов. Світський режим, що встановився, після проголошення Республіки протягом десятиліття зазнавав тиску з боку ісламської опозиції, яка спочатку існувала в культурно-просвітницькій формі, а в останнє десятиліття XX століття оформилося як політичне.

Історія останнього десятиліття Республіки свідчить про те, що соціокультурні традиції стали найважливішим механізмом формування інтелектуальних та політичних цінностей, що сприяють національній єдності. Цей процес визначив як характер, так і етапи жіночого руху, що пройшло становлення в період національно-визвольної боротьби, будучи його складовою. Після проголошення незалежності туніські жінки де-юре отримали політичні та соціальні права. Відбувся процес організаційного оформлення жіночого руху, проте цей рух відчував на собі десятиліття патерналістського контролю під час правління Хабіба Бурґіби.

Якісно новий етап пов'язаний із президентством Бен Алі та його політикою: від «керованої демократії» до тоталітарного режиму, що призвело до формування жіночої політичної опозиції. Як зазначалося вище, події 2010-х рр. відкрили перспективи у питаннях подолання гендерної асиметрії.

Ключові слова: Туніс, емансипація жінок, Хабіб Бурґіба, Бен Алі, Друга жасминова революція.

Туніський варіант вирішення проблеми емансипації жінок більшість сучасних дослідників розглядають як найвдаліший приклад для ісламського світу. У цьому контексті насамперед слід згадати таких відомих дослідниць, представниць арабського світу, як феміністки Фатіма Мерніссі, Аміну Вадуд, а також таких представниць ісламського світу як Марго Бадран, МуніруЧаррад, Лейлу Ахмед, Валентину Могадам, Афкамі Махназ [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Після проголошення незалежності Тунісу та протягом наступних двох десятиліть наукове осмислення еволюції становища жінок у туніському суспільстві відбувалося у контексті традиційної західної історіографії. Відповідно, всі модернізаційні процеси, зокрема гендерні, оцінювалися з позиції вестернізації [8].

До цього напряму, крім західних, можна віднести більшу частину досліджень радянських та сучасних російських авторів [9; 10]

У 1970-і рр., під впливом постколоніальної епістимології та постколоніального фемінізму формується новий напрямок, представники якого не визнають універсалістського гендерного концепту та обґрунтовують його варіативність, обумовлену соціокультурними детермінантами. Оцінка еволюції гендерних відносин у туніському суспільстві традиційними модерністами та представниками вищезгаданих напрямів – доволі різна. Насамперед це стосується комплексу проблем пов'язаних із впливом ісламу на історію туніського суспільства.

У статті, у контексті визнання соціокультурних детермінантів гендерної історії та критичного аналізу зарубіжних досліджень зроблено спробу узагальненої характеристики еволюції становища жінок у Тунісі у XX – початку XXI століття.

Зазначимо, що гендерні уявлення, як і модель гендерної поведінки у туніському суспільстві початку XX ст., обумовлювалися патріархатними уявленнями традиційного ісламу. Статус жінки беззаперечно визначався функціями дружини та матері, сім'я ґрунтувалася на цій патріархальній ієрархії.

Водночас, політика культурного імперіалізму французької влади призвела до поширення серед вищих верств туніського суспільства ідей західного фемінізму, які вплинули і на деяких лідерів національно-визвольного руху Тунісу. Проте, більший вплив на еволюцію гендерних уявлень в 20-40-рр. XX ст. надали ісламські реформісти, які в контексті необхідності соціально-політичних перетворень у країні акцентували увагу на вирішенні проблем жіночої освіти та участі жінок у суспільно-політичному житті. Їх діяльність призвела до того, що на момент проголошення незалежності Тунісу, більшість туніського суспільства усвідомлювали необхідність подібних перетворень [10].

Іншим важливим фактором, що зумовив проведені реформи, що сприяло зміні статусу жінок, було саме жіночий рух, становлення якого відбувалося в умовах французького протекторату. До середини 1930-х рр. рух за жіночу емансипацію в Тунісі був спонтанним процесом і торкнувся верхніх верств суспільства. Наприкінці 1920-х рр. з'являються перші, емансиповані жінки та дівчата з аристократичних сімей, які здобули європейську освіту, метою яких було досягнення особистої незалежності. Це була нечисленна група жінок, соціально-психологічною основою гендерної поведінки яких була культурна маргінальність, вони належали двом соціальним і культурним світам, не зливаючись з жодним з них [11].

Інша частина європейсько освічених жінок, зберігаючи ісламський менталітет, направила свій вектор громадської діяльності у сферу жіночої освіти та благодійності. Перша благодійна організація жінок була створена 1932 р. та мала назву «Леді мусульманки». В умовах зростаючої національно-визвольної боротьби посилюється процес політизації освіченої частини

жіночого населення Тунісу, що призводить до створення у 1936 р. «Мусульманського союзу туніських жінок». З цього часу розпочався процес залучення туніських жінок до суспільно-політичної діяльності, а також до участі у національно-визвольній боротьбі [11].

Аналіз розвитку туніського суспільства в період французького протекторату дозволяє визначити, що під зовнішньою оболонкою «вестернізації» або «офранцузування» у цьому суспільстві зберігалися вікові традиції, зокрема гендерні. У рамках сутнісної єдності національної культури відбувалася боротьба між окремими елементами ідеологічних напрямів, але «цивілізаторській» місії колонізаторів протистояла модернізаторська тенденція, яка сформувала стійку та здатну до відтворення сукупність інтелектуальних та політичних цінностей. Саме ці цінності стали ідейними передумовами, які вирішально вплинули на модернізаційні процеси туніського суспільства в цілому та гендерного аспекту зокрема. У контексті зазначених цінностей туніська жінка сприймалася як носій традиційної національної культури. У політичній площині це пов'язувалося із соціальною актуалізацією жінок, виключно їхньою участю у боротьбі за національний суверенітет [12].

Після проголошення туніської республіки першим президентом Хабібом Бургібою були проведені масштабні реформи, спрямовані на модернізацію туніського суспільства, зокрема і гендерних відносин, які створили умови так і для процесу емансипації жінок. Прийняття Кодексу особистого статусу (1956 р.), програми планування сім'ї, закону про виборче право, і навіть проголошення права на рівну оплату праці та освіти свідчать, що у перше десятиліття туніської державності виявилася позитивна динаміка гендерних відносин. Сам Хабіб Бургіба виступав як головний суверен емансипації туніських жінок та фактично здійснював патерналістську політику, спрямовану на встановлення контролю над жіночим рухом. У 1956 р. була утворена єдина громадська організація – Національна спілка туніських жінок (НСТЖ). З 1 червня 1959 р. Конституція надала жінкам повні політичні права. У 1959 р. туніські жінки приймали участь у виборах до Національних зборів. Діяльність НСТЖ у перше десятиліття існування республіки проходила під гаслом «Розширення прав жінок», але тільки в тих межах, які дозволяла правляча партія країни [14].

Таким чином, у перше десятиліття правління Хабіба Бургіби жіночий рух існував лише в рамках контролю та підтримки правлячої партії і не мав самостійного характеру. Партія, проникла в усі верстви та групи туніського суспільства, могла, використовуючи організаційний принцип централізму, стримувати розвиток внутрішньопартійних кланів та фракцій, перешкоджати поширенню опозиційних керівництву ідей, а також за допомогою апарату держави виражати інтереси різних груп населення. Дустуровський соціалізм був покликаний обслуговувати владу бюрократії та особисто владу глави

держави, на якій замикалася вся схема влади, що призвело у 1960-1970-і рр. до низки політичних криз та формування опозиційних рухів за участю жінок.

Виникнення жіночого, як світського так і ісламського опозиційного руху, визначило якісно новий період у розвитку. Початок цього періоду зумовлений молодіжними студентськими невдоволеннями 1960-х рр., які мали лівий характер. В контексті цих подій утворилися жіночі організації, опозиційні правлячому режиму, члени яких перебували під впливом лівих ідей і західного фемінізму. Однак ці організації не були численними [13]. Їхня соціальна база розширилася в наступне десятиліття завдяки формуванню, насамперед, молодіжному міському середовищу нових ціннісних орієнтацій, пов'язаних з європейською гендерною моделлю поведінки, пропагандистами якої було студентство (нагадаємо, у вишах Тунісу домінувала французька мова). Однак, носії цих гендерних уявлень були фактично культурними маргіналами, оскільки для основної частини населення європейські ціннісні орієнтації залишалися недосяжними, оскільки залучення до них вимагало не лише освіти, а й відповідних соціальних навичок, способу життя. Це свідчить про те, що нові гендерні уявлення не витіснили старі цінності, і можна визнати лише еволюцію від однозначності до амбівалентності. Зазначена теза підтверджує й посилення у туніському суспільстві з другої половини 1970-х рр. позиції ісламістів з їхньою критикою державної політики планування сім'ї, західних моральних цінностей загалом, та сексуальної моделі поведінки зокрема.

На початку 1970-х рр. виникають різноманітні ісламські організації, у діяльності яких було залучено значну частину жінок. Насамперед необхідно відзначити партію «Ан-Нахда», яку очолював Рашид Ганнуші [16]. Таким чином, опозиційні настрої в жіночому середовищі реалізовувалися як у світській, так і в ісламській варіації. Не можна не відзначити спроби оформлення власне жіночих опозиційних організацій. Однак вони були нечисленними і не могли діяти легально. Положення НСТЖ також було неоднозначним. Виникли певні розбіжності між правлячою партією та керівництвом НСТЖ, яке на початку 1980-х рр. перебувало під впливом ліберальної опозиції.

Надалі, в контексті зростання опозиційного жіночого руху у 1970-1980-і рр. керівництво НСТЖ головним чином намагаючись зберегти та розширити свою соціальну базу, орієнтувалося насамперед на представниць ісламського руху. Ця орієнтація фактично почала відповідати політики уряду Х. Бургібі, яке декларувало в 1980 роки зв'язок процесу емансипації з нормами ісламу [17].

В 1987 р. відбулася зміна влади, внаслідок якої президентом Туніської республіки став Бен Алі. Підкреслимо, що в перші роки його правління патерналістська політика щодо жінок вдало поєднувалася з так званою «керованою демократією». Це відкрило перспективу організаційного оформлення опозиційного жіночого руху. Водночас створюється низка жіночих асоціацій під егідою уряду. Фактично єдиною опозиційною самостійною

жіночою організацією стала Туніська асоціація жінок-демократів. Члени цієї асоціації були носіями ідеї світського фемінізму та тих гендерних принципів, які були притаманні європейському суспільству.

Проте, вже на початку 1990-х рр. під приводом ісламістської загрози фактично в Тунісі встановлюється авторитарний режим, у контексті якого, з одного боку, йде процес створення проурядових жіночих організацій та відповідних державних структур в адміністративному апараті, з іншого – встановлюється жорсткий контроль за представницями опозиційного жіночого руху. НСТЖ фактично переходить під контроль дружини президента Тунісу Лейли Бен Алі. Головним напрямом діяльності НСТЖ стає пропрезидентська пропаганда. Таким чином, організаційне оформлення опозиційного жіночого руху в країні супроводжувалося посиленням позицій НСТЖ як найважливішого інструменту авторитарного режиму Бен Алі.

Формальна рівність жінок в умовах відсутності реальних політичних свобод сприяла не стільки соціальної рівності статей, скільки створенню позитивного іміджу президента країни перед світовою громадськістю. Саме для підтримки іміджу на міжнародній арені уряд Бен Алі декларував ухвалення принципів гендерних відносин, розроблених на IV Всесвітній Пекінській конференції ООН у 1995 р. Окрім того, були прийняті відповідні програми гендерного розвитку, що дозволило певною мірою зміцнити в країні позиції традиційно правлячої еліти [19].

До цієї еліти, як зазначалося вище, належали представниці НСТЖ, оскільки саме вони обіймали адміністративні посади у державних структурах та визначали гендерну політику. Таким чином з 1990-х рр. формально комплементарна форма патріархальної організації гендерної системи туніського суспільства існувала в контексті фактично авторитарного режиму.

Водночас суспільно-політична ситуація в країні визначалася з одного боку – зростанням впливу ісламського модернізму, з іншого боку – боротьбою Бен Алі з ісламською опозицією в особі не лише ісламських екстремістів, а й тих, які позиціонували себе як ісламські демократи [20].

Це призвело до явної політизації ісламського руху у Тунісі у першому десятилітті ХХ ст. Авторитарне правління, тотальна корупція та безробіття зрештою призвели до революційних подій 2010 р., в яких єдиним фронтом виступили світська та ісламська опозиція, проте, більш організованою виявилася остання, що й призвело до влади ісламістської партії Ennahda (Відродження). Ухвалена в січні 2014 р. Конституція, як і попередня, закріпила іслам – як державну релігію, але декларувала світський характер держави, водночас проголошувала рівність чоловіків і жінок, верховенство права, свободу віросповідання. У цих умовах представники феміністського руху активно включилися в боротьбу за жіночі права і, як підкреслюють сучасні дослідники гендерних проблем у Тунісі, відкрилася перспектива проведення радикальних реформ у галузі цивільних та соціальних прав жінок [21].

Це стало можливим не лише внаслідок створення коаліції ісламських демократів та представників світських політичних сил, а й через подолання відкритого протистояння між ісламськими та світським фемінізмом у туніському суспільстві.

Наголосимо, що соціальна еволюція туніського суспільства протягом сторіччя детермінувалася процесом адаптації та зміни традиційних соціокультурних засад до нових історичних умов. Світський режим, що встановився, після проголошення Республіки протягом десятиліття зазнавав тиску з боку ісламської опозиції, яка спочатку існувала в культурно-просвітницькій формі, а в останнє десятиліття XX ст. оформилося як політичне. Історія останнього десятиліття Республіки свідчить про те, що соціокультурні традиції стали найважливішим механізмом формування інтелектуальних та політичних цінностей, що сприяють національній єдності. Цей процес визначив і як характер, так і етапи жіночого руху, що пройшло становлення в період національно-визвольної боротьби, будучи його складовою. Після проголошення незалежності туніські жінки де-юре отримали політичні та соціальні права. Відбувся процес організаційного оформлення жіночого руху, проте цей рух відчував на собі десятиліття патерналістського контролю під час правління Хабіба Бургіби. Якісно новий етап пов'язаний із президентством Бен Алі та його політикою: від «керованої демократії» до тоталітарного режиму, що призвело до формування жіночої політичної опозиції. Як зазначалося вище, події 2010-х років відкрили перспективи у питаннях подолання гендерної асиметрії.

Список використаних джерел та літератури

1. Mernissi F. *Women and Islam: An Historical and Theological Enquiry*. Oxford: Basil Blackwell, 1991. 288p.
2. Wadud A. *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*. Oxford: Oxford University Press; 1999. 144 p.
3. Hladchenko S. Mounira Maya Charrad (New trends in historical science through the prism of personality). *Skhid. Historical sciences*. № 6(170). 2020. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2020.6\(170\).219948](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2020.6(170).219948)
4. Badran M. Gender and Islam in Africa: Rights, Sexuality, and Law ed. by Margot Badran (review). *African Studies Review*. 2013. January. No. 56(2). P. 211-212.
5. Ahmed L. *Women and gender in Islam: historical roots of a modern debate*. New Haven: Yale University Press, 1992. 296 p.
6. Moghadam V.M. *Globalization and Social Movements: Islamism, Feminism, and the Global Justice Movement*. Rowman & Littlefield, 2009. 282 p.
7. Afkhami M. *Muslim Women and The Politics of Participation* / M. Afkhami, E. Friedl. Syracuse: Syracuse University Press, 1997. 198 p.
8. Гладченко С.В. Проблеми демократичних процесів жіночого руху туніського суспільства (в уявленнях арабських дослідників). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія, Філософія, Політологія*. 2015. Вип. № 9. С. 9-12.
9. Ворончанина Н.И. Положение женщины в современном Тунисе. *Актуальные проблемы стран Ближнего и Среднего Востока*. М.: Наука, 1970. С. 26-35

10. Мягкова М.И. Национальный союз тунисских женщин как пример женской неправительственной организации в арабском мире. *Вестник Московского государственного института международных отношений*. 2010. № 6. С. 71-78.
11. Гладченко С.В. Витоки ісламського фемінізму. *Modern scientific researches*. Issue No. 14. Part 2. December 2020. Indexed in Indexcopernicus, Minsk, DOI: 10.30889/2523-4692.2020-14-02-007
12. Kuokkanen R. Self-Determination and Indigenous Women's Rights at the Intersection of International Human Rights. *Human Rights Quarterly*. No. 34. 2012. P. 225-250.
13. Zlitni, Sami and Touati, Zeineb. Social networks and women's mobilization in Tunisia. *Journal of International Women's Studies*. 2012. No. 13(5). P. 46-58.
14. Гладченко С.В. Кодекс особистого статусу як програмний документ емансипації туніських жінок. *Альманах історичних досліджень: зб. наук. ст.* 2012. Вип 2. С. 25-30.
15. Foucault M. Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches and Interviews. [translated from French by S.C. Ofertas; ed. by V.P. Vizgin and B.M. Skuratov]. M.: Praxis, 2002. 381 p.
16. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia National Dialogue Quartet. *Encyclopedia Britannica*. 2021. URL: <https://www.britannica.com/topic/Tunisian-National-Dialogue-Quartet>
17. Bourguiba H. Haiati 'ara'i wa jihati. Tunisia: Al-Matbaa Ar-rasmiya, 1984. 320 p.
18. Пекинская декларация ООН, 1995 г. :[текст]. *Криминальное насилие против женщин и детей: международные стандарты противодействия: сб. документов / Сост. В.С. Овчинский*. М.: Норма, 2008. С. 59-65.
19. Baliaoune M. The Making of Gender Equality in Tunisia and Implications for Development. Washington, DC: World Bank. 2012. URL: <https://www.openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9228>
20. Ghannouchi R. From Political Islam to Muslim Democracy The Ennahda Party and the Future of Tunisia. September/October 2016. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/tunisia/political-islam-muslim-democracy>
21. Khedija A., Moghadam V. Violence against women and Tunisian feminism: Advocacy, policy, and politics in an Arab context. 2016. DOI: 10.1177/0011392116640481

References

1. Mernissi, F. (1991). *Women and Islam: An Historical and Theological Enquiry*. Oxford: Basil Blackwell. [In English].
2. Vadud, A. (1999). *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*. Oxford: Oxford University Press. [In English].
3. Hladchenko, S. (2020). Mounira Maya Charrad (New trends in historical science through the prism of personality). *Skhid. Historical sciences*, 6, (170). DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2020.6\(170\).219948](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2020.6(170).219948) [In English].
4. Badran, M. (ed). (2013). Gender and Islam in Africa: Rights, Sexuality, and Law. *African Studies Review*, 56(2), p. 211-212. [In English].
5. Ahmed, L. (1992). *Women and gender in Islam: historical roots of a modern debate*. New Haven: Yale University Press. [In English].
6. Mohadam, V.M. (2009). *Globalization and Social Movements: Islamism, Feminism, and the Global Justice Movement*. Rowman & Littlefield. [In English].
7. Afkhami, M. (eds). (1997). *Muslim Women and The Politics of Participation*. Syratsuse: Syratsuse University Press. [In English].
8. Hladchenko S.V. (2015). Problemy demokratychnykh protsesiv zhinochoho rukhu tunis'koho suspil'stva (v uiavlenniakh arabs'kykh doslidnykiv). *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Istoriia, Filosofiia, Politolohiia*, 9, P.9-12. [In Ukrainian]
9. Voronchanyna, N.Y. (1970). Polozhenie zhenschyny v sovremennom Tunyse. Aktual'nie problemy stran Blyzhnego y Srednego Vostoka. Moskva: Nauka, p. 26-35. [In Russian].

10. Miahkova, M.Y. (2010). Natsyonal'nyj soiuz tunysskykh zhenschyn kak prymer zhenskoj nepravytel'stvennoj orhanyzatsyy v arabskom myre. *Vestnyk Moskovskoho hosudarstvennogo ynstytuta mezhdunarodnykh otnoshenij*, 6, p. 71-78. [In Russian].
11. Hladchenko, S.V. (2020). Vytoky islams'koho feminizmu. *Modern scientific researches*, Issue No.14, Part 2. Indexed in Indexcopernicus, Minsk. DOI: 10.30889/2523-4692.2020-14-02-007 [In Ukrainian]
12. Kuokkanen, R. (2012). Self-Determination and Indigenous Women's Rights at the Intersection of International Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 34, p. 225-250. [In English].
13. Zlitni, Sami and Touati, Zeineb. (2012). Social networks and women's mobilization in Tunisia. *Journal of International Women's Studies*, 13(5), p. 46-58. [In English].
14. Hladchenko, S.V. (2012). Kodeks osobystoho statusu iak prohramnyj dokument emansypatsii tunis'kykh zhynok. *Al'manakh istorychnykh doslidzhen': zb.nauk.st.*, 2, p. 25-30. [In Ukrainian].
15. Foutsault, M. (2002). *Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches and Interviews*. Moskva: Prakhis. [In English].
16. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, September 28). National Dialogue Quartet. Encyclopedia Britannica. [Online]. Available from: <https://www.britannica.com/topic/Tunisian-National-Dialogue-Quartet> [In English].
17. Bourguiba, H. (1984). *Haiati 'ara'i va ihati*. Tunisia. Al-Matbaa Ar-rasmiia. [In Arabic]
18. Ovchynskyj, B.Ts. (ed.). (2008). Pekynskaia deklaratsiya OON 1995. [tekst]. *Krymynal'noe nasylye protyv zhenschyn y detej: mezhdunarodnie standarty protyvodejstviya: sb. dokumentov*. Moskva: Norma, p. 59-65. [In Russian].
19. Balamoune, M. (2012). The Making of Gender Equality in Tunisia and Implications for Development. Washington, DC: World Bank. [Online]. Available from: <https://www.openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9228> [In English].
20. Ghannouchi, R. (2016). From Polititsal Islam to Muslim Demotsratsy. The Ennahda Party and the Future of Tunisia. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/artisles/tunisia/polititsal-islam-muslim-demotsratsy> [In English].
21. Khedija, A., Moghadam, V. (2016). Violence against women and Tunisian feminism: Advocacy, policy, and politics in an Arab context. DOI: 10.1177/0011392116640481 [In English].

Hladchenko S. The Evolution of The Status of Women in Tunisia (On the 75th Anniversary of Tunisia's Declaration of Independence).

In the article, in the context of the recognition of socio-cultural determinants of gender history and critical analysis of foreign studies by the author, an attempt was made to generalize the evolution of the position of women in Tunisia in the 20th and early 21st centuries. It is the Tunisian version of solving the problem of women's emancipation that most modern researchers consider as the most successful example for the Islamic world. The views of well-known feminists and representatives of the Islamic world regarding actualization of the problem are presented. The influence of the French authorities on the manifestations of the ideas of Western feminism, as well as the influence of Islamic reformists on the problems of women's education and women's participation in social and political life, is shown.

In the course of the research, the author substantiates the following conclusions, namely: during the century, the social evolution of Tunisian society was determined by the process of adaptation and change of traditional socio-cultural foundations to new historical conditions. The established secular regime, after the proclamation of the Republic, for a decade was under pressure from the Islamic opposition, which initially existed in a cultural and educational form, and in the last decade of the 20th century took shape as a political one. The history of the last decade of the Republic shows that socio-cultural traditions have become the most important mechanism for the formation of intellectual and political values that contribute to national unity. This process determined both the nature and the

stages of the women's movement, which was formed during the period of the national liberation struggle, being its component. After the declaration of independence, Tunisian women de jure received political and social rights. There was a process of organizational design of the women's movement, but this movement experienced decades of paternalistic control during the rule of Habib Bourguiba.

A qualitatively new stage is associated with the presidency of Ben Ali and his politics: from "managed democracy" to a totalitarian regime, which led to the formation of a female political opposition. As mentioned above, the events of the 2010s opened perspectives in the issues of overcoming gender asymmetry.

Keywords: *Tunisia, women's emancipation, Habib Bourguiba, Ben Ali, Second Jasmine Revolution.*

УДК 94 : 327.57(94+410+73)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-8>

Пошедін О.І.

<https://orcid.org/0000-0002-9253-5285>

НОВЕ ТРИСТОРОННЄ ПАРТНЕРСТВО В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ МІЖ АВСТРАЛІЄЮ, ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ ТА США – AUKUS: ПРИЧИНИ СТВОРЕННЯ, НАСЛІДКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджуються причини створення нового тристороннього партнерства в галузі безпеки між Австралією, Великою Британією та США (AUKUS) і робиться прогноз щодо впливу створення AUKUS на міжнародну безпеку. Аналізуються стратегічні політичні й оборонні документи держав AUKUS на предмет їх політики в Індो-Тихоокеанському регіоні, а також документи Китайської Народної Республіки щодо її політики в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Встановлено, що Індо-Тихоокеанський регіон має важливе значення як для держав AUKUS, так і для всього світу. Під час заяви про створення AUKUS лідери держав нового тристороннього партнерства не згадували Китай, наголошуючи на необхідності збереження безпеки та стабільності в Індо-Тихоокеанському регіоні. Проте очевидно, що причиною створення AUKUS є агресивна політика Китайської Народної Республіки, яка коливається від економічного примусу до безпосередніх погроз застосування сили проти Тайваню.

Основні напрями співробітництва визначені в межах AUKUS сприятимуть підвищенню оборонних спроможностей кожної з трьох держав. Ключовий проєкт AUKUS – будівництво Австралією флоту атомних підводних човнів є важливим інструментом стримування Китаю та забезпечення балансу сил в Індо-Тихоокеанському регіоні.

У статті прогнозується, що створення AUKUS позитивно впливатиме не тільки на безпеку в Індо-Тихоокеанському регіоні, але й на міжнародну безпеку загалом. Зазначене партнерство не створить геополітичну напругу і не приведе до гонитви озброєнь в регіоні. Китай і до створення AUKUS здійснював мілітаризацію Індо-Тихоокеанського регіону, відкидав залучення міжнародних організацій до розв'язання спірних питань з сусідніми державами, трактуючи всі суперечки на свою користь. Не зашкодить створення AUKUS і єдності НАТО через скасування Австралією контракту з Францією на будівництво дизельних підводних човнів. Фінансові проблеми з французькою фірмою врегульовані, зміцнюється оборонна співпраця між двома державами.

Ключові слова: AUKUS, Індо-Тихоокеанський регіон, Китайська Народна Республіка, міжнародна безпека.

Сучасна система міжнародної безпеки, яка була створена після Другої світової війни, переживає глибоку кризу, спричинену агресивною поведінкою Росії на міжнародній арені. Збройна агресія Росії проти Грузії, військове втручання у події в Сирії, війна проти України, яка триває вже восьмий рік, не отримали належної відповіді від Організації Об'єднаних Націй. Росія підмінила міжнародне право правом військової сили, порушує міжнародні договори та угоди, паралізує роботу міжнародних безпекових структур. Характеризуючи військовий напад Росії на Україну Високий представник Європейського Союзу

із закордонних справ і безпекової політики Жозеп Боррель зазначав, що весь світ перебуває у небезпеці завдяки російським воєнним злочинам, які роблять з України другу Сирію [1]. У такій ситуації, коли ООН демонструє неспроможність захистити свої держави-члени від агресії з боку інших членів, важливим завданням є пошук альтернативних механізмів, які забезпечуватимуть підтримку балансу сил на міжнародній арені та запобігатимуть війнам і військовим конфліктам.

Після того, як у вересні 2021 р. було започатковане нове тристороннє партнерство в галузі безпеки між Австралією, Великою Британією та Сполученими Штатами (AUKUS) в українських засобах масової інформації з'явилася значна кількість інформаційних повідомлень, присвячених цій події [2, 3]. Здійснювався огляд реакції світової преси на створення AUKUS [4]. Прогнозувалися можливі наступні кроки США після створення AUKUS [5]. На загрози, які може нести створення AUKUS звертав увагу у своїй публікації Денис Закіянов [6].

Анатолій Черниш наголошував, що перспективи зміцнення позицій Британії, Австралії та США, ймовірно, будуть знівельовані дзеркальними діями з боку Китаю, проти якого і спрямоване нове безпекове партнерство, а дипломатичний конфлікт між Францією та країнами-членами AUKUS негативно вплинув на єдність Північноатлантичного альянсу, зазначав у своїй публікації [7]. Стверджувалося, що AUKUS спрямований проти Китаю, а в основі його створення лежали конкретні економічні, корпоративні та політичні інтереси США, а наслідки для держав AUKUS будуть в основному негативними [8].

Хоча у багатьох розглянутих публікаціях і наголошувалося, що AUKUS спрямований проти Китаю, комплексних наукових досліджень, де б розкривалися причини його створення ще бракує в Україні. Держави AUKUS активно на політичному, економічному і військовому рівні підтримують Україну у війні з Російською Федерацією. У цьому контексті усвідомлення зовнішньополітичного курсу цих держав допоможе уникнути помилок, які можуть негативно позначитися на стосунках України з Австралією, Великою Британією та Сполученими Штатами.

Завдання статті. Проаналізувати: стратегічні політичний оборонні документи держав AUKUS на предмет їх політики в Іndo-Тихоокеанському регіоні; політику КНР в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та оцінку цієї політики державами AUKUS. Спираючись на цей аналіз розкрити причини створення нового тристороннього партнерства у галузі безпеки між Австралією, Великобританією і Сполученими Штатами та зробити прогноз щодо впливу створення AUKUS на міжнародну безпеку.

Іndo-Тихоокеанський регіон у зовнішній політиці держав AUKUS

США. Іndo-Тихоокеанська стратегія США [9] була опублікована у лютому 2022 року. Стратегія наголошує на відданості Сполучених Штатів справі підтримки індо-тихоокеанських партнерів і описує цілі, які США планують

досягти за допомогою певних заходів. Розглянемо положення Стратегії більш детально. У документі підкреслюється важливе значення Індो-Тихоокеанського регіону як для США, такі для всього світу. Зазначається, що в регіоні зосереджено майже дві третини світової економіки та сім найбільших армій світу, базується більше військовослужбовців Сполучених Штатів, ніж у будь-якому іншому регіоні поза межами США. Індो-Тихоокеанський регіон підтримує понад три мільйони американських робочих місць. У ньому проживає більш ніж половина населення світу, включаючи 58% молоді, зосереджено 60% світового ВВП, дві третини глобального економічного зростання.

У Стратегії визначено п'ять цілей США: просувати вільний і відкритий Індо-Тихоокеанський регіон; створювати зв'язки всередині регіону і за його межами; стимулювати регіональне процвітання; підтримувати Індо-Тихоокеанську безпеку; підвищувати регіональну стійкість до транснаціональних загроз. Наголошується, що кожна з п'яти цілей досягатиметься спільно з союзниками та регіональними інститутами. З огляду на назву статті, для нас найбільший інтерес становить ціль щодо підтримки безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Комплексне стримування буде наріжним каменем підходу США в регіоні, зазначається у Стратегії. З цією метою: здійснюватиметься інтеграція зусиль у всіх сферах бойових дій та спектрі конфліктів для того, щоб Сполучені Штати разом з союзниками та партнерами могли стримувати чи відбивати агресію у будь-якому вигляді та у будь-якій сфері; просуватимуться ініціативи, які посилюватимуть стримування і протидію примусу та запобігатимуть спробам, спрямованим на зміну кордонів або обмеження прав суверенних держав на морі. Стимування включатиме заходи підвищення спроможностей збройних сил США за такими напрямками як: космос і кіберпростір; розробка нових концепцій операцій; побудова гнучкішої системи управління та контролю; збільшення масштабу та складності спільних навчань та операцій.

Самою великою асиметричною силою США Стратегія називає мережу альянсів і партнерств у сфері безпеки. Для їх розвитку й удосконалення США будуть: продовжувати модернізувати договірні союзи з Австралією, Японією, Республікою Корея, Філіппінами і Таїландом; розвивати оборонне партнерство з Індією; підтримувати сили самооборони Тайваню; зміцнювати зв'язок у сфері безпеки між союзниками і партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні та за його межами, зокрема шляхом пошуку нових можливостей для об'єднання оборонно-промислових баз і спільного виробництва ключових технологій; об'єднувати індо-тихоокеанських і європейських партнерів США новими способами, зокрема через партнерство AUKUS.

У розвиток положень Стратегії на початку березня 2022 р. Велика Британія та Сполучені Штати провели консультації високого рівня і домовилися розпочати безперервний діалог щодо Індо-Тихоокеанського регіону. В уряді

США діалог вестиме Рада національної безпеки та Державний департамент, а в уряді Великої Британії – Секретаріат національної безпеки та Міністерство закордонних справ, Співдружності та розвитку [10].

Велика Британія. У 2021 р. була представлена Комплексна стратегія з питань оборони, дипломатії та міжнародного розвитку «Глобальна Британія в епоху конкуренції: комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку і зовнішньої політики» [11]. У ній викладається бачення британської політики і світових процесів до 2030 р. з визначенням конкретних заходів і дій до 2025 р. Комплексна стратегія зазначає, що до 2030 р. Велика Британія буде активно залучена в Індो-Тихоокеанському регіоні як європейський партнер із найширшою та інтегрованою присутністю на підтримку взаємовигідної торгівлі, спільної безпеки та цінностей. Наголошується, що Індо-Тихоокеанський регіон має вирішальне значення для економіки і безпеки Великої Британії. Щонайменше 1,7 млн британських громадян проживають у всьому регіоні, на нього припадає 17,5% світової торгівлі Великої Британії. Значна частина торгівлі з Азією залежить від судноплавства, яке пролягає через Індо-Тихоокеанський регіон. Тому збереження свободи судноплавства має важливе значення для національних інтересів Великої Британії. Разом з цим регіон знаходиться в центрі загострення геополітичної конкуренції через невирішені територіальні суперечки, розповсюдження ядерної зброї, зміни клімату та недержавних загроз від тероризму. Велика Британія залишається відданою поглибленню та розширенню партнерства з іншими країнами з метою сприяння розвитку відкритих суспільств і підтримки міжнародних правил та норм, які лежать в основі вільної торгівлі, безпеки та стабільності.

Документ «Оборона в епоху конкурентоспроможності» був оприлюднений через декілька днів після Комплексної стратегії «Глобальна Британія в епоху конкуренції». Він окреслює внесок оборони в досягнення головних цілей, викладених у Комплексній стратегії і включає інформацію про те, як трансформуватимуться збройні сили, щоб протистояти загрозам майбутнього. Інтеграція із союзниками матиме основне значення для збереження глобальної стратегічної переваги Великої Британії. Партнерські відносини з Канадою, Австралією та Новою Зеландією будуть у центрі оборонної політики в Індо-Тихоокеанському регіоні. Документом передбачено: розгортання авіаносної ударної групи у регіоні, морських патрульних суден, прибережної групи реагування та фрегатів; поглиблення та розвиток відносин в оборонній промисловості в регіоні, зокрема з Австралією, Японією, Республікою Корея та Індією [12].

Австралія. Політика Австралії щодо Індо-Тихоокеанського регіону викладена у Білій книзі зовнішньої політики в окремому розділі, якій має назву «Стабільний і успішний Індо-Тихоокеанський регіон» [13]. У Білій книзі наголошується, що підхід до кращого захисту та просування інтересів Австралії в Індо-Тихоокеанському регіоні починається зі значних інвестицій у

національні безпекові сили. Зокрема, створюватимуться більш боєздатні, гнучкі та потужні Сили оборони Австралії. Також продовжуватиметься активна дипломатія та використовуватиметься співробітництво в галузі розвитку для просування економічних реформ і соціальної стабільності. Альянс зі Сполученими Штатами є ключовим для безпеки Австралії та лежить в основі стратегічного та оборонного планування. Уряд заохочуватиме якнайсильнішу економічну та безпекову присутність Сполучених Штатів у регіоні. Зміцнення всеосяжного стратегічного партнерства з Китаєм також є життєво важливим для Австралії як для досягнення широких двосторонніх інтересів, так і через все більший вплив Китаю на регіональні та глобальні проблеми, які мають найбільше значення для безпеки та процвітання Австралії. У документі заявлено про наміри підвищувати взаємодію з основними демократіями Індотихоокеанського регіону, працювати в рамках партнерств, зокрема в невеликих групах, щоб просувати та захищати спільне бачення регіону та підтримувати баланс у регіоні, який відповідає інтересам Австралії.

В Оновленій оборонній стратегії Австралії 2020 р. підкреслено, що Індотихоокеанський регіон знаходиться в центрі великої стратегічної конкуренції. Ця конкуренція, насамперед між Сполученими Штатами та Китаєм, стане основним рушієм стратегічної динаміки в регіоні. В Індотихоокеанському регіоні триває військова модернізація, яка призвела до розробки та розгортання нової зброї. Це кидає виклик перевагам військового потенціалу Австралії, а розширення можливостей кіберпростору та готовність деяких країн і недержавних організацій їх використовувати ще більше ускладнюють стратегічне середовище Австралії. Спостерігаються військові та невійськові форми примусу, спрямовані на досягнення стратегічних цілей без провокування конфлікту. В Індотихоокеанському регіоні ці дії коливаються від мілітаризації Південно-Китайського моря до дезінформаційних кампаній та економічного примусу. Оборона повинна бути краще підготовлена до реагування на ці виклики, наголошується в Оновленій оборонній стратегії Австралії [14].

Азійсько-Тихоокеанський регіон у політиці КНР

Китайська політика в Індотихоокеанському регіоні, а також реальна оцінка цієї політики державами AUKUS окремо розглядаються у статті, адже у багатьох повідомленнях про створення AUKUS наголошувалося, що це партнерство спрямовано насамперед проти Китаю. Наскільки це твердження відповідає дійсності демонструють результати дослідження, які наведені нижче.

Китай, на відміну від держав AUKUS, замість терміну «Індотихоокеанський регіон» використовує термін «Азійсько-Тихоокеанський регіон». Географічно різниця між ними фактично відсутня. В Індотихоокеанській стратегії США географічні межі регіону визначаються від Північно-Східної і Південно-Східної Азії до Південної Азії та Океанії, включно з островами Тихого океану [9]. Австралія визначає Індотихоокеанський регіон як регіон, що простягається від східної частини Індійського океану до Тихого океану, з'єднаний Південно-

Східною Азією, включно з Індією, Північною Азією та Сполученими Штатами [13].

Інформаційне бюро Державної ради Китаю опублікувало білу книгу «Політика Китаю щодо співробітництва в галузі безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» у 2017 р. [15]. У документі зазначено, що Китай відданий справі зміцнення миру та стабільності в регіоні та прагне дружньої співпраці з усіма країнами. Заявлено, що Китай узяв на себе зобов'язання працювати зі Сполученими Штатами над створенням нової моделі відносин з великими країнами. Ця модель базується на безконфліктності, взаємній повазі та взаємовигідній співпраці. У документі зазначено, що створення сильної національної оборони та збройних сил є стратегічним завданням модернізації Китаю. Зі свого боку збройні сили КНР забезпечують безпеку та стратегічну підтримку розвитку країни, а також роблять позитивний внесок у підтримку миру в усьому світі та забезпечення регіональної стабільності. Стосовно ситуації у Південно-Китайському морі наголошувалося, що Китай прагне мирно вирішувати спори про території та морські права та інтереси з країнами, безпосередньо залученими до конфлікту, шляхом дружніх переговорів та консультацій. Водночас у Білій книзі стверджується, що Китай має незаперечний суверенітет над островами Наньша і прилеглими до них водами, а також те, що острови Дяоюйдао є частиною Китаю. Справжнє ставлення Китаю до вирішення територіальних суперечок з сусідами характеризує положення Білої книги про те, що жодні зусилля з інтернаціоналізації та юридичного оформлення проблеми Південно-Китайського моря не допоможуть її вирішенню, а лише ускладнять та піддаватимуть ризику регіональний мир та стабільність. Небажання Китаю залучати міжнародні інституції та організації до розв'язання проблемних питань із сусідами цілком зрозуміло. Коли країни регіону залишаються з Китаєм віч-на-віч, шанси останнього домогтися свого завдяки економічним важелям дуже великі. Простіше кажучи, Китай може купити лояльність сусідніх держав скориставшись, наприклад, їхнім складним економічним становищем.

Китайський уряд видав у 2019 р. білу книгу «Національна оборона Китаю в нову еру», де виклав оборонну політику та пояснив цілі Китаю щодо створення міцнішої національної оборони та сильної армії [16]. У Білій книзі стверджується, що розгортання США системи висотної зональної оборони (Theater High Altitude Area Defense, THAAD) в Республіці Корея серйозно підірвало регіональний стратегічний баланс та інтереси стратегічної безпеки країн регіону (Південна Корея та США розглядають систему THAAD як інструмент, який може знизити загрози з боку ракет з ядерними боеголовками Північної Кореї). Констатується, що Японія стала більш орієнтованою на зовні у своїх військових зусиллях, а Австралія продовжує зміцнювати військовий союз зі США та свою військову участь в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Повторюючи положення «Політики Китаю щодо співробітництва в галузі

безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» про те, що острови Південно-Китайського моря та острови Дяюйдао є частиною території КНР, у Білій книзі наголошується, що Китай здійснює свій національний суверенітет через будівництво інфраструктури та розгортання необхідних оборонних засобів на островах та рифах у Південно-Китайському морі, а також завдяки патрулюванню у водах островів Дяюйдао у Східно-Китайському морі. Для розв'язання тайванського питання та досягнення повного возз'єднання країни Китай не обіцяє відмовитися від застосування сили та залишає за собою можливість вжити всіх необхідних заходів. Модернізацію національної оборони та збройних сил планується завершити до 2035 р., а до середини XXI ст. збройні сили КНР повинні перетворитися на сили світового рівня.

Виклики безпеці в Індо-Тихоокеанському регіоні

Нині Індо-Тихоокеанський регіон опинився перед серйозними безпековими викликами. Внаслідок зміни клімату підвищується рівень світового океану та постає загроза затоплення тихоокеанських островів, виникнення сильніших штормів і засолення ґрунтів. Зростання викидів вуглекислого газу загрожує популяції промислових риб, які є основним джерелом харчування для мільйонів людей регіону. Окремою загрозою залишається ядерно-ракетна програма Корейської Народно-Демократичної Республіки. Зважаючи на предмет дослідження статті, для нас найбільший інтерес представляє те, як державами AUKUS сприймається політика КНР загалом і в Індо-Тихоокеанському регіоні зокрема.

Велика Британія. У Комплексній стратегії з питань оборони, дипломатії та міжнародного розвитку Великої Британії [11] зазначається, що зростаюча могутність і міжнародна рішучість Китаю можуть стати найбільш значущим геополітичним чинником у 2020-х рр. Задекларовано бажання підтримувати торгові та інвестиційні відносини з Китаєм та співпрацювати з ним у подоланні транснаціональних викликів, таких як зміна клімату. Велика Британія прагне адаптуватися до зростання впливу Китаю у світі, одночасно покращуючи здатність реагувати на системний виклик, який він створює для безпеки, процвітання та цінностей союзників і партнерів Великої Британії. Китай є системним конкурентом, а також становить найбільшу державну загрозу для економічної безпеки Великої Британії наголошується у документі. Згадуються у Комплексній стратегії і порушення Китаєм прав людини в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі. Те, що ці звинувачення є виправданими свідчить доповідь Управління Верховного Комісара ООН з прав людини стосовно ситуації у Сіньцзян-Уйгурському автономному районі, яка була опублікована наприкінці серпня 2022 р. [17]. У доповіді зазначається, що серйозні порушення прав людини були скоєні в контексті застосування урядом стратегій боротьби з тероризмом і екстремізмом. Ці порушення прав людини впливають із внутрішньої антитерористичної правової системи КНР, яка є глибоко проблематичною з точки зору міжнародних норм і стандартів прав

людини. Зі свого боку Китай відкидає ці звинувачення.

Значний вплив військової модернізації Китаю (яка здійснюється швидше, ніж у будь-якій іншій країні) його міжнародна активність в Індо-Тихоокеанському регіоні буде все більш серйозною проблемою, зазначається в документі «Оборона в епоху конкурентоспроможності» [12]. На погляд Міністерства оборони Великої Британії зростання військово-морського флоту Китаю, який вже є найбільшим у світі, випереджає всіх конкурентів. До 2030 р. у Китаю буде до п'яти авіаносців, а також до чотирьох вертолітоносців. Китай також розробляє повний спектр повітряних засобів, включаючи винищувачі четвертого і п'ятого покоління, літак-розвідник, важкий транспортний літак, озброєні малопомітні безпілотні апарати, а також систему протиракетної оборони з найсучаснішими у світі ракетами класу земля-повітря.

Австралія. У Білій книзі зовнішньої політики підкреслюється, що Австралія віддана міцним та конструктивним зв'язкам з Китаєм. Разом з цим наголошується, що суперечки про морські та сухопутні кордони є джерелом потенційної нестабільності в Індо-Тихоокеанському регіоні. Австралія виступає проти використання спірних об'єктів та штучних споруд у Південно-Китайському морі у військових цілях. У документі зазначається, що військова модернізація Китаю швидко збільшує боєздатність його збройних сил і сьогодні у нього найбільші військово-морські та повітряні сили в Азії, а також найбільша берегова охорона у світі [13]. В Оновленій оборонній стратегії Австралії 2020 р. констатується, що стратегічна конкуренція, насамперед між США та Китаєм, стане основним двигуном стратегічної динаміки у всьому Індо-Тихоокеанському регіоні [14].

США. Як можна було переконатися, у документах Великої Британії Китай названо системним викликом для безпеки, процвітання та цінностей, союзників і партнерів Великої Британії, а також конкурентом, який являє найбільшу державну загрозу для економічної безпеки Великої Британії. Австралія у своїх стратегічних документах на пряму не засуджує політику Китаю, обмежуючись заявою про неприпустимість використання спірних об'єктів та штучних споруд у Південно-Китайському морі у військових цілях.

Натомість Індо-Тихоокеанська стратегія США, не вдаючись до натяків, безпосередньо констатує, що Індо-Тихоокеанський регіон перебуває перед численними викликами, особливо з боку КНР [9]. А далі ці виклики перераховуються. Наголошується, що примус і агресія КНР охоплюють всю земну кулю, але найгостріше вони проявляються в Індо-Тихоокеанському регіоні. Від економічного примусу Австралії до конфлікту з Індією, зростання тиску на Тайвань і залякування сусідів у Східно-Китайському та Південно-Китайському морях. КНР також підриває права людини та міжнародне право, включаючи свободу судноплавства, а також інші принципи, які принесли стабільність та процвітання в Індо-Тихоокеанський регіон. У Стратегії підкреслюється, що колективні зусилля протягом наступного десятиліття

визначать, чи вдасться КНР змінити правила та норми, які принесли користь Індо-Тихоокеанському регіону та всьому світу. Завдання США і союзників полягатимуть не в тому, щоб змінити КНР, а в тому, щоб сформувати стратегічне середовище, максимальне сприятливе для США, а також для американських союзників і партнерів.

Китайська позиція щодо Тайваню та політика у Східно-Китайському та Південно-Китайському морях частково була розглянута у статті. Щодо Індії, то Китай воював за спірні прикордонні території з Індією у 1962 р. З того часу обидві країни не змогли домовитися про свій кордон довжиною 3488 км. Докладніше про прикордонні суперечки Китаю й Індії можна ознайомитися, наприклад, у публікаціях Білала Кучай і Маюрі Банерджі [18; 19].

У контексті завдань статті варто зупинитися на положенні Індо-Тихоокеанської стратегії США щодо застосування Китаєм політики економічного примусу до Австралії. В австралійських стратегічних документах, які розглядаються у статті, економічний примус згадується без прив'язки до Китаю. Водночас офіційні особи Австралії саме Китай звинувачують у здійсненні політики економічного примусу. У січні 2022 р. у своїй промові на Всесвітньому економічному форумі в Давосі прем'єр-міністр Австралії Скотт Моррісон обвинуватив Китай в економічному примусі та кібератаках. Австралія стала мішенню китайських тарифів на ключові експортні сільськогосподарські товари через критику політики КНР щодо Сіньцзяну, Гонконгу та Тайваню [20].

Варто згадати, що саме такий метод використовувала Росія стосовно України, коли за допомогою економічних санкцій намагалася вплинути на зовнішню політику України, перешкоджаючи підписанню Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Використання офіційними особами Китаю погроз щодо застосування економічного примусу для зміни поведінки держави, яка не погоджується з китайською політикою, свідчить про те, що цей інструмент став для КНР звичайною справою. Так, у 2020 р. у відповідь на заклик Австралії провести міжнародне розслідування джерела поширення коронавірусу, посол Китаю в Австралії заявив, що у відповідь китайські споживачі можуть бойкотувати австралійську яловичину, вино, туризм та університети [21]. Можна погодитися з твердженням Алана Дюпона про те, що безпрецедентна торгова кампанія Китаю проти Австралії є прикладом економічного примусу в геополітичних цілях. Мета цієї кампанії двояка: підкорити Австралію волі КНР та від'єднати її від системи альянсів США [22].

Китайська сторона негативно сприйняла положення Індо-Тихоокеанської стратегії США. Міністр закордонних справ КНР заявив, що ця Стратегія спрямована не тільки на те, щоб стерти назву «Азійсько-Тихоокеанський регіон» та ефективні рамки регіонального співробітництва в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (цим твердженням Китай заперечує існування терміну «Індо-Тихоокеанський регіон», який використовують держави Заходу), а й на

те, щоб звести нанівець досягнення і розвитку, які держави регіону підтримують спільними зусиллями протягом десятиліть. На думку китайського міністра, Індो-Тихоокеанська стратегія спрямована на створення різноманітних дрібних угруповань під гаслом «свободи та відкритості», стримування Китаю та спроби зробити країни Азійсько-Тихоокеанського регіону «пішаками» гегемонії США [23].

Положення Індо-Тихоокеанської стратегії США стосовно КНР були розвинені у виступі Державного секретаря Ентоні Блінкена у травні 2022 р. [24]. У промові в Університеті Джорджа Вашингтона за темою «Підхід адміністрації до Китайської Народної Республіки» він зазначив, що США хочуть не тільки зберегти міжнародний порядок, а й модернізувати його так, щоб він представляв інтереси, цінності та надії всіх країн, великих і малих і був здатний долати виклики сьогодення та майбутнього. Державний секретар зазначив, що президент Росії Володимир Путін становить явну та реальну загрозу основам міжнародного порядку. Напавши на Україну, він також атакував принципи суверенітету та територіальної цілісності, закріплені у Статуті ООН. Захист Пекіном війни Президента Путіна, спрямованої на знищення суверенітету України та забезпечення сфери впливу в Європі, має стати тривожним сигналом для всіх, хто вважає Індо-Тихоокеанський регіон своєю домівкою. Китай – єдина країна, яка одночасно бажає змінити міжнародний порядок і має для цього економічні, дипломатичні, військові та технологічні потужності, додав Ентоні Блінкен. Якщо бачення Пекіна буде реалізовано, воно відштовхне всіх від універсальних цінностей, які значною мірою підтримували світовий прогрес останні сімдесят п'ять років, наголосив Державний секретар.

Зі свого боку Посольство КНР в США у червні 2022 р. опублікувало «Комплексну, систематичну та детальну відповідь на промову Державного секретаря Ентоні Блінкена щодо політики Китаю». У зазначеній відповіді промова Державного секретаря поділена на 21 пункт, за якими китайське посольство звинувачує США відпорушення ними реального мирового порядку до здійснення дезінформаційних кампаній. Щодо військової агресії Росії проти України, то китайське посольство фактично повторює тези російської пропаганди. У нападі Росії на Україну звинувачуються США та політика розширення НАТО, а також засуджується постачання зброї Україні. Війна Росії проти України називається конфліктом і кризою [25].

Причини створення AUKUS

Розв'язана Росією війна проти України негативно вплинула на стабільність і безпеку європейського континенту та спричинила продовольчу кризу через безкарну блокаду Росією морських портів України. Так само і порушення судноплавства або широкомасштабний військовий конфлікт в Індо-Тихоокеанському регіоні, який має важливе економічне значення для світової економіки, стане справжньою катастрофою для значної частини земної кулі.

Такий сценарій є імовірним, наприклад, на тлі китайських погроз Тайваню і заяви президента США Байдена про готовність захищати Тайвань у разі нападу КНР [26].

Китай зробив ставку на силу в міжнародних відносинах, про що безпосередньо заявляє у своїх стратегічних документах. Приклади таких дій КНР вже наводилися у статті. Те, що Китай насправді прагне змінити світовий порядок, який сформувався після закінчення Другої світової війни, свідчить і ставлення КНР до міжнародних інституцій, які покликані розв'язувати спірні питання між державами. Реакція на арбітражний розгляд проти КНР, який Республіка Філіппіни порушила відповідно до Конвенції ООН з морського права 22 січня 2013 р., є наочним прикладом такої поведінки. Арбітраж стосувався ролі історичних прав і джерела морських прав у Південно-Китайському морі, статусу певних морських об'єктів у Південно-Китайському морі та законності дій Китаю у Південно-Китайському морі [27].

Постійна палата третейського суду (Гаага) 12 липня 2016 р. оприлюднила одноголосне рішення спеціально створеного Трибуналу щодо зазначеного арбітражного провадження. Трибунал дійшов висновку, що Китай не мав правових підстав пред'являти історичні вимоги на острови в Південно-Китайському морі та встановив, що Китай порушив суверенні права Філіппін в їх виключній економічній зоні шляхом втручання в рибальство і розвідку нафти, будівництва штучних островів і вилов китайськими рибачами риби у виключній економічній зоні Філіппін [28].

Розуміючи, що таке рішення Трибуналу може дати урядам Брунею, Індонезії, Малайзії, Тайваню та В'єтнаму більше важелів впливу у їхніх власних морських суперечках з Пекіном, Китай, який з самого початку відмовився від участі в арбітражному розгляді, не визнає це рішення. Як заявив один колишній високопоставлений дипломат Китаю, відповідне рішення Трибуналу – це «не більше ніж макулатура» [29].

Велика Британія та Австралія, які мають власні інтереси в Індо-Тихоокеанському регіоні, вже сьогодні ні самотужки, ні разом не спроможні протистояти китайському військовому домінуванню. Комплексне стримування Китаю в регіоні можливе лише за участі США. Безпекове партнерство трьох держав є цілком природнім, воно об'єднане спільними цінностями і має історичне коріння. Коли 15 вересня 2021 р. було оголошено про створення AUKUS [30], президент США підкреслив, що оборонне партнерство Сполучених Штатів, Австралії та Сполученого Королівства триває вже понад сто років: з часів Першої й Другої світових війн, корейської війни та війни в Перській затоці. AUKUS, на погляд Джо Байдена, посилить спільну здатність протистояти загрозам ХХІ ст. так само, як це робили три держави разом у ХХ ст.

Зі свого боку прем'єр-міністр Австралії Скотт Моррісон заявив, що першою великою ініціативою AUKUS буде створення атомного підводного флоту для

Австралії, який планується побудувати в австралійському місті Аделаїда. Якщо цей план реалізується, Австралія отримає доступ до найсучасніших оборонних технологій та створить додаткові робочі місця. У липні 2022 р. Міністр оборони Австралії Річард Марлес підтвердив, що майбутній австралійський флот із восьми атомних підводних човнів буде збудовано в Аделаїді [31]. Ці чинники теж можна розглядати як додатковий стимул приєднання Австралії до AUKUS. За даними одного з останніх опитувань, троє з чотирьох австралійців вбачають у Китаї військову загрозу [32]. План Австралії щодо придбання атомних підводних човнів у рамках AUKUS підтримує 70% населення [33]. Зрозуміло, що для Австралії це буде затратний та складний проект (консультації між союзниками тривають і остаточна вартість проєкту ще не визначена). В Австралії відсутні виробничі потужності з будівництва ядерних підводних човнів, немає досвіду їх обслуговування й експлуатації. Водночас як продемонструвала військова агресія Росії проти України, довгостроковими безпековими потребами не можна нехтувати через економічні міркування, адже наслідки такого підходу можуть виявитися катастрофічними як для окремих країн, так і для всього світу.

Колишній прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон, коментуючи створення AUKUS зазначив, що створення Австралією флоту атомних підводних човнів буде одним із найскладніших проєктів у світі, який триватиме десятиліття. Разом з іншими можливостями AUKUS, наголосив Б. Джонсон, Велика Британія зміцнить своє місце на передньому краї науки та технологій і створить сотні висококваліфікованих робочих місць [30]. Отже, крім суто безпекових аспектів, для Австралії і Великої Британії приєднання до AUKUS може виявитися корисним з погляду технологічних і економічних міркувань.

Щодо безпекових питань, то держави AUKUS розвиватимуть тристороннє співробітництво за такими напрямками: розробка автономних підводних апаратів; квантові технології у сфері позиціонування, навігації та синхронізації; штучний інтелект та автономність; розвиток спроможностей захисту від кіберзагроз, включно з захистом критично важливих систем зв'язку; розробка передових гіперзвукових та протигіперзвукових спроможностей; радіоелектронна боротьба; інноваційна робота, яка спрямована на прискорення розвитку відповідних оборонних інноваційних підприємств та спільне навчання, включаючи способи швидшої інтеграції комерційних технологій для вирішення бойових завдань; розширення та прискорення обміну конфіденційною інформацією [34].

Варто наголосити, що заради створення флоту атомних підводних човнів Австралія вийшла з угоди на суму 66 млрд доларів, яка передбачала придбання дизельних підводних човнів у Франції. Австралійський уряд побоювався, що дизельні підводні човни застаріють ще до закінчення контракту на їх будівництво. Зі свого боку США погодилися передати свою технологію ядерних двигунів Австралії вперше відтоді, як вони поділилися нею зі

Сполученим Королівством у 1958 р. Австралія стане першою країною, яка не володіє ядерною зброєю, але матиме такі підводні човни [35].

Як вже зазначалося у статті, Китай продовжує нарощувати військові спроможності в Індо-Тихоокеанському регіоні, повністю мілітаризувавши як мінімум три з кількох островів, які побудовані ним у спірному Південно-Китайському морі, озброївши їх протикорабельними та зенітно-ракетними комплексами, лазерним обладнанням, а також винищувачами [36]. У такому середовищі Австралія зможе виконувати більш важливі стратегічні завдання за допомогою атомних підводних човнів. Як слушно наголошує Джош Філіпс, атомні підводні човни – це актив, вартість якого з часом тільки зростатиме. Вони працюють від реакторів, які не потребують дозаправлення протягом десятиліть, мають значний радіус дії та можуть залишатися під водою значно довше ніж дизельні підводні човни [37].

Висновки

Китай не згадувався під час оголошення про створення нового тристороннього партнерства в галузі безпеки між Австралією, Сполученим Королівством та Сполученими Штатами. Проте очевидно, що створення AUKUS є відповіддю на китайську політику в Індо-Тихоокеанському регіоні і є одним із важливих інструментом, який доповнює офіційні альянси США, робить свій внесок у забезпечення колективної військової переваги союзників над КНР та спрямований на забезпечення балансу сил в Індо-Тихоокеанського регіоні. Наскільки у сучасному світі важливо підтримувати баланс сил продемонструвала російська агресія проти України. Адже саме впевненість російського президента у неспроможності України протистояти російському військовому нападу, а також переконаність у майбутній безкарності та слабкості міжнародних безпекових інституцій, багато у чому і стали тими факторами, які підштовхнули Росію до вторгнення в Україну. Китай є єдиною державою, яка одночасно бажає змінити міжнародний порядок і має для цього економічні, дипломатичні, військової та технологічні потужності. У цьому контексті політика стримування КНР є важливою не тільки з точки зору забезпечення безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні, але й з огляду на міжнародну безпеку загалом. Цілком імовірно, що найближчим часом ми станемо свідками консолідації зусиль у протистоянні з КНР за допомогою нових безпекових угод США з партнерами.

Отже, AUKUS, у разі успішної реалізації запланованих проєктів, позитивно впливатиме на геополітичне середовище та безпеку в Індо-Тихоокеанському регіоні. Побойовання, що це нове партнерство створить геополітичну напругу і приведе до гонитви озброєнь є безпідставними. КНР, зонайменше з 2017 р., коли була опублікована біла книга «Політика Китаю щодо співробітництва в галузі безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» (реально це відбулося значно раніше), офіційно тримає курс на збільшення військової присутності в регіоні. Зі свого боку всі держави AUKUS у своїх стратегічних документах

наголошують на необхідності збільшення інвестицій у національні безпекові сили. Можна з впевненістю стверджувати, що мілітаризація Індо-Тихоокеанського регіону триває вже не перший рік.

Не виправдалися прогнози і про негативний вплив створення AUKUS на єдність НАТО через болісну реакцію Франції на скасування Австралією контракту на будівництво дизельних підводних човнів. У червні 2022 р. новий прем'єр-міністр Австралії Ентоні Альбанезе заявив, що французька фірма погодилася на справедливую компенсацію у розмірі 584 млн доларів США. Ця домовленість поклала край суперечці стосовно розірвання контракту, яка підірвала відносини між обома країнами та загрожувала переговорам щодо торговельної угоди між ЄС та Австралією [38]. У липні 2022 р. в Парижі відбулася зустріч президента Франції Еммануеля Макрона та прем'єр-міністра Австралії Ентоні Альбанезе. У спільному комюніке за результатами зустрічі зазначено, що з метою розвитку двосторонніх відносин, між державами встановлюється новий порядок денний співробітництва, який ґрунтуватиметься на трьох опорах: оборона та безпека; стійкість та заходи щодо боротьби зі зміною клімату; освіта та культура [39]. Вже у серпні – вересні 2022 р. літаки Повітряно-космічних сил Франції брали участь у багатонаціональних військово-повітряних навчаннях в Австралії [40].

Конкретні напрями співпраці у форматі AUKUS нині активно обговорюються. Розвиток цієї співпраці і те, наскільки успішною й корисною вона стане як для держав-учасниць, так і для міжнародної безпеки, повинно стати предметом подальших досліджень українських науковців.

Список використаних джерел та літератури

1. La Prensa Latina. Borrell warns Russia wants to turn Ukraine into 'second Syria'. URL: <https://www.laprensa-latina.com/borrell-warns-russia-wants-to-turn-ukraine-into-second-syria/>
2. Касіян В. США, Австралія і Великобританія створили оборонний альянс AUKUS. LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2021/09/16/494096_ssha_avstraliya_i_velikobritaniya.html
3. Шрамко Ю. США, Велика Британія і Австралія створили оборонний альянс. UNN. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1944395-ssha-velika-britaniya-i-avstraliya-stvorili-oboronniy-alyans>
4. Лазарева А., Боць Т., Ворожбит О. Контракт століття чи удар в спину – як світова преса відреагувала на нову оборонну угоду між Австралією, Великою Британією та США. Український Тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/World/253094>
5. Шевченко О. Стратегічні бомбардувальники і ракети. Якими можуть бути наступні кроки США після AUKUS? Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/494394-kakovy-sleduyushchie-shagi-ameriki-posle-aukus>
6. Закіянов Д. Європа за бортом: чим поганий «субмаринний» альянс США, Австралії та Британії. Mind. URL: <https://mind.ua/publications/20231224-evropa-za-bortom-chim-poganiy-submarinnij-alyans-ssha-avstraliyi-ta-britaniyi>
7. Черниш А. Що стоїть за угодою AUKUS між США, Австралією та Британією і як вона вплине на баланс сил у регіоні? ADASTRA. URL: <https://adastra.org.ua/blog/sho-stoyit-za-ugodoy-aukus-mizh-ssha-avstraliyeyu-ta-britaniyeyu-i-yak-vona-vpline-na-balans-sil-u-regioni>
8. Куса І. AUKUS: хорошо забытое старое в новой антикитайской обертке. Хвиля. URL: <https://hvylya.net/analytics/238930-aukus-horosh-zabytoe-staroe-v-novoy-antikitsayskoy-obertke>

9. Indo-Pacific Strategy of the United States. The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/11/fact-sheet-indo-pacific-strategy-of-the-united-states/>
10. Joint Statement on U.S.-UK Consultations on the Indo-Pacific. The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/11/joint-statement-on-u-s-uk-consultations-on-the-indo-pacific/>
11. Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. Cabinet Office. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy>
12. Defence in a Competitive Age. Ministry of Defence. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age>
13. 2017 Foreign Policy White Paper. Australian Government. URL: <https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/minisite/static/4ca0813c-585e-4fe1-86eb-de665e65001a/fpwhitepaper/foreign-policy-white-paper.html>
14. 2020 Defence Strategic Update. Australian Government. URL: <https://www.defence.gov.au/about/publications/2020-defence-strategic-update>
15. China's Policies on Asia-Pacific Security Cooperation. White Paper. The State Council Information Office of the People's Republic of China. URL: <https://www.mfa.gov.cn/ce/ceasean/eng/zgwj/t1430079.htm>
16. China's National Defense in the New Era. White paper. The State Council Information Office of the People's Republic of China. URL: https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html
17. OHCHR Assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China. UN Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ohchr-assessment-human-rights-concerns-xinjiang-uyghur-autonomous-region>
18. Kuchay B. Concerns as China builds bridge on lake at disputed India border. AlJazeera. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/25/china-bridge-ladakh-lake-disputed-india-border>
19. Banerjee M. Sino-Indian Border Dispute: A Brief Introduction. E-International Relations. URL: <https://www.e-ir.info/2022/06/26/sino-indian-border-dispute-a-brief-introduction/>
20. Karp P. Morrison speaks out against China's 'economic coercion' at Davos. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/australia-news/2022/jan/21/morrison-speaks-out-against-chinas-economic-coercion-at-davos>
21. The Economic Times. Australia asks China to explain economic coercion threat in coronavirus row. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/australia-asks-china-to-explain-economic-coercion-threat-in-coronavirus-row/articleshow/75427621.cms>
22. Dupont A. Resisting China's Economic Coercion: Why America should support Australia. The Centre for Independent Studies. URL: <https://www.cis.org.au/publication/resisting-chinas-economic-coercion-why-america-should-support-australia/>
23. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Wang Yi: The U.S. Indo-Pacific Strategy is Bound to be a Failed Strategy. URL: https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/t20220523_10691136.html
24. Blinken A.J. The Administration's Approach to the People's Republic of China. U.S. The U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/the-administrations-approach-to-the-peoples-republic-of-china/>
25. Embassy of the People's Republic of China in the United States of America. China's comprehensive, systematic and elaborate response to Secretary Antony Blinken's China policy speech. Reality Check: Falsehoods in US Perceptions of China. URL: http://us.china-embassy.gov.cn/eng/zmgx/zxxx/202206/t20220619_10706097.htm

26. Wang A.B. Biden says U.S. troops would defend Taiwan in event of attack by China. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/09/18/biden-taiwan-military-china-attack/>
27. Permanent Court of Arbitration. The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China). URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/7/>
28. Permanent Court of Arbitration. PCA Press Release: The South China Sea Arbitration (The Republic of the Philippines v. The People's Republic of China). URL: <https://pca-cpa.org/en/news/pca-press-release-the-south-china-sea-arbitration-the-republic-of-the-philippines-v-the-peoples-republic-of-china/>
29. Today. Ex-Beijing diplomat warns US: Back off in S China Sea. URL: <https://www.todayonline.com/china/india/china/ex-beijing-diplomat-warns-us-back-s-china-sea>
30. Remarks by President Biden, Prime Minister Morrison of Australia, and Prime Minister Johnson of the United Kingdom Announcing the Creation of AUKUS. The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/09/15/remarks-by-president-biden-prime-minister-morrison-of-australia-and-prime-minister-johnson-of-the-united-kingdom-announcing-the-creation-of-aucus/>
31. AuManufacturing. Defence minister says N-sub subs will be built in Adelaide. URL: <https://www.aumanufacturing.com.au/defence-minister-says-n-sub-sub-will-be-built-in-adelaide>
32. Three in four Australians now see China as a military threat as trust hits record-low, Lowy poll finds. SBS News. URL: <https://www.sbs.com.au/news/article/three-in-four-australians-now-see-china-as-a-military-threat-as-trust-hits-record-low-lowy-poll-finds/3gnikjrim>
33. Uranium could be set to go nuclear in Australia. Resources Rising Stars. URL: <https://www.resourcesrisingstars.com.au/news-article/uranium-could-be-set-go-nuclear-australia>
34. Prime Minister's Office. Fact Sheet: Implementation of the Australia – United Kingdom – United States Partnership (AUKUS). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/implementation-of-the-australia-united-kingdom-united-states-partnership-aucus-fact-sheet/fact-sheet-implementation-of-the-australia-united-kingdom-united-states-partnership-aucus>
35. The United States, Australia, and the United Kingdom Announce “AUKUS” Alliance Focused on Indo-Pacific Security. Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/united-states-australia-and-the-united-kingdom-announce-aucus-alliance-focused-on-indopacific-security/EFE7F0BAD2B13AC5233846BC8CE4AD89>
36. China has fully militarized three islands in South China Sea, US admiral says. Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/21/china-has-fully-militarized-three-islands-in-south-china-sea-us-admiral-says>
37. Phillips Josh. The AUKUS Submarine from an Australian Strategic Viewpoint. Small Wars. URL: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/aucus-submarine-australian-strategic-viewpoint>
38. Australia unveiled a massive compensation deal with French submarine maker Naval Group Saturday, ending a contract dispute that soured relations between Canberra and Paris for almost a year. France 24. URL: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20220611-australia-announces-compensation-deal-with-france-over-scrapped-submarine-contract>
39. Joint statement by France and Australia. Elysee. URL: <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2022/07/01/joint-statement-by-france-and-australia>
40. France successfully conducts long-range strategic deployment to Asian-Pacific region. Allied Air Command Public Affairs Office. URL: https://ac.nato.int/archive/2022/FRA_deploy_PB22-2

References

1. La Prensa Latina. (2022). *Borrell warns Russia wants to turn Ukraine into 'second Syria'*. Available from: <https://www.laprensa-latina.com/borrell-warns-russia-wants-to-turn-ukraine-into-second-syria/> [In English].
2. Kasiyan, V. (2021). SSHa, Avstraliya i Velykobrytaniya stvoryly oboronnyj al"yans AUKUS.

- LB.ua. [Online]. Available from: https://lb.ua/world/2021/09/16/494096_ssha_avstraliya_i_velikobritaniya.html [In Ukrainian].
3. Shramko, Yu. (2021). SShA, Velyka Brytaniya i Avstraliya stvoryly oboronnyj al'yans. UNN. [Online]. Available from: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1944395-ssha-velika-britaniya-i-avstraliya-stvorili-oboronniy-alyans> [In Ukrainian].
  4. Lazareva, A., Bots, T., Vorozhbyt, O. (2021). Kontrakt stolittya chy udar v spynu – yak svitova presa vidreahuvala na novu oboronnu ugodu mizh Avstraliyeju, Velykoyu Brytaniyeju ta SShA. *The Ukrainian Week*. [Online]. Available from: <https://tyzhden.ua/World/253094> [In Ukrainian].
  5. Shevchenko, O. (2021). Stratehichni bombarduval"nyky i rakety. Yakymy mozhut" buty nastupni kroky SShA pislya AUKUS? *Fokus*. [Online]. Available from: <https://fokus.ua/uk/voennye-novosti/494394-kakovy-sleduyushchie-shagi-ameriki-posle-aukus> [In Ukrainian].
  6. Zakiyanov, D. (2021). Yevropa za bortom: chym pohanyj "submarynnij" al'yans SShA, Avstraliyi ta Brytaniyi. *Mind*. [Online]. Available from: <https://mind.ua/publications/20231224-evropa-za-bortom-chim-poganiy-submarinnij-alyans-ssha-avstraliyi-ta-britaniyi> [In Ukrainian].
  7. Chernysh, A. (2021). Shho stoyit" za uhodoju AUKUS mizh SShA, Avstraliyeju ta Brytaniyeju i yak vona vplyne na balans syl u rehioni? *ADASTRA*. [Online]. Available from: <https://adastra.org.ua/blog/sho-stoyit-za-ugodoju-aukus-mizh-ssha-avstraliyeju-ta-britaniyeju-i-yak-vona-vpline-na-balans-sil-u-regioni> [In Ukrainian].
  8. Kusa, Y. (2021). AUKUS: khorosho zabytoe staroe v novej antykytayskoj obertke. *Khvylya*. [Online]. Available from: <https://hvylya.net/analytics/238930-aukus-horosho-zabytoe-staroe-v-novoy-antikitsayskoj-obertke> [In Russian].
  9. Indo-Pacific Strategy of the United States. (2022). *The White House*. [Online]. Available from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/11/fact-sheet-indo-pacific-strategy-of-the-united-states/> [In English].
  10. Joint Statement on U.S.-UK Consultations on the Indo-Pacific. (2022). *The White House*. [Online]. Available from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/11/joint-statement-on-u-s-uk-consultations-on-the-indo-pacific/> [In English].
  11. Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. (2021). *Cabinet Office*. [Online]. Available from: <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy> [In English].
  12. Defence in a Competitive Age. (2021). *Ministry of Defence*. [Online]. Available from: <https://www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age> [In English].
  13. 2017 Foreign Policy White Paper. (2017). *Australian Government*. [Online]. Available from: <https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/minisite/static/4ca0813c-585e-4fe1-86eb-de665e65001a/fpwhitepaper/foreign-policy-white-paper.html> [In English].
  14. 2020 Defence Strategic Update. Australian Government. (2020). *Australian Government*. [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/about/publications/2020-defence-strategic-update> [In English].
  15. China's Policies on Asia-Pacific Security Cooperation. White Paper (2017). *The State Council Information Office of the People's Republic of China*. [Online]. Available from: <https://www.mfa.gov.cn/ce/ceasean/eng/zgwj/t1430079.htm> [In English].
  16. China's National Defense in the New Era. White paper. (2019). *The State Council Information Office of the People's Republic of China*. [Online]. Available from: https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html [In English].
  17. OHCHR Assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China. (2022). *UN Human Rights*. [Online]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ohchr-assessment-human-rights-concerns-xinjiang-uyghur-autonomous-region> [In English].

18. Kuchay, B. (2022). Concerns as China builds bridge on lake at disputed India border. *AlJazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/25/china-bridge-ladakh-lake-disputed-india-border> [In English].
19. Banerjee, M. (2022). Sino-Indian Border Dispute: A Brief Introduction. *E-International Relations*. [Online]. Available from: <https://www.e-ir.info/2022/06/26/sino-indian-border-dispute-a-brief-introduction/> [In English].
20. Karp, P. (2022). Morrison speaks out against China's 'economic coercion' at Davos. *The Guardian*. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/australia-news/2022/jan/21/morrison-speaks-out-against-chinas-economic-coercion-at-davos> [In English].
21. The Economic Times. (2020). Australia asks China to explain economic coercion threat in coronavirus row. [Online]. Available from: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/australia-asks-china-to-explain-economic-coercion-threat-in-coronavirus-row/articleshow/75427621.cms> [In English].
22. Dupont, A. (2021). Resisting China's Economic Coercion: Why America should support Australia. *The Centre for Independent Studies*. [Online]. Available from: <https://www.cis.org.au/publication/resisting-chinas-economic-coercion-why-america-should-support-australia/> [In English].
23. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2022). Wang Yi: The U.S. Indo-Pacific Strategy is Bound to Be a Failed Strategy. [Online]. Available from: https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202205/t20220523_10691136.html [In English].
24. Blinken, A.J. (2022). The Administration's Approach to the People's Republic of China. *U.S. The U.S. Department of State*. [Online]. Available from: <https://www.state.gov/the-administrations-approach-to-the-peoples-republic-of-china/> [In English].
25. Embassy of the People's Republic of China in the United States of America. (2022). China's comprehensive, systematic and elaborate response to Secretary Antony Blinken's China policy speech. Reality Check: Falsehoods in US Perceptions of China. [Online]. Available from: http://us.china-embassy.gov.cn/eng/zmgx/zxxx/202206/t20220619_10706097.htm [In English].
26. Wang, A.B. Biden says U.S. troops would defend Taiwan in event of attack by China. *The Washington Post*. [Online]. Available from: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/09/18/biden-taiwan-military-china-attack/> [In English].
27. Permanent Court of Arbitration. (2013). The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China). [Online]. Available from: <https://pca-cpa.org/en/cases/7/> [In English].
28. Permanent Court of Arbitration. (2016). PCA Press Release: The South China Sea Arbitration (The Republic of the Philippines v. The People's Republic of China). Available from: <https://pca-cpa.org/en/news/pca-press-release-the-south-china-sea-arbitration-the-republic-of-the-philippines-v-the-peoples-republic-of-china/> [In English].
29. Today. (2016). Ex-Beijing diplomat warns US: Back off in S China Sea. [Online]. Available from: <https://www.todayonline.com/china/india/china/ex-beijing-diplomat-warns-us-back-s-china-sea> [In English].
30. Remarks by President Biden, Prime Minister Morrison of Australia, and Prime Minister Johnson of the United Kingdom Announcing the Creation of AUKUS. (2021). *The White House*. [Online]. Available from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/09/15/remarks-by-president-biden-prime-minister-morrison-of-australia-and-prime-minister-johnson-of-the-united-kingdom-announcing-the-creation-of-aukus/> [In English].
31. AuManufacturing. Defence minister says N-subcs will be built in Adelaide. [Online]. Available from: <https://www.aumanufacturing.com.au/defence-minister-says-n-subcs-will-be-built-in-adelaide> [In English].
32. Three in four Australians now see China as a military threat as trust hits record-low, Lowy poll finds. (2022). *SBS News*. [Online]. Available from: <https://www.sbs.com.au/news/article/three-in-four-australians-now-see-china-as-a-military-threat-as-trust-hits-record-low-loy-poll->

- finds/3gnikjrim [In English].
33. Uranium could be set to go nuclear in Australia. (2022). *Resources Rising Stars*. [Online]. Available from: <https://www.resourcesrisingstars.com.au/news-article/uranium-could-be-set-go-nuclear-australia> [In English].
  34. Prime Minister's Office. (2022). Fact Sheet: Implementation of the Australia – United Kingdom – United States Partnership (AUKUS). [Online]. Available from: <https://www.gov.uk/government/publications/implementation-of-the-australia-united-kingdom-united-states-partnership-aucus-fact-sheet/fact-sheet-implementation-of-the-australia-united-kingdom-united-states-partnership-aucus> [In English].
  35. The United States, Australia, and the United Kingdom Announce “AUKUS” Alliance Focused on Indo-Pacific Security. (2022). *Cambridge University Press*. [Online]. Available from: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/united-states-australia-and-the-united-kingdom-announce-aucus-alliance-focused-on-indopacific-security/EFE7F0BAD2B13AC5233846BC8CE4AD89> [In English].
  36. China has fully militarized three islands in South China Sea, US admiral says. (2022). *Guardian*. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/21/china-has-fully-militarized-three-islands-in-south-china-sea-us-admiral-says> [In English].
  37. Phillips, Josh. (2022). The AUKUS Submarine from an Australian Strategic Viewpoint. *Small Wars*. [Online]. Available from: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/aukus-submarine-australian-strategic-viewpoint> [In English].
  38. Australia unveiled a massive compensation deal with French submarine maker Naval Group Saturday, ending a contract dispute that soured relations between Canberra and Paris for almost a year. (2022). *France 24*. [Online]. Available from: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20220611-australia-announces-compensation-deal-with-france-over-scrapped-submarine-contract> [In English].
  39. Joint statement by France and Australia. (2022). *Elysee*. [Online]. Available from: <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2022/07/01/joint-statement-by-france-and-australia> [In English].
  40. France successfully conducts long-range strategic deployment to Asian-Pacific region. (2022). *Allied Air Command Public Affairs Office*. [Online]. Available from: https://ac.nato.int/archive/2022/FRA_deploy_PB22-2 [In English].

Poshedin O. A New Enhanced Trilateral Security Partnership between Australia, the United Kingdom, and the USA (AUKUS): Reasons for Creation, Consequences for International Security.

The article examines the reasons for creating a new trilateral security partnership between Australia, the United Kingdom, and the United States (AUKUS) and predicts the impact of AUKUS on international security. The strategic political and defense documents of the AUKUS states regarding their policies in the Indo-Pacific region are analyzed. China's policy in the Asia-Pacific region is also analyzed.

It has been established that the Indo-Pacific region plays an important role both for the AUKUS states and for the whole world. During the remarks on the creation of AUKUS, the leaders of the states of the new trilateral partnership did not mention China, emphasizing the need to maintain security and stability in the Indo-Pacific region. However, the reason for creating AUKUS is the aggressive policy of the People's Republic of China in the region, which ranges from economic coercion to direct threats to use force against Taiwan. The main areas of cooperation identified by AUKUS will enhance the defense capabilities of each of the three states. A key project of AUKUS – to deliver a nuclear-powered submarine fleet for Australia is an important tool for deterring China and maintaining a balance of power in the Indo-Pacific region.

The article predicts that the creation of AUKUS will have a positive impact on security in the Indo-Pacific region and international security in general. This partnership will not create geopolitical

tension and will not lead to an arms race in the region. China, even before the creation of AUKUS, carried out the militarization of the Indo-Pacific region and rejected the involvement of international organizations in resolving disputes with neighboring states, interpreting all disputes in its favor. Will not undermine the creation of AUKUS and the unity of NATO due to the cancellation by Australia of the contract with France for the construction of diesel submarines. The financial dispute with French submarine maker has been settled, and defense cooperation between the two states is being strengthened.

Keywords: *AUKUS, Indo-Pacific region, People's Republic of China, International Security.*

УДК 94 (439/324:477) «3 квітня 2022»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-9>

Держалюк М.С.

РЕЗУЛЬТАТИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УГОРЩИНІ 3 КВІТНЯ 2022 Р. ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИ (ЧАСТИНА 2)

Стаття присвячена виборам до Державних Зборів Угорщини 3 квітня 2022 р., які завершилися перемогою і здобуттям конституційної більшості нині правлячою коаліцією Фідесу-Угорського громадянського союзу та Християнсько-демократичної народної партії (ХДНП) - (Fidesz–KDNP). Аналізується її виборча платформа «Війна або мир», центром якої було ставлення до російсько-української війни. Вказується, що ця війна розділа політичні сили Угорщини на два табори – прихильників нейтралітету (миру) або прихильників підтримки України (війни). Правляча коаліція відстоювала нейтралітет, невтручання у війну, що гарантувало збереження миру і спокою для громадян Угорщини. Усі опозиційні сили демонстрували прихильність до України проти Росії. Влада звинувачувала останніх у тому, що їхня проукраїнська і антипутінська діяльність складала небезпеку і загрозу поширення війни на територію Угорщини. Наголошується, що завдяки такій позиції Фідес-ХДНП в цілому по Угорщині і особливо серед закордонних угорських спільнот здобув переконливу перемогу, а опозиційний блок із шести партій, хоч і переконливо переміг у 17 з 18 округів Будапешта, в цілому по країні зазнав значної поразки.

Висвітлюються основні причини неочікуваної перемоги правлячої коаліції Фідес – ХДНП на цих виборах. Серед них: коаліція гнучко поєднала центристські і правоцентристські цінності, синтезувала їх і вивищилася над вузькопартійними інтересами, перетворилася на широкий народний фронт угорської нації. Зазначається й те, що упродовж 12-ти річного перебування при владі в країні було завершено трансформаційні перетворення: прийнято новий Основний закон (конституцію), сформовано відповідне законодавство, запроваджено національно-демократичну модель політичної і економічної влади, що відповідала державним і єсєвським стандартам. Внутрішня політика спрямовувалася на розвиток традиційних галузей економіки і формування сучасних форм господарювання. Відносно високий економічний розвиток країни було забезпечено завдяки ефективному використанню іноземних інвестицій, міжнародних ринків, які далеко не обмежуються країнами ЄС. Угорщина розвиває тісне співробітництво з країнами усіх регіонів, якщо забезпечуються її національні інтереси. Велика увага приділяється підтримці і захисту угорських спільнот, які мешкають у сусідніх з Угорщиною державах (Румунії, Словаччині, Сербії, Україні). На законодавчому рівні статус закордонних угорців у порівнянні з угорцями самої країни практично прирівнюється. Політика національного єднання, визнання угорців, незалежно від країни їхнього проживання, членами єдиної угорської нації, набула загального схвалення. Сконцентрованість внутрішньої та зовнішньої політики на пріоритеті угорських інтересів допомогла Фідесу перетворитися на авторитетну і надійну політичну силу країни, яка цивілізованими методами бореться за майбутнє Угорщини, всебічний розвиток її народу, збереження ідентичності угорських закордонних спільнот, недопущення асиміляції, масової еміграції та обмеження їх прав за національними ознаками. Крім того, правлячій коаліції вдалося сформувати надійний фінансовий, кадровий, медійний потенціал, значною мірою розширити електоральне поле своєї діяльності, з яким жодна опозиційна політична сила конкурувати не в змозі, особливо під час

виборів до Державних Зборів. Проаналізовано якісний склад нового парламенту. Висвітлюється перебіг обрання нового Президента Угорщини 9 березня, спікера новообраного парламенту, його заступників та керівників парламентських фракцій 2 травня, і насамкінець – Прем'єр-міністра Угорщини 16 травня та затвердження нового уряду країни на чолі з Віктором Орбаном 24 травня.

Велика увага приділяється формуванню угорсько-українських відносин. Аналіз політичних процесів під час виборчої кампанії та у перші місяці після завершення виборів, зокрема ставлення Будапешта до агресії РФ проти України, до формування угорсько-українських взаємин, дозволив зробити висновки, що пріоритети міжнародної діяльності правлячої коаліції Угорщини залишатимуться незмінними: служіння інтересам угорської нації на усіх територіях її проживання, зокрема підтримка, захист і надання допомоги угорським національним спільнотам у Румунії, Словаччині, Сербії та Україні. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 р. підтвердили, що ці принципи є незмінними і продовжують носити зобов'язальний характер у діяльності владних інституцій Угорщини.

Підкреслюється, що рівень розвитку двосторонніх відносин Угорщини із сусідніми державами узалежнюватиметься від того, наскільки будуть забезпечуватися інтереси угорських закордонних спільнот (надання подвійного громадянства, статусу автономії для спільноти, формування умов культурно-освітнього розвитку на національній мові і традиціях). У такому ж стані перебуватимуть і угорсько-українські відносини. Угорщина підтримує територіальну цілісність України, її європейський вибір, засуджує російську агресію, підтримує санкційну політику ЄС проти РФ, надала притулок для 800 тис. біженців з України. Понад 100 тисяч осіб з України перебуває в Угорщині нелегально. Угорщина дозволила з 19 липня транзит зброї інших держав через її територію до України. Але вона продовжує зберігати нейтралітет у російсько-українській війні, підтримує енергетичні санкції ЄС проти РФ у такий спосіб, щоб це не зашкодило її економічним інтересам. Водночас вона не погоджується на застосування щодо угорської спільноти Закарпаття низки положень законів про освіту та порядок застосування української мови як державної на території України, що набули чинності в 2017 та 2019 рр.

Наголошується, що врегулювання культурно-освітніх питань угорської спільноти Закарпаття має стати пріоритетним завданням для обох країн.

Ключові слова: Угорщина, вибори 2022 р., правляча коаліція, російська агресія, Україна, двосторонні відносини, угорська спільнота Закарпаття, врегулювання проблеми.

Українсько-угорські відносини у XX – на початку XXI століть

Позиція Угорщини щодо українського питання у міжвоєнний період залежала від формування міжнародних відносин. У 20-і рр. XX ст., коли українські землі були четвертовані між Росією, Польшею, Чехословаччиною і Румунією, і шансів для формування соборної України не передбачалося, тому Угорщина такою ідеєю не переймалася. Вся її увага сконцентровувалася на пошуках міжнародної підтримки задля ревізії встановлених Тріанонським договором кордонів на свою користь.

У центрі уваги Угорщини перебували Карпатський регіон та Галичина, які на думку керівництва Угорщини, мали перебувати відповідно у руках Угорщини та Польщі, бо ці дві країни були вічними і єдиними захисниками європейської цивілізації, християнства проти варварів на Сході – Туреччини та Росії у середньовічній частині та більшовицької Росії у XX ст.

Напередодні Другої світової війни ставлення СРСР, Польщі, Румунії, Угорщини до українського національно-визвольного руху на противагу

Чехословаччини було суцільно ворожим; їх об'єднувала антиукраїнська позиція, прагнення кожної сторони краще використати свідомі верстви українства на свою користь. Водночас усіма ними чинився активний спротив консолідації українських визвольних сил, вживалися заходи для їх ослаблення, недопущення формування української державності; на всіх українських етнічних землях, що перебували у складі цих держав, здійснювалася колоніальна політика з особливостями, притаманними конкретному окупантові.

Закарпаття стало першим регіоном, де зреалізувалися великодержавницькі ідеї Угорщини, оскільки вона не задовільнилася оволодінням 10 листопада 1938 р., завдяки Мюнхенській угоді та рішенням Першого Віденського арбітражу, південними районами Словаччини та чотирма районами Закарпаття (Ужгородським, Мукачівським, Берегівським і Виноградівським), де на той час угорський етнос чисельно переважав. Угорщина вдалася з середини березня 1939 р. до анексії всієї території Карпатської України вупереч тому, що у цьому краї українці складали понад 70% населення, і на кінець 1930-х рр. українські ідеї зміцніли серед широких верств населення, прагнення до української незалежності, об'єднання в соборній Українській державі стало домінуючим. І проголошення 15 березня 1939 р. Карпатської України як незалежної держави було цьому підтвердженням. Окупація Карпатської України Угорщиною відбулася всупереч положенням Мюнхенської угоди, але завдяки згоді Німеччини 14 березня 1939 р. на цю анексію. Усі впливові країни промовчали, жодна з них, як творці Версальської системи, так і її противники – зокрема й СРСР, не виступили на захист Карпатської України. Будапешт мотивував анексію Закарпаття не етнічним, а історичним правом, що цей край був інтегральною частиною Угорського королівства, яке, за його твердженнями, завжди входило до складу Угорщини, за виключенням 1920-1939 рр., а русини, які складали більшість у цьому краї, упродовж тисячолітнього спільного проживання з угорцями у культурному відношенні, за менталітетом і способом життя стали ближчими до угорців, ніж до українців.

Такі однобокі оцінки вимагають уточнення. В історії розвитку всієї Карпатської України, формування національно-визвольних ідей, консолідації українців навколо державницьких устремлінь найбільшу роль відігравали насамперед самі закарпатські русини, їх ідейні й духовні поводири, а також конструктивні реформи з боку Австрії, Чехословаччини, національно-визвольні змагання у Галичині та Великій Україні. Завдяки такому широкому і тривалому міжнародному впливу проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України продемонструвало, що українці краю стали зрілою європейською нацією, довели своє право на самостійність. Саме сукупність позитивного впливу західного світу та спроможність українства підтримати національно-визвольні ідеї виявилися вирішальним чинником у перемозі української незалежності у цьому краї.

Угорське керівництво оцінило захоплення Закарпаття у березні-квітні 1939 р. найбільшим досягненням на міжнародній арені у XX ст., а відновлення спільного кордону Угорщини та Польщі на сході – рівнозначним питанню життя чи смерті обох держав. Окрім того, приналежність і майбутнє Закарпаття розглядалося Угорщиною у контексті загальноєвропейської і навіть світової проблеми, оскільки через цей край східна деспотія легко проникали в Європу (монголо-татари, царська Росія як жандарм Європи у XIX ст., більшовицька Росія на початку XX ст.). Угорщина добре знала ціну загрозам Карпатського коридору. У період угорської революції 1848-1849 рр. та у роки Першої світової війни угорська нація двічі зазнавала тяжких ударів з боку Російської імперії, здійснюваних через Карпати, які відіграли велику роль у поразці та падінні Австро-Угорщини. Акцент робився на стратегічному розташуванні Закарпаття, яке завжди було дуже важливим і зручним для воєнних операцій тих, хто ним володів. Тому його утримання мало важливе значення для усієї Європи. Втрата Закарпаття представлялася найбільшою небезпекою саме для Угорщини, оскільки руйнувалися історичні основи її державності та цілісність територій усього Карпатського регіону; прискорювалися такі ворожі для Угорщини національні, політичні й культурні перетворення в краї, після яких угорська нація назавжди втрачала своє домінування, а українці (русини), навпаки, здобували повну перевагу. Збереження Закарпаття у складі Угорської держави у майбутньому розглядалося найважливішим завданням зовнішньої політики Угорщини.

Після захоплення Закарпаття відновився спільний угорсько-польський кордон протяжністю 150 км, що стало основою для активізації боротьби Польщі та Угорщини проти українського визвольного руху. Для обох сторін найголовнішим було добитися спільного ведення самої нещадної боротьби проти загонів Карпатської «Січі», УПА, незалежно від того, громадянами якої країни були її вояки.

Для стабілізації становища у Закарпатті урядом Угорщини упродовж 1939-1940 рр. готувався законопроект про автономію, проте восени 1940 р. його не було прийнято через небезпеку сусідства з СРСР, який з середини вересня 1939 р. зайняв Західну Україну і вийшов у Карпатах на кордон з Угорщиною. В обґрунтуванні відмови зазначалося, що проект автономії готувався, коли сусідньою на сході була Польща, а після того, як на кордоні з Угорщиною з'явився Радянський Союз, то це кардинально змінило ситуацію. З набуттям автономного статусу Закарпаття підвищувалися б шанси Москви та її сателітів у Києві впливати на місцеве населення цього краю.

Розчленування Польщі між Німеччиною і СРСР, повернення Галичини до складу УРСР у кінці вересня 1939 р., виникнення у Карпатах радянсько-угорського кордону внесло докорінні зміни у воєнно-політичну обстановку, східну політику Угорщини. З самого початку СРСР та Угорщина демонстрували зацікавленість у дотриманні і збереженні мирних відносин між

ними. Спільними зусиллями російські та угорські війська коректно поводитися з усіма біженцями з Польщі, зокрема й з офіцерами, дозволяли їм переходити чи в Румунію, чи в Угорщину. Жалю не було лише для «напівозброєних українських терористичних груп». Угорські і радянські війська спільними зусиллями їх розбивали і розсіювали в Карпатських горах. Угорська сторона визнавала, що радянські війська відіграли вирішальну роль у придушенні визвольного руху українців у Карпатах, що набув масового характеру, що радянські частини уникали всього, що шкодило формуванню добрих стосунків між СРСР та Угорщиною. З відновленням 24 вересня 1939 р. дипломатичних відносин між Угорщиною та СРСР співробітництво між обома державами в районі Карпатського регіону поглибилося. Особливо активно обидві сторони боролися проти українського визвольного руху в цілому в Україні й особливо у Галичині і на Закарпатті.

При домінуванні Німеччини українське питання набуло стрімкого розвитку у Європі у 30-40-і рр. XX ст., відповідно на ці процеси реагувала й Угорщина. Будапешт не заперечував формування Української держави на східних і центральних її теренах. Серед політиків Угорщини поширювалися думки про те, що краще на кордонах Угорщини постала б українська держава, ніж величезна російська імперія. Угорщина готова була йти на союз і зближення з такою Україною при умові, що вона буде перебувати під протекторатом Німеччини. У Будапешті вважалося, що Велика Україна за силою переважатиме всю коаліцію країн Малої Антанти разом взятих. Тому Угорщина готова була стати союзницею України, щоб разом протистояти Малій Антанті і задовільняти спільні інтереси у регіоні [1].

Оскільки СРСР не визнавав переглянутих на користь Угорщини кордонів у 1938-1941 рр., зокрема й окупації Закарпаття, тому у Будапешті запанувала антирадянська позиція. У стратегічних планах Угорщини під час німецько-радянської війни СРСР розглядався найбільшим ворогом і тому першочерговим її завданням стало підтримати збройно блок країн на чолі з Німеччиною, щоб витіснити СРСР з Європи далеко на Схід, що було гарантією збереження за Угорщиною повернутих до неї територій. Реалізація великодержавницьких планів Угорщини щодо СРСР у роки німецько-радянської війни позначалися особливою агресивністю.

Перемога країн Антинімецької коаліції у Другій світовій війні забезпечила повне домінування СРСР у Східній Європі, що дозволило приєднати основні етнічні українські землі (Східну Галичину, Закарпаття, Північну Буковину, Південну Бессарабію) до УРСР у складі Радянського Союзу. Синхронізованим переселенням поляків із західних теренів України до Польщі, а українців із східних воєводств Польщі до України у 1946-1947 рр. Радянський Союз та Польща прагнули знизити рівень міжнаціонального загострення між поляками та українцями. Хоча ця операція здійснювалася у насильницький спосіб. Мотиви повоєнного обміну населення між Україною та Польщею за етнічною

ознакою можна зрозуміти, чого не скажеш про насильницьке переселення українців Західної Галичини на західні і північні землі після їх очищення від вигнаних німців. Також жорстокою виглядала політика депортації німців із Чехословаччини (декрети Е. Бенеша), Польщі, СРСР до Німеччини та обмін угорців Словаччини на словаків Угорщини. Ці акції набули засудження на міжнародній арені, але не серед переможців у війні.

Роль країн Антинімецької коаліції, насамперед СРСР, в об'єднанні українських земель була видатною. Український народ вперше у своїй історії набув соборності у межах його основних територій. За таку соборність український народ заплатив дуже велику ціну. Понад 8 млн. українців загинуло у роки війни проти країн німецької коаліції, що було визначальним фактором, своєрідною компенсацією при визначенні її кордонів переможною Антинімецькою коаліцією. Завдяки перебуванню в єдиному суспільно-економічному організмі уже ніщо не могло перешкодити формуванню модерної української нації, всупереч усім реакційним акціям Центру, які мали постійне місце у другій половині ХХ ст. Незважаючи на трагічність становища, значні обмеження українців у складі СРСР (колонізація, русифікація, визискування ресурсів на користь мілітаризації імперії), вирішальним стало соборне перебування основних складових етносу та земель у складі однієї держави.

Неспроможність реформувати тоталітарний устрій, забезпечити перехід до політичного плюралізму у житті як СРСР, так і країн соціалістичного табору, сприяти переростанню унітарних принципів господарювання до ринкових, забезпечити прийнятні засади національних та інтернаціональних принципів у житті кожної, формування основ соціальної держави призвело СРСР, як і всю систему соціалізму, до неминучого падіння. Соціалістичні країни шляхом тяжкої трансформації суспільно-політичної та соціально-економічної моделі державного устрою прискорено приєдналися до західноєвропейських інституцій. Кожна союзна республіка, зокрема й Україна, добившись незалежності у кордонах станом на 1991 рік, зіштовхнулися з нечуваними труднощами внутрішнього характеру. Неоцінним надбанням України у складі СРСР стало отримання оптимальних кордонів, запоруки її успішного розвитку у післятрансформаційний період [2, с. 55-85].

Після досягнення Україною незалежності її відносини із сусідніми країнами набули рівноправного і повноцінного розвитку, зацікавленість у розв'язанні існуючих проблем, породжених минулим, посіли чільне місце у їхніх стосунках. У перше десятиліття після розпаду СРСР і формування незалежних РФ та України співробітництво Угорщини плідно розвивалося з обома державами. Відносини між Угорщиною та Україною у 1991-2018 рр. позначалися значними успіхами, поглибленням двостороннього співробітництва, основу яких склали сприятливі умови для розвитку угорської спільноти на Закарпатті. Швидко були сформовані органи самоуправління,

культурно-освітня система на угорській мові. Завдяки допомозі Угорщини угорська спільнота зміцніла в економічному й фінансовому відношенні. Її представники набули подвійного громадянства, спрощених умов перебування в Угорщині, їхній правовий статус прирівнювався до громадян Угорщини. Питання про автономію, подвійне громадянство, оптимізацію застосування в освітній сфері державної та угорської мов чекали свого подальшого удосконалення.

З наростанням агресивної політики РФ на міжнародній арені, зокрема проти України, що переросла з 24 лютого 2022 р. у повномасштабну війну, відносини Угорщини з Україною почали слабшати, а з Росією - зміцнюватися. Знаходячись між цими двома полюсами Україна стала об'єктом їхнього зближення, кожна з яких переслідує в Україні свої державницькі інтереси.

Намагання Москви закріпити на законодавчому рівні статус російської мови як другої державної, а відповідно Будапешта добитися цього в межах Закарпатської області породили рішучий спротив в Україні. У відповідь на таку закономірну протидію відносини Угорщини з Україною погіршилися, а Росії – нечувано загострилися. Остання вдалася до окупації Криму, східних регіонів України. У відповідь на гуманітарний натиск з їхнього боку, Україна схвалила 17 вересня 2017 р. та 15 травня 2019 р. закони про освіту та про порядок застосування української мови як державної на усій території України. Ці кроки Української держави виявилися адекватними і були прийняті виключно як контрзаходи проти агресивної політики РФ, а не стільки з причин поведінки угорських спільнот чи представників влади Угорщини. Однак, угорська сторона на це відреагувала негативно: посилила протидію Україні на євроатлантичному шляху, саботувала виконання законів в освітньо-культурних установах угорської спільноти Закарпаття. Під час розширення війни РФ проти України Угорщина активізувалася. Використовуючи цей чинник, Угорщина почала зі своєї сторони посилювати тиск на Київ, до того ж синхронізуючи його із наростанням ворожих дій РФ проти України.

Для Угорщини будь-які геополітичні зміни, якщо вони ведуть до ослаблення становища у регіоні чи міжнародних позицій сусідньої держави, в якій мешкає багаточисельна угорська спільнота, вважаються сприятливими, оскільки у Будапешта підвищуються шанси на сприяння покращенню становища угорських спільнот, пом'якшенню негативного впливу на них умов несправедливого Тріанонського мирного договору 1920 р. Так, ще на початку агресії Росії проти України В. Орбан весною 2014 р. висунув вимоги щодо надання угорцям Карпатського регіону подвійного громадянства, набуття автономії, забезпечення національно-культурної і освітньої сфери рідною мовою. Проблема 200 тисяч закарпатських угорців України (насправді їх чисельність тоді не перевищувала 150 тисяч осіб) набула особливого загострення після інавгураційної промови В. Орбана у парламенті у травні 2014 р. Через кілька днів він виступив за надання автономії угорським

меншинам, зокрема й на Закарпатті, що Угорщина усіма силами буде підтримувати позитивне вирішення цих трьох завдань. З падінням режиму В. Януковича, початком агресії РФ проти України, окупації Криму рівень українсько-угорських відносин продовжував знижуватися. Спротив зріс після набуття чинності у 2017 і 2019 рр. законів про освіту та про порядок забезпечення функціонування української мови як державної на території України. У нинішні часи двосторонні відносини переживають кризу без будь-якого діалогу на міністерському, не кажучи вже про вищий політичний рівень. Взаємини обох держав не покращуються не тільки через різні підходи Будапешта і Києва щодо питань забезпечення культурно-освітніх умов для угорської спільноти Закарпаття.

Оскільки концепція Росії про історію України ґрунтується виключно на імперських сфальсифікованих чинниках, що формувалися упродовж понад півтисячі років і здобули міцні позиції в зарубіжній історіографії, тому ґрунтовне висвітлення історії України з древніх часів, формування і розквіту Руської держави до середини XIII ст., поширення наукових результатів на міжнародному рівні, зокрема у країнах Європи, набуває особливої актуальності. Російські концепції історії Русі домонгольської і післямонгольської доби продовжують переважати у висвітленні усіх її ключових складових. Вони продовжують панувати в історичній науці зарубіжних держав, зокрема й в Угорщині. Російські погляди на історію України продовжують справляти вагомий вплив на політикум та історичну науку Угорщини. Цьому сприяла відсутність об'єктивних наукових праць у самій Росії, недоступність до першоджерел національної історії інших народів російської/радянської імперії. Українська історіографія історії України повільно позбавляється колоніальних натаритів, сформованих у Російській імперії за останні чотири століття. Це заважає розглядати Руську державу як перше державне утворення українського народу, що сучасна Україна та українська нація є її спадкоємницею. В історичній науці Угорщини продовжують домінувати найбільш доступні російські історичні праці, в яких концепції становлення російської імперії, починаючи з IX ст. і до нинішніх часів, пронизані ідеологічними мотивами. Серед таких авторів особливою увагою відзначаються: Є.В. Анічков, С.Д. Бабішин, Г. Вернадський, Н.Н. Воронін, Б.Д. Греков, Н.К. Гудзій, В.М. Кларін, М.В. Левченко, М.В. Літаврін, Д.С. Лихачов, В.В. Мавродін, Е. Ханіч, А.С. Орлов, В. Пархоменко, В.М. Петров, М.Д. Прісельков, Н.Н. Розов, Н.А. Смірнов, А.І. Соболевський, В.О. Соловйов, М.Н. Тихоміров, А.В. Черепнін, В.І. Янін та інші.

Значну складову у цій частині науки становлять й зарубіжні автори: угорські – Михайл Геллер, Імре Товт, Імрені Тібор, німецькі – Альфред Кашдан, Герман Мулерт, Р. Ступперіч, Георг Острогорські, Хільдегард Шедер; французькі – Анре Гуллон, Бернард Лейб, Стевен Рунціман; британець Ніколас Ханс.

Цікаво, що Х. Шедер видав книгу, у 1929 р. у Гамбурзі, під назвою «Москва – третій Рим», а Р. Ступперіч у 1935 р. у Берліні – велику статтю «Київ – другий Єрусалим». А угорський вчений І. Тібор у статті «Москва – Третій Рим», Будапешт, 1998 р., проаналізував цю теорію ортодоксальної церкви і довів її цілковиту неспроможність.

Деякі угорські громадські діячі продовжують ототожнювати древню Русь ще домонгольських часів з Російською державою, не бачать принципової різниці між поняттями «Русь» і «Росія», «руський» і «русский». Так, Шандор Чікош замість назви «Руська держава» того періоду застосовує термін «Київська Росія». Інші автори вживають назву «стара Росія» для домонгольського і «Росія» після монгольського періоду. В усіх випадках допускаються помилки, бо на момент окупації руських земель Ордою на північно-східних теренах державні утворення називалися Володимирським, Суздальським, Тверським, Ростовським, а не московським чи «руськими». Для Руських земель тривала окупація чингізханами обернулася для них втратами, занепадом. І лише для однієї з них – Московської – цей період виявився сприятливим і доленосним. Московське князівство утворилося найпізніше, зате у процесі занепаду влади Орди перетворювалося на велике царство, потім державу, що запанувала у північній частині древньої Русі. Вершиною її зміцнення став 1721 р., коли Московська держава змінилася на Росію/Російську імперію.

В Угорщині повільно виробляється понятійний апарат з чітким розмежуванням між термінами «Русь» та «Росія», що це різні державні утворення, які за етнічними та історичними факторами ніяк не співпадають, що поняття «руський» народ не може ототожнюватися з «руським» народом. Для багатьох угорських фахівців ці поняття є тотожними чи подібними, з тією лише різницею, що перші стосуються домонгольського періоду, а другі – наступної доби. Вважається, що у межах Руської держави існували Київська, Новгородська, Московська Русь, в яких домінував єдиний слов'янський етнос, що мав спільні етнічні ознаки, що народності в еволюційний спосіб розвивалися в єдиному цілому у державному і національному відношенні. Поза належною увагою залишається й те, що у складі Руської держави знаходилося понад 25 князівств, в яких між народностями півдня і півночі були неспівставимі етнічні ознаки. У ті часи сформували три різні народності – праукраїнська, білоруська та московська. Визначний вплив на південні князівства справляли Візантія, варяги та балканські слов'янські народи, а на північно-східні – фіно-угорські племена, які складали велику питому вагу серед тамтешнього населення. Під впливом більш вищої Візантійської цивілізації на їхніх землях упродовж VIII-IX ст. поширилося християнство. Під час розвитку торгівлі та зміцнення зв'язків між Візантією і Персією з півдня та варяжськими державами Скандинавії, насамперед Швецією під впливом останніх у них зародилися форми державності від Києва до Новгорода. Важливим було й те, що на момент захоплення Ордою південної та північно-східної частин Руської

держави у середині XIII ст. уже завершився процес формування трьох різних народностей – української, білоруської та московської. А після розпаду Русі процеси переростання їх в окремі нації на цих землях лише прискорилося, що остаточно завершилося у XVI ст.

В угорській історіографії стародавня історія України як окремої держави та її титульної нації набула певного вивчення, але у вузлових питаннях саме українського державо- і націєтворення залишаються ще значні прогалини. Найбільшою серед них є те, що розвиток пра- українських і білоруських племен з кінця I-го - початку II-го тисячоліть подається на основі загальноросійських концепцій, сформованих у XVIII-XX ст. Буцїмто, усі вони походять від антів, які мешкали у IV-VII ст. між Дніпром і Дністром, а Руська держава і руські народності розглядаються в єдиному контексті «русского» етносу. Міклош Сабо з цього приводу влучно підкреслює, що після варварських пограбувань Києва у 1169, 1203 рр. північними князівствами Руська держава розпалася на кілька незалежних утворень. Південні князівства від'єдналися від північно-східних ще до приходу монголо-татарського нашествия. Цей процес швидко і остаточно завершився з окупацією ординцями більшості земель Русі [3, р. 30].

Перша державність угорців у XI – початку XVI ст., як і Руська держава українців у IX – середині XIII ст., були дуже успішними. У наступні часи обидві держави загинули під ударами монголо-татарських та османських завойовників. Після цього обидва народи перебували під іноземним гнітом VI-VII ст., що загальмувало їхній розвиток. Обидва народи пишаються своїми першими і досить успішними державними утвореннями. На жаль, рівень висвітлення історії Угорського королівства та Руської держави, їх значимості і доленості в обох державах є неспівставимим.

Здобутки і втрати Угорщини у X-XVI ст. висвітлені угорськими фахівцями ґрунтовно і системно. Для угорців досягнення Королівства Святого Іштвана складають основу національної ідеї наступних періодів, нинішніх державників та переважної частини угорців, незалежно від місця їх проживання і соціального стану. Перша угорська державність залишається у свідомості нинішніх поколінь угорців гордістю, яка надихає їх на солідарність і боротьбу за свої права й у нинішні часи. Для українців же їхній перший успішний державотворний витвір – Руська держава – не став поштовхом для формування державницьких ідей, основою їх подальшого зміцнення через поневолення спочатку монголо-татарами, а потім через уярмлення і закріпачення Московією, ще більш тиранічною від золотоординців.

Міклош Сабо велику увагу приділив тяжкій долі української нації у складі царської Росії. Він наголошує, що у 1897 р. рівень писемності балтійських народів складав 70-80% населення, у європейській частині самої Росії до 23% населення, а у підросійській Україні цей показник не досягав 13%. Починаючи з 1804 р., навчання в Україні українською мовою було заборонено, а з 1876 р.

ця заборона ще більше посилилася. Навіть назву «Україна» не дозволялося вживати під час офіційних і публічних заходів, а лише «Малоросія». Переслідувалося поширення літератури українською мовою, книговидання, театральні вистави, виконання пісень, вживання народного епосу, віршів Тараса Шевченка. Дозволялося функціонування лише ортодоксальних церковних навчальних шкіл на російській програмі. За таємне навчання українською мовою з 1892 р. передбачався штраф до 300 крб., або тюремне ув'язнення на три місяці. Висновки автора дуже слушні: українське населення, якому Росія так багато зобов'язана в освіті її мешканців упродовж XVII-XVIII ст., у кінці XIX ст. було зведене до найнижчого рівня писемності серед народів імперії [3, р. 440].

Видана угорською мовою книга відомого українського публіциста Миколи Рябчука «Дві України: реальні кордони, віртуальні ігри» мало в чому допоможе у цьому відношенні. Для цього потрібно перекласти низку історичних праць сучасних українських вчених і довести їх до уваги угорської громадськості.

Частковий внесок у наближення до правдивого висвітлення історії Русі домонгольського періоду зробили сучасні угорські вчені – Чілла Федінець, Іван Халас та Міхай Товт у колективній праці, виданій у Будапешті 2016 р. під назвою «Незалежна Україна. Розбудова держави, конституційний процес і втрачені цінності». Автори зазначають, що Руська держава у X-XII ст. була серйозним фактором у Європі. Її виникнення і розвиток відбувалися під впливом Візантійської та Шведської імперій, які на той час були найсильнішими центрами європейської цивілізації: перша на півдні, а друга – на півночі Європи. Торгівельні стосунки між ними забезпечувалися по Дніпру від Чорного до Балтійського морів і у зворотньому напрямку. Їх політичний, культурний та державницький вплив мав вирішальне значення для розвитку Русі. Тому династія Рюриковичів (варязьких князів) правила на землях Русі, а потім на її осколках – Новгородському і Псковському князівствах – понад 700 років, до початку XVI ст. Натомість у всіх інших князівствах, покорених і васальних від Орди, правила ставленики чингізханів. Ця традиція збереглася до початку XVII ст.

В умовах ординської окупації, констатують ці автори, староруська держава розпалася. Після цього територія, багата на землі, корисні копалини, водні ресурси, кліматичні умови, що складе майбутню державу Україна, не могла функціонувати як самостійний центр, тому вона тривалий час була периферією і провінцією політичного життя. Причина у тому, що землі нинішньої України упродовж майже двох тисяч років знаходилися на перехресті основних шляхів для переселення усіх великих середньоазійських народів у Європу, а після цього цей весь регіон став центром зіткнення інтересів сильніших центрально-європейських держав. Після майже двохсотлітнього іґа південно-західні землі Руської держави на заході були розчленовані між Польським, Литовським, Угорським королівством [4, р. 9-11].

Для північно-східних князівств колишньої Русі процеси набули сприятливого розвитку. Засвоївши під час занепаду Золотої Орди її традиції державотворення, централізувавши і деспотизували владу, Московські князі, об'єднавши навколо себе сусідні князівства, вдалися до покороення північних народностей та захоплення Новгородських і Псковських земель, які ще зберігали домонгольські порядки. Виникнення і успіхи Московської держави відбулися завдяки сприятливому геополітичному розташуванню та успадкуванню й умілому застосуванню монгольських традицій. Підкоривши території у північних регіонах, але не маючи шансів здолати Лівонські народи та пробитися до Балтійського моря через опір сильного Шведського королівства, Московія вдалася до завоювання східних регіонів на Волзі та Приураллі, а з кінця XVII ст. до захоплення південних земель.

Уникаючи оцінок складних питань Русі домонгольської доби, Балаж Лентгар сфокусувався на розгляді історії України козацьких часів, зокрема XVII ст., приділив увагу політиці пригнічення України царською владою, процесам русифікації, національно-визвольним змаганням українців у період нової та новітньої історії. Дослідження домонгольського періоду в історії України він відклав на пізніше [5; 6].

Громадський діяч Ш. Чікош наголошував, що українська нація сформувалася у кінці XV ст. на території нинішньої центральної і східної України, до якої він відносить лише землі Запорізької Січі. А решта територій, на його думку, до України були приєднані царською Росією у 1654-1917 рр.; південно-східні області – В. Леніним у 1922 р.; західні області, Південну Бессарабію, Буковину, Закарпаття – Й. Сталіним у 1939-1940, 1945 рр.; і накінець Кримський півострів – М. Хрущовим у 1954 р. Він при цьому ігнорує найголовніші фактори, що завершилися об'єднанням цих земель – переважанням українського етносу на цих територіях. На жаль, він відмовчувався, що етнічні українські землі поступово приєднувалися до Української держави завдяки дуже тяжким жертвам і тривалій кровопролитній боротьбі. Крім того, Ш. Чікош безпідставно звинувачував українських патріотів у націоналізмі і фашизмі, коли вони виборювали незалежність і суверенітет України. Він зазначав, що при владі в Україні перебуває фашистська хунта, яка у путчистський спосіб захопила владу у лютому 2014 р. На його думку, нацистська хунта України є найбільшим руйнівником Української держави. Її спроби побудувати націоналістичну державу в Україні зазнали краху. Ш. Чікош стверджував, що лише Росія самовіддано бореться за порятунок України і прагне втягувати хоча б те, що ще можна врятувати. Заявляючи, що повернення Криму до Росії у 2014 році – «це лише одне з виправлень серед допущених низки історичних несправедливостей», він не насмівся назвати й інші несправедливості, які також чекають виправлення [7, р. 8-16].

Звичайно, подібні оцінки Ш. Чікоша, сформовані під впливом пропаганди РФ і видруковані на сторінках прокомуністичного журналу Угорщини, спрямовані на угорську громадськість, але сприймаються нею негативно, бо вони неправдиві, грубо порушують норми інформаційної доброчесності, перевершують цим навіть позицію правлячої еліти Угорщини. Прикро, що автор – відомий дипломат, який здійснював свою місію й в Україні, опустився до рівня жириновських та зюганових.

Здобутки Руської держави були привласнені правителями Московського царства, традиції якої успішно продукувалися у російській та радянській імперіях, а український чинник надовго викреслювався з історії древньої Русі. Перша українська державність стала власністю Московської держави, згодом – Російської імперії, набула тотального трактування як безперервної тисячолітньої «русской» історії з кінця IX ст., від часів Рюриковичів і до нинішніх часів. Якщо Русь успадкувала візантійські та норманські цінності, адаптувала їх до звичаїв місцевих народностей, то основу Московської держави склали державотворні принципи Золотої Орди. Після завершення колонізації українських та білоруських земель у XVIII-XIX ст. сформувалися основи самодержавницької національної ідеї Росії. Згідно з її постулатами, древня Русь була першою спільною державою великоросів, малоросів та білорусів, формування яких започаткувалося у ті часи, а завершилося в єдиній Російській імперії. Вони становили єдиний народ з певними мовними і етнічними особливостями. «Единорусской» концепцією пронизані усі історичні, художні твори, усі сфери політичного, економічного, соціального, духовного і релігійного життя. У часи СРСР ці процеси продовжувалися під гаслами формування єдиної спільноти – радянського народу.

У німецькомовних джерелах, які активно поширювалися у XVII-XIX ст. в Угорщині, історія Русі, її державотворні та національні процеси, хоч і меншою мірою, але подавалися під меншим впливом великодержавницької історіографії Росії. Але ці паростки, на жаль, не прижилися в Угорщині. Навіть такі німецькі назви як *der alte Rus*, *Russe*, *Russin*, *Ukrainer*, *Russia*, *Russland*, *Russische*, *Russisch*, не кажучи вже про об'єктивне висвітлення процесів становлення і розвитку Руської держави, Московського князівства, різних етносів/народностей, які у домонгольські часи почали формуватися в окремі народності. Проблема у тому, що упродовж XVI – кінця XIX ст. Угорщина перебувала у складі Габсбурзької монархії. Вона почала відроджуватися як незалежна держава лише з кінця XIX ст. Цей процес остаточно завершився у кінці 1918 р. Відсутність тісних взаємин між Габсбургами та царською Росією, геополітичне протистояння між пангерманізмом і панславізмом, що наростало, негативно впливало на рівень наукових досліджень, що торкалися Росії, Російської монархії/імперії. Увага до Російської імперії, її зовнішньої політики і внутрішнього становища посилювалися лише у XIX-XX ст., коли ця імперія почала витісняти Османську імперію з країн Східної Європи і Балкан. Співпраця на

антиосманській основі зближувала царську Росію та Габсбурзьку монархію, але кожна з них прагнула забезпечити своє домінування на звільнених територіях, через що відносини між ними весь час залишалися напруженими. Лише через століття, коли Угорщина та Росія опинилися у таборі переможених (Угорщина зазнала розчленування у 1918-1920 рр., втративши 47% етнічних земель і 33% чисельності угорської нації, а Росія після розпаду СРСР у 1991 р. і втрати основних колоній), зазнали значних обмежень на міжнародній арені, коли на початку ХХІ ст. складалася нова геополітична ситуація, їхні національні ідеї з низки позицій співпали і обидві держави почали зближуватися. Особливо у період, коли склалися певні умови, щоб спробувати переглянути європейський правопорядок на свою користь, повернути свій вплив на втрачених територіях, відновити домінування у регіоні, що прискорило зближення Росії та Угорщини. Проте їхні державницькі прагнення здійснюються різними методами і лише частково співпадають між собою. Росія вдається до відновлення свого панування на землях інших народів шляхом їх загарбання і колонізації, а Угорщина прагне виправити несправедливі умови Тріанонського мирного договору у мирний спосіб, спрямований на збереження розчленованої угорської нації у державах їхнього проживання. В умовах ЄС її політика спрямована насамперед на якомога тісніше співробітництво з усіма оточуючими Угорщину країнами і народами, зміцнення солідарності між усіма частинами угорства. На думку відомого угорського фахівця Ласло Хованця, конституційний лад і демократичні засади Угорщини мають стати зразковими для усього регіону. Він вважає, що одним із ключових елементів для реалізації національної ідеї Угорщини є збереження угорства на усіх теренах його проживання у Карпатському басейні. На відміну від Росії, яка продовжує колоніальну політику у відношенні до інших народів, подібно до попередніх віків, Угорщина відмовилася від гегемонізму і опікується лише інтересами угорських спільнот, які є автохтонним населенням у сусідніх країнах [8, р. 102-104].

Представники «русской» нації, розселені у країнах колишнього СРСР, виконували месіанську роль у проведенні політики окупації, асиміляції та русифікації корінних народів колишніх союзних республік. Нині вони очільники сепаратизму у тих країнах, які Москва прагне відвоювати і повернути до свого впливу і складу. Можна припустити, що реваншистські елементи національної ідеї Угорщини також мають тенденцію до посилення під час наростання війни РФ проти України. Однак, в умовах членства Угорщини в ЄС і НАТО ревізія кордонів для неї унеможливується. Водночас РФ прагне відновити не тільки своє панування над народами колишнього СРСР, а й максимально загарбати їхні території. Ця основна складова національної ідеї РФ не співпадає з ключовими принципами зовнішньої політики Угорщини.

Але повернемося до післяпарламентського життя в Угорщині. Український аналітик Д. Тужанський звертає особливу увагу на те, що у складі сформованого 16 травня 2022 р. нового уряду Петер Сійярто залишився на посаді міністра закордонних справ. Він оцінив цю політичну постать виключно проросійською, позиція і діяльність якої формується і спрямовується на захист «угорських національних інтересів»; а зближення Угорщини з РФ в умовах повномасштабної війни останньої проти України не може розглядатися інакше як антиукраїнською. Починаючи з 2010 р. В. Орбан сформував нову зовнішню політику країни під назвою «Відкриття на Схід». Усі вважали, що це курс на розширення співробітництва з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Але дуже швидко з'ясувалося, що це орієнтація в основному на Росію з певним відходом від Європейського Союзу та його керівних інституцій.

Після участі у червневому 2022 р. засіданні країн НАТО В. Орбан зазначав, що фронт швидше наближається до Угорщини, ніж про це думає більша частина угорців. Наголосив, що незалежно від рівня дискусій між Україною та Росією, від безпекових вимог з боку Росії, усе це не давало підстав для того, щоб «одна країна нападала на іншу». В. Орбан доводив до відома суспільства, що учасники засідання країн НАТО у черговий раз висловили цілковиту підтримку України, адже йдеться про десятки тисяч загиблих і ця кількість може досить скоро досягти сотень тисяч. Він повідомив, що Угорщина не хоче устривати у цю війну, бо це не війна Угорщини, це війна між двома слов'янськими державами. Відзначаючи героїчний опір українських солдатів, було зазначено, що співвідношення воєнних сил між РФ та Україною рано чи пізно позначиться на кінцевих результатах. Реагуючи на наростання воєнної загрози від РФ, в Угорщині з 25 травня 2022 р. було запроваджено надзвичайну воєнну ситуацію; з 2-3 кратним прискоренням розгорнулася робота задля зміцнення обороноздатності країни, хоча її результати будуть отримані лише через кілька років; подовжено 8 годинний робочий день, на стратегічних підприємствах робочий тиждень збільшився з 5 до 6 днів, підвищився рівень відповідальності у всіх економічних сферах. Усе це спрямовувалося на пом'якшення впливу світової економічної кризи, що наближається, та значного збільшення випуску і закупівлі сучасних видів озброєнь. Східний блок НАТО (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) почав зміцнюватися, заради чого було виділено дуже великі кошти. Якщо хочемо миру, вважав В. Орбан, то негайно потрібно підвищувати воєнний потенціал. Урядом Угорщини було розроблено план щодо захисту угорців, своїх громадян на Закарпатті. У випадку, якщо війна дійде до західного регіону, то Угорщина може ввести свої війська на Закарпаття. До того ж В. Орбан виключає одностороннє введення угорських військ на територію України без узгодження цього питання з НАТО [9; 10; 11; 12].

Фахівці Аналітичного центру прогнозу розвитку економіки Угорщини 2 травня 2022 р. зазначали, що у разі окупації України Росією, найбільших

втрата зазнають Угорщина, Румунія і Туреччина. «Цим країнам в умовах очікуваної геополітичної стагнації прийдеться ціною великих зусиль відновлювати економічну стабільність та зберігати платоспроможність через величезну державну заборгованість».

У процесі наростання агресивних дій РФ у відношенні України, окупації Криму, вторгнення на Донбас, початку повномасштабної війни проти України 24 лютого 2022 р. активне зближення Угорщини з Росією продовжувалося. Певне занепокоєння викликав офіційний візит П. Сійярто до РФ 21 липня 2022 р. Адже з 24 лютого Москву жоден очільник зовнішньополітичних відомств держав-членів ЄС не відвідував. Політолог С. Сидоренко з цього приводу зазначав, що для Угорщини є головними не загальноєвропейські цінності, а її націоналістичні інтереси і тому вона «знову готова стати на бік зла», як це було у 1939 р. С. Сидоренко визнає, що причинами такого курсу є принизливий для угорців Тріанон, який Угорщина прагне переглянути, і це стало визначальним фактором її нинішньої політики. Угорщина готова йти на союз з будь-ким, аби переглянути кордони. Усе це автор називає злом. До абсолютного зла у цьому питанні наближається РФ. Але цілковита залежність Угорщини від постачання з РФ газу на 85%, нафти – 65%, ядерного палива для Пакшської АЕС на 100%, промислової сировини у великих обсягах, змушують Угорщину не підтримувати енергетичне ембарго ЄС проти Росії, не вдаватися до диверсифікації джерел енергопостачання. До того ж російська сторона добудовує новий енергоблок на АЕС, проект якого цілком відповідає вимогам МАГАТЕ. Для збуту угорської агропромислової продукції ніде немає сприятливіших умов, ніж на ринках РФ. Рекордна інфляція та вкрай складна фінансова ситуація вимагає від керівництва Угорщини рахуватися з цими можливостями для подолання внутрішньоекономічних проблем і оптимізації економіки країни. З автором у цьому треба погодитися. Але його думки, що «Угорщина знову свідомо обирає сторону зла», тобто нинішню Росію так, як у 1939 році – Німеччину, що це «Вражаюча стабільність вибору!» є надуманими, адже самі події між собою неспівставимі [13].

Угорські оцінки внутрішньополітичних процесів в Україні носять поверховий, тенденційний чи й навіть ворожий характер. Відомий фахівець з питань національної безпеки Аттіла Демко вважає, що справжньою причиною української кризи є загострення протистояння між великоросійським та західноукраїнським націоналізмом, що загострилося після того як українська сторона виступила проти застосування російської, угорської, румунської мов на рівні української в межах України. Автор не говорить, що це світова практика, і у жодній країні мова меншин/спільнот не йде на рівні з державною, звернімося до практики сусідніх держав, починаючи від Словаччини і закінчуючи Росією. Не випадково жодної серйозної критики Київ у справі посилення застосування української мови як державної не зазнавав з боку ЄС. Це нормальний розвиток справ у ситуації, яку створила РФ проти України. Усе

це визнає сам А. Демко. На висловлювання західних політологів, що метою В. Путіна є відновлення СРСР, реакція А. Демка була наступною: «Відновлення Російської імперії чи СРСР є нереальною справою, бо для цього у Росії немає достатніх сил». В. Путін хоче, щоб росіян за національністю і території, на яких вони проживають, в Україні, Білорусії та можливо певною мірою і у північних регіонах Казахстану, інтегрувати до РФ. «Це в основному відповідає сучасному російському націоналізмові». З такими твердженнями А. Демка можна лише частково погодитися, бо плани Росії значно амбітніші. Його погляди є прийнятними лише у частині висловлювань щодо угорців Закарпаття. Війна Росії проти України дуже шкодить угорцям Закарпаття, вони упродовж 8 років масово емігрували до Угорщини і цей процес прискорюється. Водночас на західні терени України переїжджають біженці із східних областей. Це величезний удар по угорцям Закарпаття, вони ослабнуть як це було у минулі часи. Він стверджує очевидні речі, що угорці Закарпаття не окрема етнічна група, вони – це ті ж самі угорці. Тому Угорщина має усе зробити для того, щоб закарпатські угорці не перебували ні під якими обмеженнями. Усі мають засвоїти, що вони не окрема етнічна група, а невід’ємна частина угорської нації. З цим не варто сперечатися. Сказане ним торкалося подій до 24 лютого 2022 р. Жаль, що фахівець з питань безпеки такого рівня дещо неглибоко розуміє великодержавницькі інтереси РФ.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. між Україною та Угорщиною поглибилися розбіжності в оцінках ситуації, двосторонні відносини знизилися до мінімального рівня. В. Орбан виявився єдиним лідером країни ЄС, який відмовився після 24 лютого пропускати перевезення зброї до України через територію Угорщини. Аргументами В. Орбана щодо нейтральної поведінки Угорщини у війні РФ проти України, що не бажає можливого порушення енергетичної безпеки своєї країни, втягування її у війну з Росією, що НАТО – носить оборонний характер і не може брати у ній активної участі. Така позиція зберігається й понині, через що В. Орбан потрапив 2 травня 2022 р. до ворогів України за даними патріотичної газети «Миротворець». Ще раніше у 2020 р. до списку ворогів ввійшли П. Сійярто, пізніше Бочкор Андреа, закарпатська угорка, депутат національного парламенту від Фідесу і Європарламенту, а також голова ТУКЗ Ласло Брензовіч. Про П. Сійярто сказано, що він організував проти суверенітету, територіальної цілісності України напад, втручався у її внутрішні справи, підбурював і підтримував сепаратистські прояви в Україні.

Повідомляючи, що серед країн ЄС і НАТО постійно точаться відкриті і закриті дебати навколо питань агресії РФ проти України, В. Орбан обґрунтовував свою позицію наступним чином: Угорщина відстоює свої національні інтереси, не хоче пливти в якості підлеглого разом з іншими країнами, тримається подалі від «російсько-українського конфлікту», бо участь у ньому на боці України обернулася б для неї трагедією. В. Орбан виступив

проти створення безпілотної зони над Україною, тому що це складає для Угорщини небезпеку. На його думку, опозиція, яка виступала за підтримку і надання допомоги Україні, не відчувала серйозності таких кроків. Саме тому, константував В. Орбан, «ми балотувалися на виборах, щоб не допустити цього». Той, хто хотів миру, мав обирати національну сторону, а хто був за війну, підтримав ліву опозицію.

Практична діяльність правлячої коаліції Фідес–ХДНП формувалася виключно з державницьких позицій. На перший погляд її виборча кампанія 2022 р. ґрунтувалася на оцінках і ставленні до наростаючої агресивної політики Росії, розв’язаної повномасштабної війни проти України, забезпеченні гарантій і унеможливленні втягування угорського населення у воєнні дії. А насправді усе робилося так, щоб не загострити відносини з РФ через підтримку України. Уся її робота проводилася відповідно до платформи «Війна або мир», поділивши політичні сили країни на два протилежні табори – прихильників миру та війни. Правляча коаліція відносила себе до мирного блоку, який гарантує збереження миру і спокою для громадян Угорщини. А усі опозиційні сили, насамперед лівого спрямування, які відстоювали проукраїнські і антипутінські позиції, звинувачувалися у прихильності до війни, що загрожувало поширенню її на територію Угорщини.

7 березня 2022 р. В. Орбан видав указ про заборону поставок зброї до України через територію Угорщини, яка діє й до нинішнього часу. До проведення парламентських виборів 3 квітня це пояснювалося необхідністю забезпечення безпеки населення Угорщини, а після цього та здобутої перемоги на виборах мотивувалося тим, щоб не провокувати обстрілів Росією угорців Закарпаття. В. Орбан засудив спецоперацію Росії проти України 24 лютого, згодом заявив, що Будапешт не буде втручатися у конфлікт і не стане жертвувати своєю енергетичною безпекою. Водночас він запевнив, що Україна може розраховувати на Угорщину у сфері гуманітарної допомоги, палива, продуктів, але не постачання зброї.

22 березня 2022 р. віце-прем’єр-міністр України І. Верещук піддала критиці таку позицію уряду Угорщини, оскільки він не підтримує санкцій ЄС проти Росії у сфері енергетики, виступив проти створення безпілотної зони над Україною, проти введення миротворчої місії в Україну, не дає Україні зброї і не дозволяє її транспортування через свою територію до України. Фактично, на все у Будапешті говорили «ні». Таку позицію І. Верещук розцінила проросійською і закликала Угорщину стати на бік цивілізованого світу, не повторювати помилок Другої світової війни, коли Угорщина зробила неправильний вибір. Мабуть, на її думку, Угорщині хочеться виторгувати у Росії дешевий газ, чи може хочеться нашого Закарпаття. Підсумовуючи свою позицію, І. Верещук звинуватила угорську владу у бажанні отримати вигоду від кризи в Україні, що триває з вини Москви [14].

У виступі В. Зеленського онлайн на засіданні ЄС 24 березня було відзначено, що в останні 8 років реакція ЄС на дії Кремля проти України майже завжди була запізненою, озвучено прохання до лідерів ЄС на цей раз не схибити з рішенням про прискорене прийняття України до ЄС. Він висловив вдячність більшості країн за підтримку вступу України до ЄС. Після цього В. Зеленський відізвався про кожну державу ЄС і оцінив рівень її активності у підтримці України у війні проти Росії. Серед найменш активних було названо Німеччину та Угорщину, пролунали антиорбанівські мотиви, що 25% виборців Угорщини підтримують чинну владу і звинувачують Київ у цій війні. Він нагадав В. Орбану про історію Угорщини часів гітлерівської Німеччини, коли масово вбивалися євреї, а нині в Україні це саме робиться з українцями у Маріуполі.

Впевненості провладних сил у перемозі не було аж до завершення виборів, що проявилось під час переговорів керівників України та Угорщини. 25 березня Президент України В. Зеленський повторно звертався до Прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана з двома пропозиціями: дозволити постачання через територію Угорщини зброї для України і припинити закупляти природний газ і нафту у Росії. На ці основні клопотання уряд Угорщини не погодився. В. Орбан обгрунтовував свою позицію 26 березня тим, що українська позиція цілком зрозуміла. Україна просить НАТО втрутитися, почати повітряні війни, постачати зброю. На запитання В. Зеленського, кого В. Орбан підтримує, той відповів, що ми не українці, не росіяни, ми – угорці, і тому він обирає Угорщину. На запитання «На чиєму боці виступає Угорщина?» відповідь була наступною: «Угорщина виступає на боці Угорщини» [15].

Після отримання попередніх результатів виборів Президент України В. Зеленський під час зустрічі з журналістами 5 квітня 2022 р. зазначав, що В. Орбану доведеться обирати між РФ та іншим світом. «Він може казати, продовжував В. Зеленський, що я обираю Угорщину, але Угорщина є частиною іншого світу». В. Зеленський також зазначив, що неодноразово пропонував В. Орбану зустрітися й обговорити актуальні питання. Але цього не сталося, бо В. Орбан «боїться впливу Російської Федерації на його державу. Цей вплив, як зазначав В. Зеленський, є, інша справа, подобається це йому чи ні». Діалог між ними не набув конструктивного характеру. В. Зеленський нагадав В. Орбану «про історію Угорщини часів гітлерівської Німеччини» [16; 17].

Перемігши на парламентських виборах, чинна влада активізувалася на українському напрямку. Вранці 6 квітня 2022 р. Міністерство закордонних справ Угорщини запросило посла України в Угорщині і довело до відома української сторони інформацію про те, що в останні тижні з боку Президента і віце-прем'єр-міністра України пролунало багато безпідставних звинувачень на адресу Угорщини, які переходять межу і їх не можна залишати без уваги. З образою були сприйняті слова, що Угорщина навіть не робить для України стільки, скільки усі інші країни, що «Угорщина підтримує Росію». Угорська

сторона вважає, що такі висловлювання українського керівництва на адресу Угорщини були несправедливими. МЗС Угорщини виклоло аргументи гуманітарного характеру, щоб довести безпідставність подібних заяв: з початку війни Угорщина засудила воєнну агресію проти України, виступила за збереження її суверенітету, прийняла на тимчасове перебування понад 500 тис. українських біженців (у кінці червня ця цифра зросла до 800 тис. чол.), 130 дітей проходили лікування в угорських медичних установах, надає саму велику в історії Угорщини гуманітарну допомогу, до України поставлено тисячі тонн харчів та інших товарів. Угорщина ні в чому не перешкоджає співпраці України з ЄС та НАТО, бере активну частку у всіх міжнародних заходах щодо прискорення припинення кровопролиття в Україні. Усе це не могло здійснюватися без готовності до самопожертвування угорських людей. До того ж зазначалося, що для угорської сторони природним і важливішим є насамперед безпека для Угорщини та угорського населення. «Це не наша війна, – підкреслював Міністр закордонних справ П. Сійярто, – тому ми хочемо і будемо залишатися осторонь від неї. Ми не схильні ризикувати миром угорських людей та їх безпекою, тому не постачаємо зброї і не проголосуємо за енергетичні санкції (проти Росії – *М.Д.*)». На його думку, угорці прийняли зрозуміле рішення і досить ясно дали свою відповідь на усі ці питання під час парламентських виборів 3 квітня. Керівництво Угорщини також з розумінням ставиться до того, що в українців існують інші інтереси, що не може викликати дискусій з цього питання. Для керівництва України першочерговими є українські інтереси, тоді як для Угорщини – угорські. Але в одному питанні угорська сторона не може залишитися байдужою і не дозволить нікому недооцінювати демократичного волевиявлення угорських виборців. П. Сійярто зазначив, що нехтування подібними явищами, як і натяки про формування тоталітарних режимів, воєнні злочини, прагнення поспівчувати угорцям з цього приводу, є неприйнятними. Міністр висловив побажання, щоб керівництво України припинило ображати Угорщину і прийняло результати волевиявлення угорських громадян на цих парламентських виборах. У Будапешті висловили сподівання, що керівництво України навіть у ці тяжкі часи буде утримуватися від несправедливих висловлювань щодо внутрішніх справ Угорщини і зможе й надалі розраховувати на угорську допомогу [18].

Гострота парламентської боротьби і прагнення забезпечувати національні інтереси Угорщини на високому рівні в умовах, що змінюються, з одного боку, і рішучі й безкомпромісні дії керівництва України задля організації повномасштабної відсічі агресії РФ проти України, з другого боку, обернулися особливою гостротою для тих країн, які не вживали рішучих кроків проти агресора і не ставали на захист його жертви, гальмували розвиток діалогу між обома країнами. Це позначилося на тимчасовому охолодженні відносин між Будапештом та Києвом. Починаючи з червня, відносини між обома країнами відновлюються і стають все більш взаємоконструктивними. Основа для цього є

беззаперечною. Ні Україна, ні Угорщина не були головними фундаторами і навіть не були причетними до формування тих умов, в які потрапила Угорщина 100 років тому, а Україна у подібне становище з 2014 р. Тріанонська трагедія для Угорщини є такою ж тяжкою спадщиною, як для України колоніальне минуле та російська експансія і спроби РФ загарбати наші землі, зруйнувати українську державність. Кожна з наших країн, Україна та Угорщина, спроможні долати власну кальварію лише завдяки консолідації внутрішнього потенціалу та належній міжнародній підтримці. Вирішення стратегічних завдань обох наших держав залежить від ставлення одна до одної та розуміння їхніх патріотичних і справедливих прагнень. Чим швидше у взаємовідносинах Угорщини та України відбудеться налаштування на розв'язання проблемних питань, тим сприятливішими ставатимуть умови для двостороннього діалогу і успішного розвитку кожної з них.

Після перемоги на виборах, ще за три тижні до свого чергового обрання Прем'єр-міністром В. Орбан здійснив свій перший візит до Ватикану. Під час зустріч 21 квітня 2022 р. з Папою Римським Франциском він заявив, що «у росіян є план, відповідно до якого війна закінчиться 9-го травня». Секретар РНБО О. Данілов 2 травня піддав гострій критиці позицію Угорщини у війні Росії проти України, яка відкрито демонструвала свою співпрацю з Росією, за що й отримала від В. Путіна попередження про напад на Україну. На переконання О. Данілова «угорське керівництво знало про підготовку агресії», і думало, що з'явиться можливість відібрати частину української території. «Ми бачимо, – продовжив він, – яким наслідком обернеться результат війни для цієї країни» [19].

Постійне доведення з боку правлячої коаліції доленості продовження і поглиблення тісних і дружніх відносин Угорщини з РФ, оскільки остання є єдиним джерелом постачання до Угорщини газу, нафти і нафтопродуктів, інших видів промислової сировини, важливість збереження завойованих позицій на російських ринках для угорської готової продукції, стали беззаперечно позитивними й переконливими фактами для дуже значної частини громадян Угорщини. Систематичне поширення інформації про бойові дії і втрати на фронті, особливо несприятливі для української сторони, залякування війною, перебільшення оцінок щодо великої і потужної армії Росії і недооцінки збройних сил України, її обороноздатності та спроможності української нації захистити свою незалежність загострили напруженість обстановки, схвильованість і масову паніку населення Угорщини, що посилювалося після прибуття десятків тисяч угорців Закарпаття та в цілому понад 800 тис. біженців з усієї України через небезпеку бути мобілізованими на війну у лави збройних сил України чи потрапити у полум'я обстрілів російських ракет, артилерії та авіації. Практичні кроки керівництва Угорщини заради непровокування Росії, збереження нейтралітету і недопущення втягування Угорщини у війну знайшли підтримку з боку населення країни. Фідес успішно

скористався початком з 24 лютого повномасштабної війни Росії проти України. Без перебільшення з певністю можна сказати, що цією війною Росія значною мірою посприяла на виборах 3 квітня 2022 р. переконливій перемозі правлячої коаліції на чолі з В. Орбаном. Повівши політику ізоляціонізму і невтручання у «внутрішній конфлікт України», у процес реалізації Росією «спецоперації на території України», Фідес виявився в очах більшості населення країни та виборців рятівником, надійною силою, спроможною не допустити поширення війни на Угорщину, захистити інтереси батьківщини та розчленованої у Карпатському регіоні угорської нації.

Напрацювання і досвід поширення впливу на свідомість угорства у правлячої коаліції величезні. Усі процеси у сусідніх державах сприймаються Будапештом через призму, а яка користь від цього буде для Угорщини, що це дасть угорським спільнотам. Будь-яке ослаблення сусідньої держави підвищує шанси для Угорщини добиватися від них надання угорським спільнотам автономії, розширення їх культурно-освітніх і мовних прав. Угорщина є невеликою за потужністю країною, яка не має власних сил, щоб самостійно активно вирішувати міжнаціональні проблеми у регіоні, тому вона постійно шукає підтримки серед впливових світових держав для вирішення цих завдань. У Будапешті вважають, що шанси для здійснення таких планів зростали у період війни Росії проти України. Політика Московії по розширенню і прилученню земель «руського мира», захисту «рускоязычного населення» в Україні може відповідати проугорській позиції щодо Закарпаття України. Прямого зв'язку між подіями навколо України та рівнем співробітництва Угорщини з Росією немає. Але багато в чому військові дії В. Путіна проти України стимулюють лідера Угорщини В. Орбана до політичної активізації як у Закарпатті, так і в Карпатському регіоні.

Наступного дня політолог С. Сидоренко, реагуючи на заяву О. Данілова, підкреслив, «у тому, що В. Орбан мріє про розпад України та відокремлення Закарпаття, не маю ані крихти сумніву». До того ж він припустив, що натяк В. Орбана Папі Римському про агресію міг бути, але спільних дій чи домовленостей з В. Путіним у нього не було. Подібні попередження надходили й від Президента США Дж. Байдена. Фактичних дій у цьому напрямку, за які В. Орбана можна було б звинувачувати, не було. С. Сидоренко звернув увагу й на те, що претензій до В. Орбана не бракує і без цього як у ЄС, так і в Україні. Але самим головним у повідомленні С. Сидоренка було те, що В. Орбана офіційно обрано керівником Угорщини і з цим слід рахуватися.

Під час поглиблення євроінтеграційних процесів для України позиція кожної держави, особливо сусідньої, буде дуже важливою. Не випадково політолог поставив під сумнів доцільність такої малоаргументованої заяви О. Данілова, яка не сприятиме реалізації планів України щодо поглиблення двосторонніх відносин та пошуку консенсусної підтримки на шляху її зближення з ЄС і НАТО [20]. Угорські ЗМІ у цьому питанні обмежилися

поданням тексту виступу О. Данілова з його коментарем, що Угорщина знала про підготовку агресії В. Путіна проти України. Крім цього, підвищена увага була привернута до тієї частини заяви О. Данілова, де він сказав, що в Угорщини також був територіальний інтерес.

Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 р. та перші кроки керівництва Угорщини підтвердили незмінність політики правлячої коаліції як на міжнародній арені, так і у роботі щодо угорських спільнот у сусідніх державах, і Закарпаття України, що вимагає відповідної уваги з боку країн Карпатського регіону та України, зокрема. Вітаючи 3 квітня 2022 р. усі угорські спільноти сусідніх з Угорщиною держав, В. Орбан звернувся окремо і до угорців Закарпаття, наголошуючи, що батьківщина завжди буде поруч з ними.

Щойно обраний віце-спікером Державних Зборів Іштван Якаб (Фідес) 6 травня 2022 р. відвідав центр культурно-освітнього і політичного життя угорства у м. Берегове на Закарпатті, зустрівся з активістами Товариства угорської культури Закарпаття, з діячами угорської освіти, культури і релігії. Основною метою його візиту стало отримати інформацію про потреби краю і зокрема угорської спільноти, щоб і надалі надавати вчасну і потрібну допомогу місцевим жителям. Дане питання особливо актуалізувалося з початком повномасштабної війни РФ проти України. Внаслідок агресії на Закарпаття перебралося 500 тис. біженців, переважно із східних регіонів України. Для населення краю, що складає, як він зазначив, 1 млн. чол., це породжує велике навантаження, що відповідно вимагає значного збільшення обсягів допомоги з боку Угорщини, зокрема для цієї категорії людей.

Минув майже рік після парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 р., але напруження у відносинах Угорщини з Україною залишається. Під час переговорів 21 червня 2022 р. В. Зеленського та В. Орбана, які були плідними, Президент України подякував Угорщині за підтримку суверенітету України, надання допомоги українським біженцям, підтримку у здобутті Україною статусу кандидата на членство в ЄС, співпрацю у енергетичній сфері. В. Зеленський запросив В.Орбана відвідати Україну. Відносини між двома країнами отримують можливість вийти з глухого кута.

Підтримка України з боку Угорщини обмежувалася гуманітарною сферою: приймала біженців з України, чисельність яких у червні досягла 800 тис.чол., забезпечила їм умови тимчасового перебування; виділила допомогу на суму 3 млрд. фрт., також ініціювала перед ЄС виділити Україні з резервів ЄК 37 млрд. євро для відбудови в Україні шкіл, лікарень, житлових будинків, лікування хворих дітей, на підтримку навчання молоді в угорських університетах. Водночас біженцям не надається право на працевлаштування в країні, вони мають з відновленням сприятливих умов повернутися до місць свого проживання в Україні.

Під час перебування державного секретаря Комітету Держзборів Угорщини у закордонних справах Левенте Мадяра 19-20 липня 2022 р. у Львові та у Бучі було продемонстровано доброзичливе ставлення Угорщини до України. Він, зокрема, зазначив, що угорці солідарні з Україною у війні проти агресії Росії, підтримують її, їхні симпатії на боці України. Угорщина допомагає тими речами, якими володіє. Ним було сказано, що Угорщина дозволить постачати до України зброю іноземних держав через свою територію, бо своєї у неї немає. Наслідки війни в Україні справили на нього жахливе враження. Він зазначив, що Угорщина тричі воювала проти Росії: у 1849 р., у роки Першої та Другої світових воєн. Для неї війна, на щастя, закінчилася 70 років тому. Він наголосив, що Угорщина першою серед інших країн взялася побудувати у м. Буча приміщення школи, пошти, лікарні та адміністративну будівлю.

З наростанням у червні-вересні воєнно-фінансової допомоги Україні з боку провідних держав світу на чолі з США, демонстрацією єдності західного світу проти спроб В. Путіна перемогти у війні і захопити Україну, у відстоюванні свободи і незалежності України, за збереження українського народу, реалізація варварських планів РФ унеможливорюється. Це позитивно впливає на ті держави, які на початку війни займали прихильну чи нейтральну позицію. До таких відноситься й Угорщина. У виступі Міністра закордонних справ Угорщини П. Сійярто 1 серпня 2022 р. на коференції під егідою ООН з питань ядерної безпеки закликав країни, яких це стосується, вжити заходи проти поширення ядерної зброї та її застосування. Свій виступ він почав з того, що представляє сусідню державу Україну, проти якої з 24 лютого ведеться війна, що створила для неї безпекові, економічні, енергетичні проблеми. До Угорщини перемістилося 870 тис. біженців з України, тому Угорщина закликала міжнародну спільноту, щоб зосередила зусилля над відновленням миру в Україні. П. Сійярто висловив переконання, що мирні підходи є єдиним шляхом для подолання усіх нинішніх трагічних наслідків, проблем в Україні. Угорщина виступила проти чергового поділу світу на нові блоки на Сході і на Заході, що призведе до ядерної загрози, закликала до діалогу особливо у стратегічних питаннях. «Ми отримали уроки з нашої історії, – наголосував П. Сійярто, – що коли б не виникав конфлікт між Сходом і Заходом, ми, центрально-європейці, завжди залишалися у програті» [21]. П. Сійярто також висловив занепокоєння, що між 5-а постійними членами Ради Безпеки ООН припинився діалог. Він закликав ці країни до співпраці, щоб уникнути чергового наростання напруження у світі. Ядерний потенціал слід спрямовувати лише на розвиток мирної атомної енергетики.

Про низький рівень відносин між Угорщиною та України свідчить наступне: на засіданні Єврокомісії від 9 вересня 2022 р. усі члени ЄС, зокрема й Угорщина, одноголосно проголосували за надання Україні фінансової допомоги обсягом у 4,5 млрд. євро. Проте Угорщина не підтримала виділення Україні на 2023 рік допомоги ЄС у розмірі 18 млрд. євро. Під час чергового

саміту країн-членів НАТО 29-30 листопада 2022 р. у Бухаресті Міністр закордонних справ П. Сійярто на вимогу підтримати проведення чергового засідання Комісії Україна-НАТО відповів, що Угорщина не відмовляється від своєї позиції. Україна має відновити після завершення війни культурно-освітні права угорської спільноти Закарпаття станом на 2017 рік. А поки що вона бере паузу щодо даної вимоги.

Чим активніше діють збройні сили на українсько-російському фронті, чим більшою стає всебічна допомога західних держав Україні, тим швидше наближається перемога і міцнішають позиції України у світі та у ЦС Європі зокрема.

Висновки

Визначальну роль у перемозі правлячої коаліції Фідес-ХДНП на виборах 3 квітня 2022 р. відіграв її чіткий курс на формування умов для реалізації основних положень національної ідеї Угорщини. Цю перемогу слід сприймати позитивно і поважати волевиявлення угорських виборців. Разом з тим, поразку опозиційного блоку не можна однозначно вважати історичною закономірністю. Вагомою причиною переконливої перемоги правлячої коаліції Фідес-ХДНП стало те, що остання значно розширила своє електоральне поле, охопила виборців не тільки центристського, а й значною мірою правого і лівого спрямувань, що збіднило табір підтримки опозиційних сил. Діяльність нинішньої правлячої коаліції відповідає насущним інтересам як держави, угорської нації, її розчленованим спільнотам, в цілому відображає інтереси досить широкої політичної палітри співвітчизників і виглядає впевнено на фоні результатів усіх попередніх виборів.

Впевнена перемога правлячої коаліції на цих виборах засвідчила, що угорське суспільство схильне до реалізації далекоглядних планів, які краще відповідають національній ідеї і подають надію на покращення становища закордонних спільнот. Діяльність нинішньої коаліції вважається найбільш придатною для забезпечення інтересів закордонних спільнот у разі появи для цього хоча б мінімальної можливості.

Спільною рисою національної ідеї Росії та Угорщини є те, що вони постійно прагнуть переглянути умови, в які потрапили обидві держави після розпаду Австро-Угорської та Радянської багатонаціональних імперій, в яких угорці та «русские» посідали панівне становище. Угорщина і РФ зацікавлені у зламі існуючого міжнародного правопорядку і запровадженні нового, в якому у них зростуть шанси на відновлення свого домінуючого статусу. Об'єктом для реалізації обох сторін стала Українська держава, до якої у кожній з них на сході й півдні (РФ) та на заході (Угорщина) мають підвищені інтереси та претензії. Позиція РФ та Угорщини щодо законів про освіту, про застосування української мови як державної, про подвійне громадянство, про автономію для російськомовного населення та угорців в Україні значною мірою співпадають між собою. На думку Москви і Будапешта, закономірні процеси

державотворення і націєтворення в Україні завершаться українізацією усього соціуму, домінуванням титульної нації, зниженням впливу московитів та мадярів у житті країни, обмеженням уже набутих прав представниками цих етносів, тому сприймаються вороже і супроводжуються відповідною протидією з їхнього боку.

З наростанням агресивної політики РФ проти України державницькі інтереси РФ та Угорщини у 20-і роки почали зближуватися. Попередній досвід доводить, що коли національні ідеї РФ та Угорщини у XX-XXI ст. співпадали між собою, то вони носили антиукраїнське спрямування. Подібне майже повторюється й у нинішні часи.

Загарбницька політика РФ проти України з 2014 р., яка з 24 лютого 2022 р. переросла у повномасштабну війну, спрямовану на захоплення максимально більших українських територій, а при можливості то й окупації її в цілому, викликає в Угорщині підвищений інтерес, що випливає з її державницьких прагнень. Правляча коаліція на чолі з В. Орбаном зайняла у цій війні проросійську позицію, маскуючи її під різними видами нейтральності як запоруку убезпечення втягування Угорщини у цю війну та збереження вигідних торговельних відносин з РФ. Опозиція відкрито вимагала рішучого виступу проти агресорки Росії, на підтримку України на зразок країн ЄС і НАТО. Результати виборів засвідчили, що такі вимоги не мають переваги серед угорців.

Угорщина максимально використовує російсько-українську війну для реалізації основних положень національної ідеї: зберегла і збільшила енергопостачання з РФ, утримала пільгові умови для доступу угорських товарів на ринки РФ; забезпечила стабільний економічний розвиток у дуже складній для неї економічній та фінансовій ситуації і очікуваного ще значнішого її погіршення. Угорщина обрала сторону Росії, бо її агресія проти України підриває стабільність, ослаблює економічний потенціал, загрожує територіальній цілісності останньої. Усе це зміцнює шанси РФ і Угорщини покращити становище російськомовного та угорського населення в Україні. На усіх важливих форумах В. Орбан пропонував не посилювати обороноздатність України, а прискорено сприяти припиненню війни і заключенню миру. Цей ворожий для України російський наратив спрямовувався на те, щоб схилити Захід замиритися з РФ, зупинити допомогу Україні, і повернути її до сфери впливу Росії. Такий сценарій сприяв би Угорщині у реалізації її планів щодо Закарпаття.

Угорщину влаштовує реалізація основних положень національної ідеї РФ в Україні: повернути Україну до сфери свого впливу, забезпечити її федералізацію і закріпити у регіонах застосування нарівні з українською й мов відповідних національних спільнот, так, як це було у законі Колісниченка-Ківалова 2012 р. А у разі розчленування України та переходу її основних частин до складу Росії це змінило б геополітичну ситуацію у ЦС Європі.

Значне ослаблення центральної і західної частин України підвищило б ставки на порозуміння з нею у питаннях про автономію, розширення прав і можливостей угорської спільноти, могло б мати й інші наслідки.

Угорщина дипломатично підтримує Україну, санкції ЄС проти Росії, засуджує агресію, допомагає українським біженцям, не блокує європейський вибір України, але реально не сприяє Україні у боротьбі проти агресорки, яка на міжнародній арені отримала одностайне засудження. Все наростаюча допомога Україні, її героїчна оборонна боротьба унеможливорює реалізацію прагнень РФ та Угорщини.

Сучасна національна ідея РФ проростає з агресивної історії Російської імперії минулих століть, що викристалізувалася під час покорення інших народів і загарбання чужих територій. Мета такої ідеї зводиться до того, щоб спочатку зміцнити політичне об'єднання усіх 200 народів всередині РФ в ідеологемі росіяни, потім це ж саме забезпечити серед російськомовного населення на пострадянському просторі під назвою «Русского мира». Наступним кроком стане об'єднання трьох слов'янських народів (руських, українців, білорусів), які, на думку Москви, спільно походять від стародавньої Русі. На завершальній стадії передбачається консолідація російськомовних спільнот у світі. Кінцева мета полягає у відновленні Російської держави у межах СРСР 1991 р.; закріпленні за таким утворенням статусу окремого світового центру, окремої цивілізації під повним пануванням Росії. Така великодержавницька політика РФ почала реалізовуватися агресивними і варварськими методами рашистів В. Путіна. Завдяки героїчному опору української нації, санкцій та протидії світових держав вона завершується повним крахом.

В основі національної ідеї Угорщини лежать завдання активно добиватися подолання негативних наслідків несправедливих кордонів, встановлених Тріанонським договором, відповідно до якого від Угорщини до сусідніх держав було передано понад 40% угорських етнічних територій та третину представників угорської нації, які явно переважали на цих землях. Угорщина офіційно визнає нинішні кордони, але кожна політична сила цієї країни оцінює їх несправедливими, бо вони далеко не відповідали етнічним межам розселення угорців. Національна ідея Угорщини спрямована на моральне подолання цього кривдного договору шляхом єднання розчленованої угорської нації, надання закордонним угорцям подвійного громадянства, економічної та фінансової підтримки, формування умов для здобуття освіти усіх рівнів рідною мовою, забезпечення автономії для компактно проживаючих угорських спільнот.

У положеннях угорської національної ідеї великодержавницькі мотиви не більші, не агресивніші, не дискримінаційніші і не безкомпромісніші від тих, які вчинялися її сусідніми країнами щодо проживаючих у них багаточисельних угорських спільнот, які є автохтонним населенням, а не окупантами цих країн. Вони не порівнюються з практичними діями РФ, спрямованими на реалізацію її

національної ідеї. Угорська ідея завжди визнавала право українців на власну державу. Каменем спотикання між обома країнами продовжує складати неспівпадання позицій сторін щодо забезпечення культурно-освітніх прав угорської спільноти Закарпаття. На саміті НАТО у Бухаресті 29-30 листопада 2022 р. на рівні міністрів закордонних справ П. Сійярто підкреслив, що допоки права угорської меншини на Закарпатті не будуть відновлені станом на 2017 рік, Угорщина блокуватиме проведення засідання Комісії Україна - НАТО. До того ж було відзначено, що на період воєнних дій в Україні Будапешт бере паузу у вирішенні даного питання. Але після завершення війни його вимоги відновляться.

Особливої актуалізації набуває поглиблене дослідження в Україні основних положень національних ідей Росії та Угорщини, як і інших сусідніх держав, їх розвитку, оскільки вони безпосередньо торкаються української історії та державної безпеки. А те, що до нині не сформовано української національної ідеї, викликає занепокоєння, адже реалізація положень національної ідеї Росії та Угорщини на етнічних землях України відбувалася дуже активно упродовж багатьох століть і її наслідки були негативними і трагічними для української нації. Підлягають докорінному вивченню і цілковитому переосмисленню в Україні положення національних ідей цих двох держав, особливо Росії, оскільки вони насичені величезними фальсифікаціями, в основному антиукраїнського характеру, заперечують існування окремого українського народу, його право на самостійність і соборність.

Розв'язана повномасштабна війни РФ проти України, яка на переконання правлячої коаліції і лідера Угорщини мала завершитися швидко і з позитивним для них результатом, спонукала їх дотримуватися у війні нейтралітету, не мотивувати, яку сторону підтримують, об'єктивно оцінювати ситуацію, називати речі своїми іменами, висловлювати однозначне ставлення до країни-жертви нападу та до країни-агресорки. Це говорить про те, що Угорщина постійно використовує загострення міжнародних відносин, які спрямовані на будь-яку, хоча б часткову зміну правопорядку у регіоні, що торкається сусідніх з нею країн, зокрема й України, адже це підвищить шанси для задовільнення її власних державницьких інтересів.

Черговим підтвердженням подібності інтересів Росії та Угорщини щодо України стала синхронність дій політиків цих країн у листопаді 2022 року. У виступі В. Пугіна на зібранні товариств істориків та воєнних істориків з нагоди 10-ї річниці їх заснування пролунали слова про те, що приєднання до України територій від Польщі, Угорщини, Румунії відбулося у насильницький спосіб, і про це мають знати керівники України. Через кілька днів голова праворадикальної парламентської партії, спадкоємниці партії «За кращу Угорщину – Йоббіка» Ласло Торочкаї, вітаючи Польщу з Національним святом – Днем незалежності 11 листопада 2022 р., висловив побажання, щоб Польща у майбутньому відновила спільний кордон з Угорщиною у Карпатах. У цьому

натяку йшлося про захоплення Польщею Західної України у 1921 р., а Угорщиною – Закарпаття у 1939 р. І хоча усі три сусідні країни швидко офіційно відмовилися від таких побажань угорського політика, голови парламентської фракції, все ж реваншистські мрії у Росії та Угорщині є живучими і раз у раз дають про себе знати.

Здійснення планів РФ і Угорщини в Україні залежать від наслідків російсько-української війни. Після неминучої перемоги у цій війні України та світової коаліції, яка її підтримує і захищає, має розпочатися пошук на рівноправній основі прийнятних умов для забезпечення національних і державних інтересів України, РФ та Угорщини. В інтересах України формування двосторонніх стосунків з РФ на об'єктивній основі, виведення їх на незалежний і рівноправний рівень. Активно мають досліджуватися й основні складові національної ідеї Угорщини. Ті її елементи, які є справедливими і прийнятними, мають обов'язково враховуватися Києвом у формуванні двосторонніх відносин. Забезпечення прав російської та угорської спільнот в Україні має вирішуватися на двосторонньому рівні на принципах добросусідства і компромісів.

Список використаних джерел та літератури

1. Держалюк М.С. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни. *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст.* К. 2012. Вип. 15. С. 98-128.
2. Держалюк М.С. Трианонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі (Частина 3). *Проблеми всесвітньої історії.* 2021. № 2 (14). С. 26-106.
3. Szabó M. Az orosz nevelés története (988-1917). Budapest, Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2003. 518. p.
4. Fedinec C., Halász I., Tóth M. A független Ukrajna – államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Budapest: MTA TK, Kalligram, 2016. 233 p.
5. Lenthar B. Kozakok es hadurak: honnan ered az orosz-ukran ellentet? URL: https://hvg.hu/360/20220220_honnan_jon_az_oroszukran_ellentet
6. Lenthar B. Ukrajna tortenete az orosz elnyomastol a szovjet terrorig URL: https://hvg.hu/vilag/20220306_russzifikacio_es_nemzeti_ebredes_ukrajna_az_orosz_carok_uralma_alatt
7. Csikos S. A Majdan elotortenete. *Dialektika.* 2015. XIX. évfolyam 1. (135.) szám. P. 12-15.
8. Hovanyecz L. Nemzenszstrategia es Europa. Magyarokent Európaban. Budapest, 2005. 217 p.
9. Orban V. A haborus zona egyre kozelebb kerulhet Magyarorszaghoz. URL: <https://www.karpatinfo.net/2022/7/1/orban-viktor-haborus-zona-egyre-kozelebb-kerulhet-magyarorszaghoz-200061120/>
10. Szijjarto P. Van forgatokonyv arra az esetre is, ha ki kell menekiteni a Karpataljai magyarokat. 2022.07.15. URL: <https://www.karpatinfo.net/2022/7/15/szijjarto-peter-van-forgatokonyv-arra-az-esetre-ha-ki-kell-menekiteni-karpataljai-magyarokat-200061644>
11. Угорщина може ввести війська до Закарпаття, якщо війна дійде до регіону. URL: <https://meta.ua/uk/news/politics/50593-ugorschina-mozhe-vvesti-viiska-do-zakarpattya-yakscho-viina-diide-do-regionu-sijjarto/10163079>
12. Орбан исключил односторонний ввод войск Венгрии на Украину без разрешения НАТО. *Риа Новости.* URL: <https://ria.ru/20220406/vengriya-1782136096.html>

13. Сидоренко С. Угорщина обирає сторону зла. Знову як у 1939 році. 22.7.2022. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/07/22/7143690/>
14. Верещук сумнівається, що хоче Орбан за любов до РФ – дешевий газ чи Закарпаття. 22.03.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/22/7333650/>
15. Прем'єру Угорщини доведеться обрати між РФ та іншим світом. URL: <https://racurs.ua/ua/n169270-premjeru-ugorschyny-dovedetsya-obraty-mij-rf-ta-inshym-svitom-zelenskyu.html>
16. Орбан назвав Зеленського противником свого режиму. URL: <https://racurs.ua/n169213-orban-nazvav-zelenskogo-protyvnykom-svogo-rejymu.html>
17. Від Литви до Угорщини: хто в Європі підтримує, а хто блокує швидкий вступ України до ЄС. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/25/7334348/>
18. Szijjártó P. Bekérlette Ukrajna budapesti nagykövétét. URL: <https://infostart.hu/belfold/2022/04/06/szijjarto-peter-bekerette-ukrajna-budapesti-nagykovetet>
19. Danilov: Magyarország ismerte Putyin tervét, és el akart venni magának egy területreszt. 2022.05.02. URL: <https://www.karpatinfo.net/2022/5/2/danilov-magyarorszag-ismerte-putyin-tervet-es-el-akart-venni-maganak-egy-teruletreszt-200058818>
20. Сидоренко С. Орбан мріє про розпад України й відділення Закарпаття, але дій, за які можна було б його притиснути, не було. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/sergey-sidorenko/orban-mrije-pro-rozpad-ukrajini-ta-viddilennja-zakarpatja-ale-dij-za-jaki-mozhna-bulo-b-jogo-pritisnuti-ne-bulo-1607242.html>
21. Szijjarto P. Minden eszközzel fel kell lépni az atomfegyverek terjedése és használata ellen. 2022.08.02. URL: <https://www.karpatinfo.net/2022/8/2/szijjarto-minden-eszkozzel-fel-kell-lepni-az-atomfegyverek-terjedese-es-hasznalata-ellen-200062247>

References

1. Derzhalyuk, M.S. (2012). Okupatsiyna polityka Uhorsshchyny v Ukrayini u roky Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny [The occupation policy of Hungary in Ukraine during the Great Patriotic War]. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: zb. nauk. st.* [Pages of the military history of Ukraine: coll. of science articles.], 15, pp. 98-128. [In Ukrainian].
2. Derzhalyuk, M.S. (2021). Trianons'kyi myrnyy dohovir – dzhereło nestabil'nosti u Tsentral'no-Skhidniy Yevropi (Chastyna 3) [The Treaty of Trianon – a source of instability in Central and Eastern Europe (Part 3)]. *Problemy vsesvitn'oyi istoriyi* [Problems of world history], 2 (14), pp. 26-106. [In Ukrainian].
3. Szabó, M. (2003). *A orosz nevelés története (988-1917)*. Budapest, Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda. [In Hungarian].
4. Fedinec, C., Halász, I., Tóth, M. (2016). *A független Ukrajna - államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest: MTA TK, Kalligram. [In Hungarian].
5. Lenthar, B. *Kozakok és hadurak: honnan ered az orosz-ukrán ellentét?* [Online]. Available from: https://hvg.hu/360/20220220_honnan_jon_az_oroszukran_ellentet [In Hungarian].
6. Lenthar, B. *Ukrajna története az orosz elnyomástól a szovjet terrorig*. [Online]. Available from: https://hvg.hu/vilag/20220306_russzifikacio_es_nemzeti_ebredes_ukrajna_az_orosz_carok_uralma_alatt [In Hungarian].
7. Csikos, S. (2015). A Majdan elötörténete. *Dialektika*. XIX. évfolyam 1. (135.) szám, pp. 12-15. [In Hungarian].
8. Hovanyecz, L. (2005). *Nemzenszstrategia és Európa. Magyarok Európában*. Budapest. [In Hungarian].
9. Orban, V. *A haborus zona egyre közelebb kerülhet Magyarországhoz*. [Online]. Available from: <https://www.karpatinfo.net/2022/7/1/orban-viktor-haborus-zona-egyre-kozelebb-kerulhet-magyarorszaghoz-200061120/> [In Hungarian].
10. Szijjarto, P. *Van forgatókönyv arra az esetre is, ha ki kell menekíteni a Kárpataljai magyarokat*. 2022.07.15. [Online]. Available from: <https://www.karpatinfo.net/2022/7/15/szijjarto-peter-van->

- forgatokonyv-arra-az-esetre-ha-ki-kell-menekiteni-karpataljai-magyarokat-200061644 [In Hungarian].
11. *Uhorschyna mozhe vvesty viys'ka do Zakarpatty, yakshcho viyna diyde do rehionu* [Hungary can send troops to Transcarpathia if the war reaches the region]. [Online]. Available from: <https://meta.ua/uk/news/politics/50593-ugorschina-mozhe-vvesti-viiska-do-zakarpattya-yakscho-viina-diide-do-regionu-siiyarto/10163079> [In Hungarian].
  12. Orban isklyuchil odnostoronniy vvod voysk Vengrii na Ukrainu bez razresheniya NATO [Orban ruled out the unilateral entry of Hungarian troops into Ukraine without NATO permission]. *Ria Novosti*. [Online]. Available from: <https://ria.ru/20220406/vengriya-1782136096.html> [In Ukrainian].
  13. Sydorenko, S. *Uhorschyna obyraye storonu zla. Znovu yak u 1939 rotsi* [Hungary chooses the side of evil. Again as in 1939]. 22.7.2022. *Yevropeys'ka pravda*. [Online]. Available from: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/07/22/7143690/> [In Ukrainian].
  14. *Vereshchuk sumnivayet'sya, shcho khoche Orban za lyubov do RF – deshevyy haz chy Zakarpatty* [Vereshchuk doubts what Orban wants for his love for the Russian Federation – cheap gas or Transcarpathia]. 22.03.2022. [Online]. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/22/7333650/> [In Ukrainian].
  15. *Prem'yeru Uhorschyny dovedet'sya obraty mizh RF ta inshym svitom* [The Prime Minister of Hungary will have to choose between the Russian Federation and the rest of the world]. [Online]. Available from: <https://racurs.ua/ua/n169270-premjeru-ugorschyny-dovedetsya-obraty-mij-rf-ta-inshym-svitom-zelenskyi.html> [In Ukrainian].
  16. *Orban nazvav Zelens'koho protyvnykom svoho rezhymu* [Orban called Zelensky an opponent of his regime]. [Online]. Available from: <https://racurs.ua/n169213-orban-nazvav-zelenskogo-protyvnykom-svogo-rejymu.html> [In Ukrainian].
  17. *Vid Lyty do Uhorschyny: khto v Yevropi pidtrymuje, a khto blokuje shvydkyy vstup Ukrayiny do ES* [From Lithuania to Hungary: who in Europe supports and who blocks the rapid accession of Ukraine to the EU]. [Online]. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/25/7334348/> [In Ukrainian].
  18. Szijjártó, P. *Bekérette Ukrajna budapesti nagykövétét*. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/belfold/2022/04/06/szijjarto-peter-bekerette-ukrajna-budapesti-nagykovetet> [In Hungarian].
  19. Danilov: *Magyarország ismerte Putyin tervet, es el akart venni maganak egy területreszt*. 2022.05.02. [Online]. Available from: <https://www.karpatinfo.net/2022/5/2/danilov-magyarország-ismerte-putyin-tervet-es-el-akart-venni-maganak-egy-területreszt-200058818> [In Hungarian].
  20. Sydorenko, S. *Orban mriye pro rozpad Ukrayiny y viddilennya Zakarpatty, ale diy, za yaki mozha bulo b yoho prytysnuty, ne bulo* [Orban dreams of the disintegration of Ukraine and the secession of Transcarpathia, but there were no actions that could pressure him]. [Online]. Available from: <https://gordonua.com/ukr/blogs/sergey-sidorenko/orban-mrije-pro-rozpad-ukrajini-ta-viddilennja-zakarpattja-ale-dij-za-jaki-mozha-bulo-b-jogo-pritisnuti-ne-bulo-1607242.html> [In Ukrainian].
  21. Szijjarto, P. *Minden eszközzel fel kell lépni az atomfegyverek terjedése es hasznalata ellen*. 2022.08.02. [Online]. Available from: <https://www.karpatinfo.net/2022/8/2/szijjarto-minden-eszközzel-fel-lepni-az-atomfegyverek-terjedése-es-hasznalata-ellen-200062247> [In Hungarian].

Derzhaliuk M. Results of Parliamentary Elections in Hungary on April 3, 2022 and Prospects of Ukrainian-Hungarian Relations (Part 2).

The article is dedicated to the elections to the State Assembly of Hungary on April 3, 2022, which ended with the victory and acquisition of a constitutional majority by the now ruling coalition of Fidesz-Hungarian Civil Union and the Christian Democratic People's Party (KDNP) - (Fidesz-KDNP).

It analyzes its electoral platform "War or Peace", the center of which was the attitude to the Russian-Ukrainian war. It is indicated that this war divided the political forces of Hungary into two camps – supporters of neutrality (peace) or supporters of Ukraine (war). The ruling coalition advocated neutrality, non-intervention in the war, which guaranteed the preservation of peace and tranquility for the citizens of Hungary. All the opposition forces showed support for Ukraine against Russia. The authorities accused the latter of the fact that their pro-Ukrainian and anti-Putin activities posed a danger and threatened the spread of the war to the territory of Hungary. It is emphasized that thanks to this position, Fidesz-KDNP won a convincing victory in Hungary as a whole and especially among the Hungarian communities abroad, while the six-party opposition bloc, although it won convincingly in 17 of Budapest's 18 districts, suffered a significant defeat in the country as a whole.

The main reasons for the unexpected victory of the ruling coalition Fidesz - HDNP in these elections are highlighted. Among them: the coalition flexibly combined centrist and center-right values, synthesized them and rose above narrow party interests, turning into a broad popular front of the Hungarian nation. It is also noted that during the 12-year remaining stay in power in the country, transformations were completed, namely, a new Basic Law (constitution) was adopted, relevant legislation was formed, and a national democratic model of political and economic power was introduced according both to the state and EU standards that complies with state and EU standards. The internal policy was aimed at the development of traditional branches of the economy and the formation of modern forms of management. Relatively high economic development of the country was ensured thanks to by the effective use of foreign investments, international markets, which are far from being limited to EU countries. Hungary develops close cooperation with countries of all regions, if its national interests are ensured. Great attention is paid to the support and protection of Hungarian communities living in countries neighboring Hungary (Romania, Slovakia, Serbia, Ukraine). At the legislative level, the status of Hungarians abroad is almost equal to that of Hungarians in the country itself. The policy of national unity, the recognition of Hungarians, regardless of their residency country of residence, as members of a united single Hungarian nation, gained general approval. The concentration of domestic and foreign policy on the priority of Hungarian interests helped Fidesz to turn into an authoritative and reliable political force of the country, which, using civilized methods, fights for the future of Hungary, the comprehensive development of its people, the preservation of the identity of Hungarian communities abroad, the prevention of assimilation, mass emigration and the restriction of their rights along national lines. In addition, the ruling coalition managed to form a reliable financial, personnel, and media potential, to significantly expand the electoral field of its activities, which no opposition political force is able to compete with, especially during the elections to the State Assembly.

The qualitative composition of the new parliament was analyzed. The progress of the election of the new President of Hungary on March 9, the speaker of the newly elected parliament, his deputies and heads of parliamentary factions on May 2, and finally the Prime Minister of Hungary on May 16 and the approval of the country's new government headed by Viktor Orbán on May 24, is highlighted.

Great attention is paid to the formation of Hungarian-Ukrainian relations. The analysis of political processes during the election campaign and in the first months after the end of the elections, in particular the attitude of Budapest to the aggression of the Russian Federation against Ukraine, to the formation of Hungarian-Ukrainian relations, allowed us to draw conclusions that the priorities of the international activities of the ruling coalition of Hungary will remain unchanged: serving the interests of the Hungarian nation on in all territories of its residence, in particular support, protection and assistance to Hungarian national communities in Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. The

results of the parliamentary elections in Hungary on April 3, 2022 confirmed that these principles are unchanged and continue to be binding in the activities of the Hungarian government institutions.

It is emphasized that the level of development of Hungary's bilateral relations with neighboring states will depend on ensuring the Hungarian foreign communities interests how the interests of the Hungarian foreign communities will be ensured (granting dual citizenship, autonomy status for the community, creating conditions for cultural and educational development based on in the national language and traditions). Hungarian-Ukrainian relations will be in the same condition state. Hungary supports the territorial integrity of Ukraine, its European choice, condemns Russian aggression, supports the EU's sanctions policy against the Russian Federation, and provided shelter for 800,000 refugees from Ukraine. More than 100,000 people from Ukraine stay are in Hungary illegally. Since July 19, Hungary has allowed the transit of weapons from other countries through its territory to Ukraine. Yet But it continues to maintain neutrality in the Russian-Ukrainian war, supports EU energy sanctions against the Russian Federation in such a way that it does not harm its economic interests. At the same time, it does not agree to the application of certain legal provisions on education the procedure for using the Ukrainian language as the official language on the territory of Ukraine, that came into force in 2017 and 2019 to the Hungarian community of Transcarpathia of a number of provisions of the laws on education and the procedure for using the Ukrainian language as the official language on the territory of Ukraine, which came into force in 2017 and 2019.

It is emphasized that the settlement of cultural and educational issues of the Hungarian community of Transcarpathia should become a priority task for both countries.

Keywords: *Hungary, the 2022 elections, the ruling coalition, Russian aggression, Ukraine, bilateral relations, the Hungarian community of Transcarpathia, settlement of the problem.*

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 930(477):7.04:32]:130.2

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-10>

Левченко І.К.

<https://orcid.org/0000-0002-4295-553X>

ПОЛІТИЧНА ІКОНОГРАФІЯ VS ПОТЕСТАРНА ІМАГОЛОГІЯ: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, МЕТОДОЛОГІЧНІ РАМКИ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ ЦЕНТРИ

Метою статті є дослідження евристичного потенціалу, методологічних рамок та дослідницького спрямування двох (суб)дисциплін – політичної іконографії та потестарної імагології.

Наукова новизна полягає в розкритті недостатньо вивчених історичною наукою аспектів розвитку політичної іконографії та постестарної імагології, зокрема на прикладі українській історіографії на сучасному етапі (1991–2022).

Методологія дослідження передбачає дотримання принципів науковості, розвитку, системності, історизму та історіографічної традиції. Методами дослідження є загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та дедукції, а також історичні методи, зокрема історико-генетичний, історико-системний та метод джерелознавчої критики.

Джерельну базу дослідження складають тексти Мартіна Варнке, Абі Варбурга, Алоїза Рігеля, Михайла Бойцова, у яких частково чи повно обґрунтовано термінологічний апарат історії мистецтв, візуальної історії, політичної іконографії та потестарної імагології.

*З'ясовано, що дослідження в рамках політичної іконографії в Україні майже відсутні, проте активного розвитку набули дослідження із застосуванням методів імагології, потестарної імагології, історичної імагології. Потестарна імагологія, запропонована М. Бойцовим, продовжує дослідження з філології, компаративної лінгвістики та політичної історії. Проблематика потестарної імагології охоплює перш за все проблеми інішування (алієнації), механізмів створення та функціонування стереотипів, образів влади, впливів образів на суспільство. Політична іконографія, запропонована М. Варнке на поч. 1990-х рр., є логічним продовженням варбургової іконографії, історії мистецтв та візуальних студій. Визначаючи головним політичним центром не наративні, а візуальні джерела, дослідники політичної іконографії аналізують комунікативний простір, у якому образ (нім. *bild*) є самотійним актором, що реалізовує власні політики. Завдяки образам відбувається семіологізація простору та перетворення його на політичний простір.*

Ключові слова: політична іконографія, потестарна імагологія, візуальні студії, Абі Варбург, Мартін Варнке, Михайл Бойцов, зображення, образ.

Проблема термінології для української гуманітаристики нині є вкрай актуальною. По-перше, у неї вмонтовано колоніальний радянський та російський дослідницький апарат, якого вітчизняні дослідники прагнуть позбутися. По-друге, після 1991 р. з'явився пласт термінів, що українці запозичили у західних вчених, адаптуючи чи бездумно калькуючи ці терміни. По-третє, виникають нові терміни, які, зазвичай, не лише не інтегровані в

світове дослідницьке поле, але й неналежно обґрунтовані. В умовах тренду, спрямованого на міждисциплінарність, складається хибне враження про те, що дисциплінарні рамки зникли. У такому разі субдисциплінарні напрямки та дисципліни опиняються в статусі невизначеності дослідницького поля, об'єкту, предмету дослідження та методології. На наше переконання, визначення потенційного спектру використання конкретних методів (суб)дисципліни дозволить інтенсифікувати дослідження та окреслити їх роль у виробництві знань.

Метою нашої розвідки є дослідження дисциплінарних меж та дискурсивного потенціалу «політичної іконології» та «потестарної імагології».

Відправними точками для аналізу стануть дві статті, у яких ці поняття були вперше концептуалізовані. Політичну іконографію описав німецький дослідник Мартін Варнке (1937–2019) в статті «Політична іконографія» 1992 р. Потестарну імагологію як субдисципліну запропонував та обґрунтував російський медієвіст Міхаїл Бойцов (народ. 1961) у вступному тексті до збірнику статей під назвою «Влада і образ. Нариси потестарної імагології» у 2010 р.

Якщо політична іконологія майже невідома в Україні, то потестарна імагологія набула доволі широкого застосування. Проте перед тим, як перейти до аналізу функціонування цих термінів в українській історіографії, окреслимо те, про що йшлося під «політичною іконографією» у М. Варнке [1] та «потестарною імагологією» у М. Бойцова [2].

Політична іконографія. Мартін Варнке під час обґрунтування політичної іконографії виходить з особливостей комунікації людини зі світом. Краще та ефективніше, стверджує М. Варнке, людина сприймає зором, аніж вухами чи тактильно [1, р. 23]. Це у свою чергу спричиняє зміщення центру досліджень з письмових документів, книжок, газет, указів, державних доктрин та памфлетів на театр, виставкові процесії, церемоніал, паради, будівлі, малюнки, живопис, балет тощо. Усе це і є об'єктами політичної іконографії [1, р. 24].

Варнке наводить декілька прикладів, що є продуктивними для досліджень. Ось один із них: він аналізує гравюру 1742 р. невідомого автора. На ній відбувається субституція образу, так як референт замінює денотат. Коли імператриця Марія Терезія вступила на посаду, то побачила, що не має достатньої підтримки не лише серед народу, але й міністрів. Вторгнення баварського курфюрста у Верхню Австрію та невдачі у війні за Австрійський спадок лише погіршили й до того хитке становище Марії Терезії. Тоді фельдмаршал Хевенхюллер зачитав лист королеви та показав портрет Марії Терезії і її сина війську. Військо, побачивши портрет королеви схилилося, зрозумівши, наскільки вона потребує їхньої підтримки саме в цей момент [1, р. 26].

Послідовник М. Варнке Пабло Шнайдер окреслює політичну іконографію як метод, що ставить фундаментальне питання про форми та обставини, завдяки

яким образи швидко поширюються та чинять вплив на індивідів та (або) соціальні групи [3, р. 64]. У цій постановці завдань політичної іконографії, безумовно, відчувається вплив концепції «*Kunstwollen*» Алоїза Рігля. Сам Рігль у своїх працях не давав чіткого визначення цій концепції та використовував її в різних контекстах. Проте саме ці контексти дозволяють визначити «*Kunstwollen*» як воління, «волю до форми» (will to form), волю мистецтва (will of art), художню волю (artistic volition) [4, р. 43]. А. Рігль наполягає на тому, що дослідникові слід відкинути естетичні категорії власного часу та зосередитися на «художньому волінні» досліджуваного періоду. Це дасть змогу дослідити, якими твори мистецтва є, чому вони такими є і чому вони не могли б бути інакшими [4, р. 63].

П. Шнайдер аналізує різні гравюри, що зображують одну подію – страту 1649 р. короля Карла I Стюарта. Дослідник зазначає, що протягом ранньомодерного періоду, і за певних умов приблизно до 1900 р., не було сумнівів, що зображення¹ були повною мірою дійсними заміниками цих людей або події [3, р. 67]. Безумовно, передовсім ідеться про євхаристійно-орієнтоване суспільство, для якого Христос присутній в об'єктах не як знак [3, р. 67].

Мистецтво, зазначає П. Шнайдер, невіддільне від соціального контексту та, починаючи від найперших скульптур, є простором символічної комунікації. Суспільне (соціальне) значення мистецтва відтоді тільки зростало [3, р. 63]. Політична іконографія є методом дослідження та бере свій початок з іконографії Абі Варбурга (1866–1929). Саме Абі Варбург розпочав працювати з політичною іконографією та заклав початки візуальних студій (Bildwissenschaft) [3, р. 63]. Етапи аналізу джерел, означені П. Шнайдером, так само мало чим відрізняються від іконографічного аналізу та акцентують на тематичному спрямуванні дослідників. До цих етапів належать 1) критична ідентифікація; 2) опис; 3) інтерпретація форм, у яких візуальні образи впливають на глядача [3, с. 64–65].

Образ у Шнайдера, як і в Абі Варбурга, є з одного боку результатом дії, а з іншого – актором дії. У статті «Мистецтво портрета та форенційське суспільство» Абі Варбург зазначає, що дієвою силою портретного мистецтва Флоренції є результат інтимної взаємодії і навіть співтворчості портретованого (донатора) та художника [6, с. 55]. У післямові до «Італійського мистецтва та світової астрології в палаццо Скіфанойя у Феррарі» (1912–1922) Абі Варбург указує на мету свого дослідження. Вона полягає в розширенні меж історії мистецтв (Kunstwissenschaft) як у предметному, так і просторовому просторі [6, с. 217]. Аналіз фресок Скіфанойя є внеском у «ще не написану історію

¹ Тут і далі ми послуговуємося розрізненням *зображення* та *образу*, запропонованого В. Дж. Т. Мітчеллом (народ. 1942): зображення – матеріальний об'єкт, предмет, який можна спалити чи зламати; образ – те, що виникає в зображенні та переживає його в руйнуванні – у пам'яті, наративі, копії, слідах на інших носіях [36, с. 10].

психології людського вираження»». Абі Варбург робить висновок, що іконологічний аналіз дозволяє розглянути Античність, Середньовіччя та Новий час як взаємопов'язані епохи, а твори вільних та прикладних мистецтв – як рівноправні документи [6, с. 218]. Метью Ремплі зауважує, що за методом Абі Варбурга стоїть щось більше, аніж аналіз закономірностей між культурними феноменами у візуальних та наративних джерелах чи реконструкції минулого на основі візуальних джерел [7, р. 42]. Накопичення філологічних та історичних відомостей слугують лише матеріалом для вивчення філософії та психології культури [7, р. 44; 8].

У 1990-х рр. у Гамбурзі відроджують *The Warburg Haus*. У цьому будинку розміщувалася бібліотека Абі Варбурга, перевезена після встановлення нацистської влади (1933 р.) до Великої Британії. Завдяки Мартіну Варнке у гамбурзькій будівлі Варбурга виникає центр політичної іконографії, який стає інтегрованою частиною центру міждисциплінарних досліджень. Уве Фелкнер, Мартін Варнке та Хендрік Зіглер створили двотомний посібник з «Політичної іконографії» [9] та зібрали понад 200 тис. зображень (*Bildkarten*) для досліджень (не враховуючи 1,3 млн зображень Witt-Library.). Серед цих зображень, як і в «Атласі Мнемозини» Абі Варбурга, фоторепродукції, копії, оригінальні газетні вирізки, листівки тощо. Два роки поспіль (2021 та 2022) фокус-темою *The Warburg Haus* були «Зображення як агенти політичного» [30].

Отож іконографія не лише вивчає динаміку образу, а й взаємодію чинників, що призводять до його появи. Політична іконографія є відгалуженням та логічним продовженням іконографічного методу, започаткованого Абі Варбургом. Предметом дослідження в політичній іконографії є не мистецька якість образів, а семантика та політики образу. Образи створюють семіотичний комунікаційний простір, адже формують образи (*Bild*), а не візуальний звіт. Цей семіотичний простір є політичним, а образи в ньому реалізують свої політики.

Потестарна імагологія. Потестарну імагологію російський дослідник, професор факультету гуманітарних наук Національного дослідницького університету «Вища школа економіки» Міхаїл Бойцов започатковує з конкретною метою. На думку М. Бойцова, проблемою історіографічного процесу є те, що поряд зі зростанням кількості досліджень, присвячених образам влади, у геометричній прогресії відсутня дисципліна, що могла б об'єднати їх. «Імагологія» виникає на початку 1920-х рр. у працях соціологів та пізніше, у 1950-х рр., стає популярною у філології [2, с. 5]. Зрештою, імагологія прийшла в історію через підходи історичної антропології. Імагологія перейшла від загальних тем, до конкретних, досліджуючи конкретний образ через загальну методологічну проблему «образу Іншого» [2, с. 6]. Оскільки «потестарність» пов'язана в першу чергу з відносинами влади в додержавних суспільствах, «потестарна імагологія» Бойова не є сумою значень термінів, узятих окремо.

Ця дисципліна «вивчає образи влади» [2, с. 7] та бере початок з досліджень Арона Гуревича, Марка Блока, Ернста Канторовича, Персі Ернст Шрамма. У російській історіографії до не-російських дослідників потестарної імагології зараховують будь-кого, хто займався образами влади [2; 10; 11].

Під «образами» (*image*) Бойцов розуміє об'єктивовані візуальні та будь-які інші враження, пов'язані з враженням, які не враховує семіотика [2, с. 15]. *Image* ширше за *bild*, адже виходить за межі символу і знаку [2, с. 15].

Зауважимо також, що в західноєвропейській історіографії термін «потестарна імагологія», за невеликим винятком [34; 35], використовують переважно вихідці з держав пострадянського простору, пропонуючи його як новий прогресивний (між)дисциплінарний напрям. Наприклад, Олексій Руденко у своїх дослідженнях обстоює саме потестарну імагологію (*potestary imagology*), яка, за його словами, хоч і не є загальноприйнятою в англomовній літературі, проте дозволяє вичерпно розглянути репрезентації образу короля в ранньомодерний час [32, р. 8; 33, р. 57].

(Потестарна) Імагологія в Україні. Як ми вже зазначали, потестарна імагологія в Україні залишається доволі популярним напрямом досліджень [13; 14; 15]. Це пов'язане в першу чергу з відсутністю перекладів базових для європейської історії мистецтв текстів, зокрема немає жодного перекладу на українську мову праць Абі Варбурга (1866–1929), Ервіна Панофського (1892–1968), Алоїза Рігля (1858–1905), Макса Дворжака (1874–1921) тощо. Це також свідчить про неінтегрованість української історії мистецтв у західноєвропейський простір. Тривалий час російська мова залишалася панівною, а дослідницькі інституції Російської Федерації – орієнтирами для українських дослідників.

Як наслідок, навіть ті з дослідників, хто заявляє про амбітну мету «позбутися (пост)радянського спадку (як на рівні дискурсу, так і на рівні окремих понять і категорій)» продовжує існувати в цих самі (пост)радянських дискурсах [15, с. 289]. Максим Яковлев визначає «потестарну імагологію» як окрему дисципліну, що досліджує символи та образи влади [15, с. 290–291]. Предметом потестарної імагології, на думку М. Яковлева, є «імідж» влади, і втілення, трансляція її за допомогою різних символічних засобів [15, с. 291].

Значна частина вітчизняних істориків використовують термін «імагологія» [16; 17; 18; 19] або «історична імагологія» [20; 21; 22; 23] замість «потестарної імагології». Можливо, це відбулося саме через недостатню обґрунтованість терміну «потестарна» самим Міхаїлом Бойцовим.

У статті Андрія Заводовського окреслено мету, предмет та завдання історичної імагології. Метою імагології, згідно з А. Заводовським, є дослідження як імаготипу «чужого» / «іншого», так і суб'єктів реценції, що через аналіз відображають власну систему цінностей [20, с. 82]. Предметом імагологічних досліджень є імаготипи культур, конфесій, країн, етносів, націй, що формуються у літературі чи свідомості певної спільноти [20, с. 82].

Суб'єктами² ж є «література, періодика, мемуаристика, епістолярій, трейвелоги³, а також мистецтво, фольклор, науковий доробок тієї чи іншої історичної доби тощо» [20, с. 82].

Сергій Посохов розглядає потестарну імагологію та історичну імагологію як відгалуження імагології. Предметом досліджень останньої є упередження, викривлення, формування уявлень про етноси та проблеми «свого» – «іншого» – «чужого» назагал [16, с. 117–118, 121]. Дослідник окреслює низку етичних проблем, серед яких: 1) неможливість в умовах посилення глобалізаційних процесів визначити об'єкт і предмет дисципліни, адже вони стосуються модерних понять «нації» чи «етносу» [16, с. 121–123]; 2) проблеми культурного спадку, які спричиняють різне ставлення до одних і тих самих образів та можуть призводити зрештою до національної ворожнечі [16, с. 123–124]; 3) проблема кордонів, адже образи транскордонні та можуть не відповідати поточним політичним обставинам та демаркаційним лініям на карті [16, с. 124–125].

У 2018 р. колектив авторів з Інституту історії України НАН України випустив перший том двотомного праці «Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями». У статті «Візуальні студії» Ольга Ковалевська розглядає потестарну імагологію як субдисципліну візуальних студій у тих випадках, коли для дослідження залучені візуальні джерела [24, с. 121]. Дослідження образів без залучення візуальних джерел можна класифіковувати як літературознавчо-імагологічне, історично-імагологічне, як суто візуальна студія та історико-імагологічне [24, с. 122–123].

Поодинокі дослідження з політичної іконографії проводять переважно історики мистецтв при кафедрі історії мистецтв історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка [25; 26; 27; 27; 19; 29; 37]. Коротко окреслимо питання, які вони ставлять перед собою. Петро Котляров, досліджуючи постать Філіпа Меланхтона, зазначає, що «вивчення засобів комунікації керівників Реформації і суспільства в конкретно-історичному контексті дасть можливість зрозуміти роль ілюстрованих медіа в пропаганді нових доктрин та особливості формування суспільної думки» [27, с. 33]. Гравюри, на його думку, більшою мірою, ніж наративні джерела здатні сформувати уявлення про союзників і противників, світосприйняття та естетичні запити суспільства [27, с. 34]. Стефанія Демчук, аналізуючи чорну легенду на прикладі гравюр Франса Гогенберга (1553–1590), переглядає роль візуальних джерел, яка склалася в історіографії [19]. Дослідження П. Котлярова та С. Демчук об'єднує те, що обидва дослідники розглядають візуальні джерела не як ілюстрацію та віддзеркалення минулого, а як продукт різноманітних, подеколи антагоністичних, сил.

---

² Можливо, автор не розрізняє суб'єкта та об'єкта.

³ Мабуть, під «трейвелогами» ідеться про «травелоги».

Власне, саме С. Демчук першою з вітчизняних дослідниць зауважила на тому, що потестарна імагологія та політична іконографія можуть мати різні теоретичні основи [31, р. 2]. Про це йдеться в її огляді конференції «Іконології. Глобальна єдність та (або) локальне різноманіття в історії мистецтв», що відбулася у Кракові (Польща) 23–25 травня 2019 р. С. Демчук розпочинає з аналізу доповідей Елізабет Сірс та Роберта Павліка, які деміфологізовували іконологію як метод, що бере початок із Абі Варбурга та Ервіна Панофського. Роберт Павлік, зокрема, назвав підхід Ернста Канторовича саме політичною іконографією [31, р. 2].

Висновки. Таким чином, дослідження в рамках політичної іконографії в Україні майже відсутні, проте активного розвитку набули дослідження із застосуванням методів імагології, потестарної імагології, історичної імагології. Це свідчить про те, що українська історіографія термінологічно залишається у пострадянському просторі.

Потестарна імагологія є продовженням досліджень з філології, компаративної лінгвістики та пізніше політичної історії. Як самостійний напрям в історичних дослідженнях її виокремив російський медієвіст М. Бойцов у 2010 р. Це парасольковий термін, складений із двох окремих: «потестарний» – дослідження владних відносин у додержавних суспільствах; «імагологія» – знання про національні образи, стереотипи, вплив образів на суспільство. Під образом (відповідник англ. *image*) ідеться про візуальні чи будь-які інші «враження». У зв'язку з невмотивованим використанням терміну для дослідження владних відносин у державних суспільствах дослідження почали розглядати то як просто «імагологічні», то як дослідження з «історичної імагології». Проблематика потестарної імагології охоплює перш за все проблеми іншування (алієнації), механізмів створення та функціонування стереотипів, образів влади, впливів образів на суспільство.

Політична іконографія є логічним продовженням варбургової іконографії, історії мистецтв (*Bildwissenschaft*) та візуальних студій. Мартін Варнке виокремив політичну іконографію як окремий напрям досліджень на початку 1990-х рр. Цей напрям має скоріше тематичне спрямування у межах іконографії, аніж є окремою (суб)дисципліною. Одночасно розпочав роботу центр політичної іконографії при *The Warburg Haus* у Гамбурзі. Визнаючи головним політичним центром не наративні, а візуальні джерела, дослідники політичної іконографії аналізують комунікативний простір, у якому образ (відповідник нім. *bild*) є самостійним актором, що реалізовує власні політики. Завдяки образам відбувається семіологізація простору та перетворення його на політичний.

Політична іконографія зосереджена на образах як симптомах суспільного життя. Оцінити її потенціал українські дослідники зможуть лише тоді, коли усвідомлять, що вивчення будь-якого аспекту минулого неможливе без

належного аналізу візуальних джерел у тій мірі, у якій неможлива історія поза писемними джерелами.

«Потестарна імагологія» має бути витіснена на користь «політичної іконографії» як парасолькового терміну, циркулювання якого обмежується російськомовним простором. Політична іконографія натомість має свою історіографічну традицію, конкретні методи досліджень та джерельну базу.

Список використаних джерел та літератури

1. Warnke M. Politische Ikonographie. *Die Lesbarkeit der Kunst: Zur Geistes-Gegenwart der Ikonologie*. Ed. Andreas Beyer. Berlin, 1992. S. 23–28.
2. Бойцов М. Что такое потестарная имагология? Власть и образ. Очерки потестарной имагологии, ред. М. А. Бойцов, Ф. Б. Успенский. Санкт-Петербург: Алетей, 2010. С. 5–38.
3. Shneider P. Political Iconography and the Pactice Act. The Execution of Charles I in 1649. Pictorial. *Cultures and Political Iconographies. Approaches, Perspectives, Case Studies from Europe and America*. Ed. Hebel Udi J., Wagner Cristoph. Berlin, New York, 2011. P. 63–83.
4. Murár T. Kunstwollen: The Transfer and Precarious Survival of an Artistic-Theoretical Concept in Czech Art History of the 20th Century. *Slovo a smysl—Word & Sense*. 2015. Vol. 12(24). P. 42–49.
5. Riegl A. The Group Portraiture of Holland. Transl. by E.M. Kain, D. Britt. Texts and Documents, 2000. 424 p.
6. Варбург Аби. Великое переселение образов. Санкт-Петербург: Издательский дом «Азбука-классика», 2008. 384 с.
7. Rampley M. From symbol to allegory: Aby Warburg's theory of art. *The Art Bulletin*. 1997. Vol. 79(1). P. 41–55.
8. Warburg A., Rampley M. The Absorption of the expressive values of the past. *Art in Translation*. 2009. Vol. 1(2). P. 273–283.
9. Fleckner U., Warnke M., Ziegler H. (eds.). Politische Ikonographie. Ein Handbuch. In 2 Bänden. Bd.1 : Abdankung bis Huldigung. Bd. 2 : Imperator bis Zwerg. Beck C. H., 2014.
10. Вережкина И. Потестарная имагология: историографический обзор. *European Scientific Conference : сборник статей XII Международной научно-практической конференции В 2 ч. Ч. 1*. Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение», 2018. С. 151–154.
11. Орехов В. В. Предыстория отечественной имагологии: традиция как целеуказание. *Имагология икомпаративистика*. 2020. Вып. (14). С. 143–167.
12. Чепіженко В.В. Річард II Плантагенет: політичні практики та концепція правління. Дисертація канд. іст. наук, Одеський національний університет імені І.І. Мечника, 2020. 296 с.
13. Гуменний В.Л. Римська імперія і Парфія: політичні та військові контакти (кінець I ст. до н.е. – початок III ст. н.е.). Дисертація канд. іст. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 295 с.
14. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М. Естетика візантійського придворного церемоніалу через призму концепції потестарної імагології. *Уманська старовина*. 2017. Вип 3. С. 35–42.
15. Яковлев М.В. Складові термінологічного інструментарію дослідження концептосфери політичної науки. *Держава і право*. 2021. Вип. 89. С. 288–297.
16. Посохов С.І. Этические проблемы исторической имагологии. Журба, О. et. al (ред.), *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Професійна етика історика у міждисциплінарному просторі*. Дніпропетровськ: ЛПРА, 2014. С. 115–131.

17. Котова С.В. Образ чужого і образ ворога: імагологія в сучасних міждисциплінарних гуманітарних дослідженнях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2015. Вип. 4(127). С. 20–24.
18. Адамська І.Г. «П'яне дерево»: ілюстрації української радянської медичної періодики як засіб боротьби з алкоголізмом у 1920-х роках. *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва*. 2017. Вип. 2(4). С. 5–22.
19. Demchuk S.A. The Spanish Fury in Frans Hogenberg's Engravings (1535 – 1590): «Wandering» Images of the Eighty Years' War. *Vox medii aevi*. 2018. Vol. 2(3). P. 167–194.
20. Заводовський А. Історична імагологія: нові обрії для досліджень процесів українського націєтворення кінця XVIII–початку XX ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. (10). С. 81–90.
21. Пижик А.М. Втілення в радянському художньому кіно образів «ворога» та «героя» періоду Української революції 1917-1921 рр. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2018. Вип. 21(6). С. 28–38.
22. Посохов С.І. Проблеми теорії та практики історичної імагології: український вимір. *Ideology And Politics Journal*. 2020. С. 7–29.
23. Кумінова К.А. Образ Токсаріса у творах Лукіана Самосатського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. Вип. (36). С. 77–86.
24. Ковалевська О.О. Візуальні студії. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями. Київ: Генеза, 2018. С. 119–184.
25. Котляров П. Портрети Меланхтона: співвідношення візуального образу і наративних характеристик. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2015. Вип. 2(125), 26–31.
26. Котляров П.М. Гуманістичний образ Філіпа Меланхтона за візуальними джерелами XVI ст. *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва*. 2016. Вип. 2. С. 58–69.
27. Котляров П.М. Летючі листки як ключове медіа доби Реформації: тексти і образи. *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва*. 2018. Вип. 1(5). С. 33–42.
28. Ващук Л.В. Ренесансний правитель: образ Франциска I Валуа за його ордонансами та свідченнями сучасників. Дисертація канд. іст. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 213 с.
29. Levchenko I.K. The Engraving Of John Droeshout 'King James I Of England And VI Of Scotland With Truth And Time, Memory And History' (1651): An Interpretation. *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва*. 2020. Vol. 2(10). P. 52–71.
30. Research Centre for Political Iconography – Warburg-Haus. URL: <http://www.warburg-haus.de/en/forschungsprojekte/forschungsstelle-politische-ikonographie/>
31. Demchuk S.A. Putting iconology in the plural. *Journal of Art Historiography*. 2019. Vol. (21). P. 1–9.
32. Rudenko O. The Classical Reception, Royal Image and Strengthening the King's Power in Early Modern Poland (1520–1572). MA thesis, Jagiellonian University in Kraków, University of Glasgow, University of Tartu, 2020. 112 p.
33. Rudenko O. Creating the Image of the King: The Early Modern Woodcut of Sigismund Augustus from 'Confessio Fidei' by Stanislaus Hosius. *Text and Image: Essential Problems in Art History*. 2020. Vol. 1(9). P. 59–61.
34. Le Juez B. Cosmopolitan Theory: Examining the (Dis-) location of Imagology. *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*. 2021. Вип. 7(2), 6–27.
35. Košničar S.M. Aspekti Drugosti U Ranom Putopisnom Diskursu Miloša Crnjanskog O Banatskim Švabama U Svetlu Potestarne Imagologije (Aspects of otherness in the early travel discourse of Milos Crnyanskyi about the Swabians of Banat in the light of potetary imagology). *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. 2015. Вип. 40(1), 129–149.

36. Митчелл У. Дж. Т. Иконология. Образ. Текст. Идеология. Москва: Кабинетный ученый. 2017. 240 с.
37. Левченко І., Кухарук У. Символіка Ордену Підв'язки як засіб репрезентації влади Джеймса VI & I Стюарта (за зображальними джерелами з National Portrait Gallery). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2019. Вип. 140(1), 30–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.8>.

References

1. Warnke, M. (1992). Politische Ikonographie. *Die Lesbarkeit der Kunst: Zur Geistes-Gegenwart der Ikonologie*. Ed. Andreas Beyer. Berlin, 23-28. [In German].
2. Boitsov, M. (2010). Chto takoe potestarnaia ymaholohiya? [What is Potestary Imagology?] *Vlast i obraz. Ocherki potestarnoy imahologii*, red. M. A. Boitsov, F. B. Uspenskiy. Sankt-Peterburh: Aleteia, 5–38. [In Russian].
3. Shneider, R. (2011). Political Iconography and the Pactice Act. The Execution of Charles I in 1649. *Pictorial; Cultures and Political Iconographies. Approaches, Perspectives, Case Studies from Europe and America*. Ed. Hebel Udi J., Wagner Cristoph. Berlin, New York, 63–83. [In English].
4. Murár, T. (2015). Kunstwollen: The Transfer and Precarious Survival of an Artistic-Theoretical Concept in Czech Art History of the 20th Century. *Slovo a smysl, Word & Sense*, 12 (24), 42–49. [In English].
5. Riegl, A. (2000). *The Group Portraiture of Holland*. Transl. by E. M. Kain, D. Britt. Texts and Documents. [In English].
6. Varburg, Aby. (2008). *Velikoe pereselenie obrazov* [The Great Migration of Images]. Sankt-Peterburg: Izdatelskiy dom «Azbuka-klassika». [In Russian].
7. Rampley, M. (1997) From symbol to allegory: Aby Warburgs theory of art. *The Art Bulletin*, 79(1), 41–55. [In English].
8. Warburg, A., Rampley, M. (2009). The Absorption of the expressive values of the past. *Art in Translation*, 1(2), 273–283. [In English].
9. Fleckner, U., Warnke, M., Ziegler, H. (eds.). (2014). *Politische Ikonographie. Ein Handbuch*. In 2 Bänden. Bd.1: Abdankung bis Huldigung. Bd. 2: Imperator bis Zwerg. Beck C. H. [In German].
10. Verevkina, I. (2018). Potestarnaya imagologiya: istoriograficheskiy obzor [Potestary Imagology: Historiographical Review]. *European Scientific Conference: sbornik statey XII Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii V 2 ch. Ch. 1*. Penza: MTsNS “Nauka i Prosveschenie”, 151–154. [In Russian].
11. Orehov, V. (2020). Predystoriya otechestvennoj imagologii: tradicija kak celeukazanie [Prehistory of native imagology: tradition as target designation]. *Imagologija ikomparativistika*, (14), 143-167. [In Russian].
12. Chepizhenko, V. (2020). *Richard II Plantagenet: politychni praktyky ta kontseptsiiia pravlinnia* [Richard II Plantagenet: Political Practices and the Concept of Government]. Dysertatsiia kand. ist. nauk, Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnyka. [In Ukrainian].
13. Humennyi, V. (2018). *Rymska imperiia i Parfiia: politychni ta viiskovi kontakty (kinets I st. do n.e. – pochatok III st. n.e.)* [The Roman Empire and Parthia: political and military contacts (end of the 1st century BC - beginning of the 3rd century AD)]. Dysertatsiia kand. ist. nauk, Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. [In Ukrainian].
14. Hordiienko, V., Hordiienko, H. (2017). Estetyka vizantiiskoho prydvornoho tseremonialu cherez pryzmu kontseptsii potestarnoi imaholohii [Aesthetics of the Byzantine court ceremonial through the prism of the concept of potesterial imagology]. *Umanska starovyna*, 3, 35–42. [In Ukrainian].

15. Yakovliev, M. (2021). Skladovi terminologichnoho instrumentariiu doslidzhennia kontseptosfery politychnoi nauky [Components of the terminological toolkit of research in the conceptual sphere of political science]. *Derzhava i pravo*, 89, 288–297. [In Ukrainian].
16. Posokhov, S. (2014). Eticheskie problemy istoricheskoy imagologii [Ethical problems of historical imagology]. Zhurba, O. et. al (red.), *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Profesiina etyka istorika u mizhdystsyplinarnomu prostori*, Dnipropetrovsk: LIRA, 115–131. [In Russian].
17. Adamska, I. (2017). “Piane derevo”: iliustratsii ukrainskoi radianskoi medychnoi periodyky yak zasib borotby z alkoholizmom u 1920-kh rokakh [“Drunken tree”: illustrations of Ukrainian Soviet medical periodicals as a means of combating alcoholism in the 1920s]. *Tekst i obraz: aktualni problemy istorii mystetstva*, 2(4), 5–22. [In Ukrainian].
18. Demchuk, S.A. (2018). The Spanish Fury in Frans Hogenbergs Engravings (1535–1590): “Wandering” Images of the Eighty Years War. *Vox medii aevi*, 2(3), 167–194. [In English].
19. Zavodovskyi, A. (2017). Istorychna imaholohiia: novi obrii dlia doslidzen protsesiv ukrainskoho natsiitvorennia kintsia XVIII–pochatku XX st. [Historical imagology: new horizons for researching the processes of Ukrainian nation-building in the late 18th–early 20th centuries]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky*, (10), 81–90. [In Ukrainian].
20. Pyzhyk, A. (2018). Vtilennia v radianskomu khudozhnomu kino obraziv “voroha” ta “heroia” periodu Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The embodiment of the images of the “enemy” and “hero” of the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in Soviet art cinema]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 21(6), 28–38. [In Ukrainian].
21. Posokhov, S. (2020). Problemy teorii ta praktyky istorychnoi imaholohii: ukrainskyi vymir [Problems of the theory and practice of historical imagology: the Ukrainian dimension]. *Ideology And Politics Journal*, 7–29. [In Ukrainian].
22. Kuminova, K. (2022). Obraz Toksarisa u tvorakh Lukiana Samosatskoho [The image of Toxaris in the works of Lucian of Samosatsky]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: istorychni nauky*, (36), 77–86. [In Ukrainian].
23. Kovalevska, O. (2018). Vizualni studii [Visual Studies]. *Narysy z sotsiokulturnoi istorii ukrainskoho istoriiepysannia: subdystsyplinarni napriamy*. Kyiv: Heneza, 119–184. [In Ukrainian].
24. Kotliarov, P. (2015). Portrety Melankhtona: spivvidnoshennia vizualnoho obrazu i naratyvnykh kharakterystyk [Portraits of Melanchthon: the relationship between visual image and narrative characteristics]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seria “Istoriia”*, 2(125), 26–31. [In Ukrainian].
25. Kotliarov, P. (2016). Humanistychnyi obraz Filipa Melankhtona za vizualnymi dzherelamy XVI st. [The humanist image of Philip Melanchthon based on visual sources of the 16th century]. *Tekst i obraz: aktualni problemy istorii mystetstva*, 2, 58–69. [In Ukrainian].
26. Kotliarov, P. (2018). Letiuchi lystky yak kliuchove media doby Reformatsii: teksty i obrazy [Flying leaves as a key medium of the Reformation: texts and images]. *Tekst i obraz: aktualni problemy istorii mystetstva*, 1(5), 33–42. [In Ukrainian].
27. Vashchuk, L. (2016). *Renesansnyi pravytel: obraz Frantsyska I Valua za yoho ordonansamy ta svidchenniamy suchasnykh* [Renaissance ruler: the image of Francis I of Valois according to his ordinances and the testimony of contemporaries]. Dysertatsiia kand. ist. nauk, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. [In Ukrainian].
28. Levchenko, I. (2020). The Engraving Of John Droeshout ‘King James I Of England And VI Of Scotland With Truth And Time, Memory And History (1651): An Interpretation. *Tekst i obraz: aktualni problemy istorii mystetstva*, 2(10), 52–71. [In English].
29. Kotova, S. (2015). Obraz chuzhoho i obraz voroha: imaholohiia v suchasnykh mizhdystsyplinarnykh humanitarnykh doslidzhenniakh [The image of the stranger and the image of the enemy: imagology in modern interdisciplinary humanitarian studies]. *Visnyk Kyivskoho*

- natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia "Istoriia", 4(127), 20–24. [In Ukrainian].
30. Research Centre for Political Iconography – Warburg-Haus. [Online]. Available from: <http://www.warburg-haus.de/en/forschungsprojekte/forschungsstelle-politische-ikonographie/> [In English].
31. Demchuk, S. (2019). Putting iconology in the plural. *Journal of Art Historiography*, (21), 1–9. [In English].
32. Rudenko, O. (2020). The Classical Reception, Royal Image and Strengthening the King's Power in Early Modern Poland (1520–1572). MA thesis, Jagiellonian University in Kraków, University of Glasgow, University of Tartu. [In English].
33. Rudenko, O. (2020). Creating The Image of the King: The Early Modern Woodcut of Sigismund Augustus from 'Confessio Fidei' by Stanislaus Hosius. *Text and Image: Essential Problems in Art History*, 1(9), 59–61. [In English].
34. Le Juez, B. (2021). Cosmopolitan Theory: Examining the (Dis-) location of Imagology. *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, 7(2), 6–27. [In English].
35. Košničar, S.M. (2015). Aspekti Drugosti U Ranom Putopisnom Diskursu Miloša Crnjanskog O Banatskim Švabama U Svetlu Potestarne Imagologije [Aspects of otherness in the early travel discourse of Milos Crnyanskyi about the Swabians of Banat in the light of potestary imagology]. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 40(1), 129–149. [In Serbian].
36. Mitchell, U. Dzh. T. (2017). *Ikonologiya. Obraz. Tekst. Ideologiya* [Iconology. Text. Image. Ideology]. Moskva: Kabinetnyi ucheniy. [In Russian].
37. Levchenko, I., Kukharuk, U. (2019). Symvolika Ordenu Pidviazky yak zasib reprezentatsii vladly Dzheimsa VI & I Stiuarda (za zobrazhalnymy dzherelamy z National Portrait Gallery) [Symbols of the Order of the Garter as a Means of Representation of the James VI&I Authority (based on the illustrative sources of the National Portrait Gallery)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Seriia "Istoriia"*, Vol. 140(1), 30–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.8>. [In Ukrainian].

Levchenko I. Political Iconography vs Potestary Imagology: Research Centers, Heuristic Potential and Methodological Frameworks.

The purpose of the article is to study the heuristic potential, methodological framework and research direction of two (sub)disciplines – political iconography and post-war imagology.

The scientific novelty consists in revealing aspects of the development of political iconography and post-modern imagology that have not been sufficiently studied by historical science, in particular on the example of Ukrainian historiography at the current stage (1991–2022).

The research methodology involves adherence to the principles of scientificity, development, systematicity, historicism, and historiographical tradition. Research methods are general scientific methods of analysis, synthesis, generalization, and deduction, as well as historical methods, in particular historical-genetic, historical-systemic, and the method of source criticism.

The source base of the research consists of the texts of Martin Warnke, Abi Warburg, Alois Riegl, Mikhail Boytsov, in which the terminological apparatus of art history, visual history, political iconography, and post-historical imagology is partially or fully substantiated.

It has been found that there are almost no studies in the framework of political iconography in Ukraine, but studies using the methods of imagology, post-historical imagology, and historical imagology have gained active development. Post-test imagology, proposed by M. Boytsov, continues research in philology, comparative linguistics, and political history. The problems of post-war imagology cover, first of all, the problems of alienation, the mechanisms of creating and functioning of stereotypes, images of power, and the effects of images on society. Political iconography proposed by M. Warnke at the beginning 1990s, is a logical continuation of Warburg iconography, art history and visual studies. Recognizing that the main political center is not narrative, but visual sources,

researchers of political iconography analyze the communicative space in which the image (German: bild) is an independent actor that implements its own policies. Thanks to the images, the space is semiologized and transformed into a political space.

Keywords: *political iconography, poster imagology, visual studies, Abi Warburg, Martin Warnke, Mikhail Boytsov, image, image.*

УДК:94(477-25) «1900/1917»:338.48-44(1-21)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-19-11>

Шевчук Т.В.

<https://orcid.org/0000-0002-2648-3165>

ОБСТАВИНИ ВІДКРИТТЯ ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ В ПУТІВНИКАХ ПО КИЄВУ (1900 р. – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У XIX – на початку ХХ ст. на Києві, місті, яке приваблювало багатьох відвідувачів, позначалися загальнодержавні тенденції в розвитку вугільної, металургійної, машинобудівної, легкої, харчової промисловості, сільського господарства, а разом з тим – брак інженерів, агрономів і техніків. На цьому тлі виникла гостра потреба в заснуванні у Києві вищого закладу технічної освіти, яким і став Київський політехнічний інститут, відкритий 1898 р. Водночас саме в цей період туризм, котрий раніше був радше доповненням до паломництва, поступово переростав у масовий, відповідно й путівники, як видання, де окреслюються варті уваги маршрути, ставали все популярнішими. Тож важливо простежити, як новий виш входив до сфери уваги відвідувачів міста, і яку роль у цьому відігравали автори путівників – цінних комплексних джерел із історії міського повсякдення. У статті розглядаються особливості висвітлення в путівниках по Києву обставин відкриття Київського політехнічного інституту. Можна зробити висновки, що найбільше інформації про обставини відкриття Київського політехнічного інституту міститься в тих путівниках (крім К. Свірського), які вийшли друком одразу незабаром після відкриття цього закладу освіти (1900 р. і 1901 р.), хоча один із них – перевидання М. Сементовського – в першу чергу орієнтувався на паломників, а тільки в другу – на світських гостей міста. Ймовірно, укладачі прагнули зафіксувати як найдокладніше ще незавершений процес, який розгортався перед ними. В. Чеховський, котрий відкрито позиціонував свою роботу як присвячену модерним рисам тогочасного Києва, розкрив у ній головні, на його думку, передумови, та ключові аспекти постання інституту від планування до реалізації конкретизованого проекту, а серед найвизначніших залучених осіб не обійшов увагою етнічно споріднених із собою поляків, проте не перебільшував їхньої ролі. Пізніші видання вже не виходять за межі розміщення інформації, на думку авторів, найважливішої для середньостатистичних мандрівників. Впадає в око наголошування навіть при найбільш стислому висвітленні подій великої ролі пожертв від приватних осіб, часом із вказівкою вартості проекту.

Ключові слова: Київ кінця XIX – початку ХХ ст., заклад освіти, повсякдення, мікроісторія, Київський політехнічний інститут, мандрівник.

У XIX – на початку ХХ ст. на Києві, місті, яке приваблювало багатьох відвідувачів, позначалися загальнодержавні тенденції в розвитку вугільної, металургійної, машинобудівної, легкої, харчової промисловості, сільського господарства, а разом з тим – брак інженерів, агрономів і техніків. На цьому тлі виникла гостра потреба в заснуванні у Києві вищого закладу технічної освіти, яким і став Київський політехнічний інститут, відкритий 1898 р. [1]. Водночас саме в цей період туризм, котрий раніше був радше доповненням до паломництва, поступово переростав у масовий, відповідно й путівники, як видання, де окреслюються варті уваги маршрути [2, с. 125], ставали все популярнішими. Тож важливо простежити, як новий виш входив до сфери

уваги відвідувачів міста, і яку роль у цьому відігравали автори путівників – цінних комплексних джерел [3, с. 22] із історії міського повсякдення.

На особливості цих видань, присвячених Києву, а також висвітлення там окремих пам'яток звертали увагу В. Осьмак [4], К. Диса [5; 6; 7; 8; 9], О. Мусіяченко [10] й А. Кізлова [2; 11]. Київський політехнічний інститут у цьому контексті не ставав предметом окремого дослідження.

Мета статті – визначити на мікроісторичному рівні особливості висвітлення в путівниках по Києву обставин відкриття Київського політехнічного інституту.

У вставці в путівник, опублікований 1900 р. під прізвиськом М. Сементовського (сам автор помер 1879 р. [12, с. 524]), орієнтований і на паломників, і на туристів широкого профілю [8, с. 25], визнано, що Київський політехнічний інститут Імператора Олександра II – це вищий навчальний заклад, який створить нову епоху м. Києва [13, с. 193]. Імовірно, саме через це у виданні досить докладно описано, що випрацювання статуту закладу, будівництво його споруд і взагалі все, що стосується інституту, велося з суто американською енергією та щедрістю. 30 січня 1898 р. було тільки затверджено проект політехнікуму, а 15 серпня почалися заняття й 1 вересня цього року [1900. – *Т.ІІІ.*] заняття почнуться у власному приміщенні. Підкреслено, що ініціатива створення інституту, як і в Америці, належала приватним особам, на що вони пожертвували близько 1 млн. руб. Окрім того, згадано й те, що Київська дума надала понад 300000 руб., а військове відомство поступилося 100 дес. своєї землі. Наголошено, що витрати зі зведення приміщень інституту, враховуючи спорудження будинків для службовців, механічних майстерень, влаштування сільськогосподарської ферми тощо обраховані в 1200000 руб. [14, с. 250]. Конкретні прізвиська приватних жертводавців при цьому в путівнику не згадуються.

Лише одним реченням про те, що інститут обійшовся в близько 1300000 руб., причому 300000 на цю справу пожертвувало місто, а решту – приватні особи [13, с. 193], обмежився в своєму путівнику, опублікованому 1901 р., К. Свірський. У перевиданні 1913 р. автор уточнив суму як близько 3150000 руб., з яких майже мільйон на цю справу пожертвувало місто і приватні особи [15, с. 149], можливо, було враховано не тільки будівництво, а й належне обладнання інститутських приміщень.

В першому польськомовному путівнику по Києву В. Чеховський запропонував читачам доволі чітку картину того, що він вкладав у поняття сучасного міста, починаючи основну частину праці з тих об'єктів, що й робили Київ модерним на межі XIX–XX ст., зокрема й закладів освіти та науки [7, с. 23, 26].

Щодо Політехнічного інституту В. Чеховський зазначив про досить тривале і жваве обговорення потреби в технічному закладі освіти у Києві. Так, він згадав, як кандидати в «батьки міста» не раз доводили, що Київ конче потребує такого закладу і обіцяли докласти всіляких зусиль, аби дати його місту, але справа не

зрушувала з місця. Коли ж у жовтні 1898 р. до Києва прибув міністр фінансів Вітте, до нього прибула депутація, просячи допомогти місту в заснуванні технічної школи. Приймаючи депутацію, міністр висловив думку, що Києву слід було б мати не технічну школу, а вищий технічний навчальний заклад, і що уряд буде всіляко сприяти в цьому напрямку [16, s. 199–200]. Тож спершу розкрито соціально-політичні передумови появи інституту.

Надалі автор путівника зробив розлогий огляд становища тогочасної цукрової промисловості. А саме пояснив, у якій гострій кризі вона перебувала через розпад цукрового синдикату й те, що внаслідок цього велику кількість цукру перестали вивозити за кордон, тож цукровиробники почали втрачати ґрунт під ногами, вважаючи, що ціни на цукор дуже впадуть, а їм переважно загрожує банкрутство. Згадано, що представники промисловості надали петицію міністру фінансів, просячи врегулювати виробництво цукру урядовими приписами. Щоб здобути прихильність уряду, власники цукрових підприємств висловили готовність зробити великі грошові пожертви на якусь громадську мету, наприклад, відкриття в Києві навчального закладу. Вказано, що, позаяк уряд виконав прохання цукрівників і видав розпорядження, котрим зобов'язував підприємства вивозити за кордон надлишки цукру, то більшість представників галузі відчули себе морально зобов'язаними посприяти справі відкриття в Києві вищого навчального закладу [16, s. 200].

Втім, сам же В. Чеховський підсумував, що вже складно достовірно визначити, кому саме, чийій ініціативі Київ завдячує політехнікою, чи міському уряду, чи цукрівникам. Однак розлого висвітлив, як, незалежно від засідань спеціальної комісії під головуванням міського голови С. Сольського, в приватному житлі Л. Бродського почалися наради, які мали на меті уточнення планів відкриття в Києві вищого навчального закладу. На наради запрошували професорів університету, інженерів управління південно-західних доріг, представників товариства землеробів, техніків, редакторів місцевих ЗМІ тощо. Справу відкриття вищого навчального закладу прийняли до серця дуже палко й швидко виносили в загальних рисах проект політехніки: вищого навчального закладу з чотирьох відділень (механічного, інженерного, хімічного й агрономічного), який мав на меті готувати керівників великих промислових підприємств [16, s. 200–201].

Також В. Чеховський відзначив роль у роботі комітету з будівництва політехніки тодішнього генерал-губернатора Південно-Західного краю О. Ігнат'єва, до якого приватні ініціатори справи звернулися з проханням узяти діяльність комітету під опіку й сприяти відкриттю в Києві політехніки. Наголошується, що О. Ігнат'єв дуже гаряче взявся до сприяння цій справі. Комітет, який він очолив, визначив низку делегацій, і після кількох місяців всі засади, на яких мав відкритися новий навчальний заклад, уже було випрацьовано [16, s. 201]. Підкреслено й те, що подібних навчальних закладів на той час ще не було в усій державі, тож слід було уважно обмірковувати програму

дисциплін, які мали викладатися в кожному відділенні, організувати адміністрацію. Київський комітет і його комісії на чолі з К. Немішаєвим, М. Бунге, Б. Ханенком, І. Рахманіновим і Н. Рененкампом доклали великих зусиль, бо обміркував і розробив проект нового навчального закладу (додано також, що цей проект став взірцем для варшавської та інших політехнік, які мають постати [16, s. 202]) [16, s. 201]. Насправді, в 11 технічних вузах, що діяли тоді в Російській імперії, навчалось лише 5497 студентів [1]. Отже, попри високу оцінку підтримки генерал-губернатора, автор путівника все-таки зберіг визнання вирішальної ролі в розвитку концепції закладу за тими, хто ретельно її готував.

Наведено в путівнику В. Чеховського і перелік жертводавців. Окрім 300000 руб. з міського бюджету та 72000 руб. від фондового комітету, згадано 150000 руб. від М. Терещенка, 100000 руб. від Л. Бродського, 5000 руб. від графа Й. Потоцького та 3000 руб. від графа К. Потоцького, згадані кошти ще від 10 осіб польського походження без ініціалів імен – Щеньовського (10000 руб.), Собанського (15000 руб.), Сулатицького (5000 руб.), гр. Тишкевича (1000 руб.), кн. Сангушка (500 руб.), кн. Святополк-Четвертинський (1000 руб.), Меленевського (500 руб.), гр. Браницького (3000 руб.), гр. Ржевуського (1000 руб.) [16, s. 202]. Це відповідає загальній концепції путівника, спрямованій на акцентування польського Києва.

Те, що всього зібрали 100000 руб., що жертводавцями були переважно, не враховуючи згаданих, управління цукрових підприємств Південно-Західного краю [16, s. 202], автор також зазначив.

Окремо В. Чеховський розкрив і роль Києва як міста. Назвав суму 300000 руб., яка надійшла з міського бюджету, а також згадав, що саме міська влада надала місце для розбудови корпусів політехніки. Підкреслив, що це було непросто, бо потрібна була велика територія, а таку важко знайти в центрі міста [16, s. 202]. Висвітлено також, як ділянку шукали в передмістях і після численних обговорень постановили отримати у військового відомства 38 дес. землі по Житомирському шосе, даючи навзаєм 76 дес. міської землі в іншій місцевості [16, s. 202].

Не залишено без уваги й роль тієї делегації, котра опрацювала в загальних рисах критерії, яким мав відповідати корпус політехніки (скільки в ньому мало бути зал, лабораторій, аудиторій, кабінетів з огляду на кількість студентів і педагогічні вимоги), а також конкурс серед кількох знаменитих архітекторів на найкращий проект корпусів, у якому переміг академік Кітнер [16, s. 202–203].

Згаданий і той чинник, котрий, на думку В. Чеховського, суттєво прискорив відкриття закладу, а саме приватні пожертви, зокрема внесок Л. Бродського, за який вдалося зняти в Києві приватний будинок та розмістити в ньому політехніку з тим розрахунком, що її відкриють уже восени 1898 р. Завдяки цьому, поки державна дума розглядала проект і бюджет політехніки, було

призначено директора нового закладу, почали підбирати науковий персонал і в серпні 1898 р. вже відбулися вступні іспити [16, s. 202–203].

Розкрито в путівнику основні віхи відкриття Політехніки. Згадано, що урочисте відкриття відбулося 31 серпня 1898 р. Акт провели в торговій школі, корпус якої на рік винайняв Л. Бродський. Було відправлено короткий молебень, після чого на спеціальному засіданні, директор департаменту промисловості й торгівлі Ковалевський у гарній промові подякував усім причетним до відкриття політехніки та висловив якнайкращі побажання закладу і його вихованцям; також виступили голова будівельної комісії Самохвалов та директор інституту Кирпичов. Численна публіка гаряче аплодувала промовцям, настрій був піднесений і урочистий [16, s. 203]. В. Чеховський не оминув увагою, що за день до акту освятили наріжний камінь корпусів політехніки, розбудова яких велася з великою енергійністю. На доказ цієї енергійності наведено те, що хімічний павільйон був готовий уже через рік, а головний – через два роки [16, s. 204].

Також автор путівника уточнив, що головний корпус звело варшавське технічне бюро під фірмою Кукш і Людке, а інші будувала київська контора Лева Гінзбурга. Підсумовуючи, вказав, що вартість будівництва досягла 1300000 руб. (мільйон зібрали, як було згадано, на приватні пожертви, а 300000 дав уряд) [16, s. 204].

Путівники, до підготовки яких долучився С. Богуславський, щодо заснування Київського політехнічного інституту містять спільну інформацію про те, що заклад було засновано 1897 р. під головуванням колишнього начальника краю графа О. Ігнат'єва комітет з розроблення проекту політехнічного інституту та зі збирання пожертв на цю мету настільки успішно виконав своє завдання, що в січні 1898 р. статут політехнікуму затвердили, а загальна сума пожертв становила понад 100000 руб. 15 серпня того ж року вже було відкрито перший курс інституту в приміщенні щойно добудованого приміщення Київського комерційного училища по вул. Бульварно-Кудрявській, а 30 серпня відбулося урочисте закладання власних приміщень інституту. Місце для цього (36 десятин [17, с. 64; 18, с. 75]) відвело безоплатно військове відомство за передмістям Шулявкою, на Брест-Литовському шосе [17, с. 64; 19, с. 75; 20, с. 84]. До того ж у виданні 1906 р. ще є згадка про те, що серед київських вищих навчальних закладів політехнічний інститут найбільш юний і зобов'язаний виникненням передусім громадській ініціативі та приватним великим жертвам [17, с. 64]. Також 1906 р. згадується, що споруди інституту добудували 1901 р., до того ж загалом їх зведення разом з обладнанням обійшлися в понад 3150000 руб. [17, с. 64–65].

У виданнях путівника, до яких долучився А. Максимов (як за 1915 р., так і за 1916 р.), про обставини заснування інституту згадано тільки те, що основні споруди закладу з обладнанням коштували близько 3150000 руб., до того ж майже мільйон на цю справу пожертвувало місто, громадські установи та

приватні особи [21, с. 42; 22, с. 42]. В путівнику-довіднику 1904 р. є тільки те, що інститут обійшовся в близько 1500000 руб. [23, с. 48]. Також дуже лаконічно історію постановня Політехніки висвітлив К. Шероцький, котрий зазначив, що інститут відкрили на приватні кошти 1898 р., а його приміщення збудував архітектор Кітнер [24, с. 335].

Отже, найбільше інформації про обставини відкриття Київського політехнічного інституту міститься в тих путівниках (крім К. Свірського), які вийшли друком одразу незабаром після відкриття цього закладу освіти (1900 р. і 1901 р.), хоча один із них – перевидання М. Сементовського – в першу чергу орієнтувався на паломників, а тільки в другу – на світських гостей міста. Ймовірно, укладачі прагнули зафіксувати якнай докладніше ще незавершений процес, який розгортався перед ними. В. Чеховський, котрий відкрито позиціонував свою роботу як присвячену модерним рисам тогочасного Києва, розкрив у ній головні, на його думку, передумови, та ключові аспекти постановня інституту від планування до реалізації конкретизованого проекту, а серед найвизначніших залучених осіб не обійшов увагою етнічно споріднених із собою поляків, проте не перебільшував їхньої ролі. Пізніші видання вже не виходять за межі розміщення інформації, на думку авторів, найважливішої для середньостатистичних мандрівників. Впадає в око наголошування навіть при найбільш стислому висвітленні подій великої ролі пожертв від приватних осіб, часом із вказівкою вартості проекту.

Список використаних джерел та літератури

1. Київський політехнічний інститут: нарис історії / Г.Ф. Беляков [та ін.]; гол. ред. М.З. Згуровський [та ін.]. К.: Наук. думка, 1995. URL: https://kpi.ua/history_1898-1917
2. Кізлова А. Київський інститут шляхетних дівчат у путівниках XIX – початку XX ст. *Київські історичні студії*. Вип. 1 (12). 2021. С. 124–133. DOI:10.28925/2524-0757.2021.114. С. 125.
3. Альков В. Путівники як джерело з історії дозвілля мешканців великих міст Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX століття. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46586378.pdf>
4. Осьмак В.А. Путівники XIX – початку XX ст. як складова київського тексту (до постановки проблеми). *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 88: Теорія та історія культури. С. 28–30.
5. Диса К.Л. Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX–XX ст. *Живучи в модерному місті: Київ кінця XIX – середини XX століть*. К., 2016. С. 82–95.
6. Диса К.Л. Польські місця пам'яті у Києві кінця XIX ст. (на прикладі путівника «Kijów i jego ramiątki» Вацлава Чеховського). *Європейський світ*. 2012. Вип. 6. С. 16–31.
7. Диса К.Л. Путівник Вацлава Чеховського «Kijów i jego ramiątki» як приклад представлення польських місць пам'яті у Києві. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 156: Історичні науки. С. 23–31.
8. Диса К.Л. Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону? *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 169: Історичні науки. С. 25–30.
9. Диса К.Л. Трансформація представлення Києво-Могилянської академії у путівниках другої половини XIX – початку XX ст. *Terra academica*. 2016. С. 267–281.
10. Мусіяченко О.С. Путівники кінця XIX — початку XX ст. про музичне середовище Києва. *Сторінки Історії*. 2020. Вип. 50. С. 24–35. DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210118

11. Кізлова А.А. Святині Флорівського монастиря у путівниках і довідниках ХІХ – початку ХХ ст. *Емінак*. 2016. № 1 (1). С. 38–44.
12. Ясь О. Сементовський Микола Максимович. *Енциклопедія історії України*. Т. 9. К., 2012. С. 524.
13. Свирский К. Практический иллюстрированный путеводитель по Киеву. К.: Прогресс, 1901.
14. Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. Изд. 7-е испр. и по современ. дан. доп. К.; СПб., 1900.
15. Свирский К. Практический иллюстрированный путеводитель по Киеву. 2-е изд., испр. и доп. К.: Ящевский, 1913. С. 149.
16. Ciechowsky W. Kijów i jego pamiątki: z planem, widokami miasta i ryciami wazniejszych budynków. К.: Кульженко, 1901.
17. Карманный иллюстрированный путеводитель по г. Киеву и его окрестностям: [с планом г. Киева]. К.: Изд. С. М. Богуславского, 1906.
18. Спутник по г. Киеву: иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям: с адресным отделом, фототипическими видами и планом гор. Киева. Изд. 8-е С. Богуславского, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Тип. 1-й артели печ. дела, 1912.
19. Спутник по г. Киеву: иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям: с адресным отделом, фототипическими видами и планом г. Киева. Изд. 4-е С. Богуславского, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Прогресс, 1908.
20. Спутник по г. Киеву: иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям: с адресным отделом, фототипическими видами и планом гор. Киева. Изд. 8-е С. Богуславского, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Тип. 1-й артели печ. дела, 1913.
21. Наглядный план г. Киева, путеводитель и справочная книжка. Киев, его святыни, древности, памятники, достопримечательности и окрестности / собств. изд. А. Максимова. К.: Чоколов, 1915.
22. Перспективный план г. Киева, путеводитель и справочная книжка. Киев, его святыни, древности, памятники, достопримечательности и окрестности / собств. изд. А. Максимова. Изд. 3-е, доп. и улучш. К.: Чоколов, 1916.
23. Киев: Спец. сб. торг.-пром. фирм для справок по всем отраслям коммерции и профессий: Ил. путеводитель : Все важн. адреса, справки и сведения. К.: Г.К.Т., 1904.
24. Шероцкий К. Киев. Путеводитель. К.: Кульженко, 1917.

References

1. Bieliakov, H. F. et al. (1995). *Kyivskiy politekhnichnyi instytut: narys istorii* [Kyiv Polytechnic Institute: an Outline of History]. Kyiv: Nauk. dumka. [Online]. Available from: https://kpi.ua/history_1898-1917. [In Ukrainian].
2. Kizlova, A. (2021). Kyivskiy instytut shliakhetnykh divchat u putivnykakh ХІХ – початку ХХ ст. [Kyiv Institute for Noble Maidens in the Guidebooks (19th – early 20th Centuries)]. *Kyivski istorichni studii*, issue. 1 (12), pp. 124–133. DOI:10.28925/2524-0757.2021.114. S. 125. [In Ukrainian].
3. Alkov, V. (n. d.). *Putivnyky yak dzherelo z istorii dozvillia meshkantsiv velykykh mist Rosiiskoi imperii naprykintsi ХІХ – na pochatku ХХ stolittia* [Guidebooks as a Source of the History of the Leisure Time of Residents of Large Cities of the Russian Empire at the Late 19th – at the Early 20th Century]. [Online]. Available from: <https://core.ac.uk/download/pdf/46586378.pdf> [In Ukrainian].
4. Osmak, V.A. (2009). Putivnyky ХІХ – початку ХХ ст. yak skladova kyivskoho tekstu (do postanovky problemy) [Guidebooks of the 19th – early 20th Cent. as a Component of the Kyiv Text (to the Problem Statement)]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 88: Teoriia ta istoriia kultury, pp. 28–30. [In Ukrainian].

5. Dysa, K.L. (2016). Obraz modernoho mista v putivnykakh po Kyievu mezhi XIX–XX st. [The Image of a Modern City in Guidebooks for Kyiv at the Turn of the 19th–20th Cent.]. *Zhyvuchy v modernomu misti: Kyiv kintsia XIX — seredy XX stolit.* Kyiv, pp. 82–95. [In Ukrainian].
6. Dysa, K.L. (2012). Polski mistsia pam'iaty u Kyievi kintsia XIX st. (na prykladi putivnyka “Kijów i jego pamiątki” Vatslava Chekhovskoho) [Polish memorials in Kyiv at the end of the 19th century. (on the example of the guide book “Kijów i jego pamiątki” by Vaclav Chekhovsky)]. *Yevropeiskyi svit*, issue 6, pp. 16–31. [In Ukrainian].
7. Dysa, K.L. (2014). Putivnyk Vatslava Chekhovskoho “Kijów i jego pamiątki” yak pryklad predstavlenia polskykh mists pam'iaty u Kyievi [Travel Guide by Waclaw Ciechowski “Kijów i Jego Pamiątki” as the Exemplum of Presenting Polish Memory Sites in Kyiv]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 156: Istorychni nauky, pp. 23–31. [In Ukrainian].
8. Dysa, K.L. (2015). Putivnyky dlia palomnykiv do Kyieva seredy XIX st.: zakladennia kanonu? [19th Century Guidebooks for Pilgrims to Kyiv: Creation of a Canon?]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 169: Istorychni nauky, pp. 25–30. [In Ukrainian].
9. Dysa, K.L. (2016). Transformatsiia predstavlenia Kyievo-Mohylianskoi akademii u putivnykakh druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [The Transformation of the Presentation of the Kyiv-Mohyla Academy in Guidebooks of the Second Half of the 19th and Early 20th Cent.]. *Terra academica*, pp. 267–281. [In Ukrainian].
10. Musiiachenko, O.S. (2020). Putivnyky kintsia XIX – pochatku XX st. pro muzyczne seredovyshche Kyieva [Guidebooks of the Late XIX – Early XX Cent. about the Musical Environment of Kyiv]. *Storinky Istorii*, issue 50, pp. 24–35. DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210118 [In Ukrainian].
11. Kizlova, A.A. (2016). Sviatyni Florivskoho monastiria u putivnykakh i dovidnykakh XIX – pochatku XX st. [Sacred Objects of St. Florus Monastery in Guide-books and Reference Works in XIX – Early XX Centuries]. *Eminak*, 1 (1), pp. 38–44. [In Ukrainian].
12. Yas, O. (2012). Sementovskiy Mykola Maksymovych [Mykola Maksymovich Sementovskiy]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, vol. 9. Kyiv, pp. 524. [In Ukrainian].
13. Svirskij, K. (1901). *Prakticheskij illjustrirovannyj putevoditel' po Kievu* [Practical Illustrated Guide to Kyiv]. Kiev: Progress. [In Russian].
14. Sementovskij, N. (1900). *Kiev, ego sviatyni, drevnosti, dostopamjatnosti i svedenija, neobhodimye dlja ego pochitatelej i puteshestvennikov* [Kyiv, its Shrines, Antiquities, Sights and Information Necessary for its Admirers and Travelers]. Izd. 7-e ispr. i po sovremen. dan. dop. Kiev, Sankt-Peterburg. [In Russian].
15. Svirskij, K. (1913). *Prakticheskij illjustrirovannyj putevoditel' po Kievu* [Practical Illustrated Guide to Kyiv]. 2-e izd., ispr. i dop. Kiev: Jashhevskij. [In Russian].
16. Ciechowsky, W. (1901). *Kijów i jego pamiątki: z planem, widokami miasta i ryciami wazniejszych budynków* [Kiev and its Souvenirs: with a Plan, City Views and Engravings of Important Buildings]. Kiev: Kulzhenko. [In Polish].
17. *Karmannyj illjustrirovannyj putevoditel' po g. Kievu i ego okrestnostjam: [s planom g. Kieva]* [Pocket Illustrated Guide to Kyiv and its Environs: [with a Plan of Kyiv]]. (1906). Kiev: Izd. S.M. Boguslavskogo. [In Russian].
18. *Sputnik po g. Kievu: illjustrirovannyj putevoditel' po Kievu i ego okrestnostjam: s adresnym otdelom, fototipicheskimi vidami i planom gor. Kieva* [Satellite in Kyiv: an Illustrated Guide to Kyiv and its environs: with an address section, Phototype Views and a Plan of Kyiv] (1912). Izd. 8-e S. Boguslavskago, ispr. i dop. D. Margoliny. Kiev: Tip. 1-j arteli pech. dela. [In Russian].
19. *Sputnik po g. Kievu: illjustrirovannyj putevoditel' po Kievu i ego okrestnostjam: s adresnym otdelom, fototipicheskimi vidami i planom g. Kieva* [Satellite in Kyiv: an Illustrated Guide to Kyiv and its Environs: with an Address Section, Phototype Views and a Plan of Kyiv] (1908). Izd. 4-e S. Boguslavskago, ispr. i dop. D. Margoliny. Kiev: Progress. [In Russian].
20. *Sputnik po g. Kievu: illjustrirovannyj putevoditel' po Kievu i ego okrestnostjam: s adresnym otdelom, fototipicheskimi vidami i planom gor. Kieva*. Izd. 8-e S. Boguslavskago, ispr. i dop.

- D. Margolinym* [Satellite in Kyiv: an Illustrated Guide to Kyiv and its Environs: with an Address Section, Phototype Views and a Plan of Kyiv] (1913). Kiev: Tip. 1-j arteli pech. dela. [In Russian].
21. *Nagljadnyj plan g. Kieva, putevoditel' i spravocnaja knizhka. Kiev, ego svjatyni, drevnosti, pamjatniki, dostoprimechatel'nosti i okrestnosti* [Visual Plan of Kyiv, Guide and Reference Book. Kyiv, its Shrines, Antiquities, Monuments, Sights and Surroundings] (1915) / sobstv. izd. A. Maksimova. Kiev: Chokolov. [In Russian].
22. *Perspektivnyj plan g. Kieva, putevoditel' i spravocnaja knizhka. Kiev, ego svjatyni, drevnosti, pamjatniki, dostoprimechatel'nosti i okrestnosti* [Perspective Plan of Kyiv, Guide and Reference Book. Kyiv, Its Shrines, Antiquities, Monuments, Sights and Surroundings] (1916) / sobstv. izd. A. Maksimova. Izd. 3-e, dop. i uluchsh. Kiev: Chokolov. [In Russian].
23. *Kiev: Spec. sb. torg.-prom. firm dlja spravok po vsem otraslam kommercii i professij: Il. putevoditel' : Vse vazhn. adresa, spravki i svedenija* [Kyiv: Spec. Collection of Trades.-Prom. Firms for Information on all Branches of Commerce and Professions: Il. Guide: Everything is Important. Addresses, References and Information] (1904). Kiev: G.K.T. [In Russian].
24. Sherockij, K. (1917). *Kiev. Putevoditel'* [Kyiv. Guidebook]. Kiev: Kul'zhenko. [In Russian].

Shevchuk T. Circumstances of the Opening of the Polytechnic Institute in Guides to Kyiv (1900 – Early 20th Century).

In the 19th and at the beginning of the 20th century. in Kyiv, a city that attracted many visitors, nationwide trends in the development of the coal, metallurgical, machine-building, light, food industry, and agriculture industries were marked, and at the same time, there was a lack of engineers, agronomists, and technicians. Against this background, there was an urgent need to establish a higher institution of technical education in Kyiv, which became the Kyiv Polytechnic Institute, opened in 1898. At the same time, it was during this period that tourism, which before was rather a supplement to pilgrimage, gradually grew into a mass one, and accordingly, guides, as a publication outlining noteworthy routes, became more and more popular. Therefore, it is important to trace how the new university entered the sphere of attention of visitors to the city, and what role the authors of guidebooks – valuable comprehensive sources on the history of everyday life in the city – played in this. The article examines the peculiarities of coverage in Kyiv guidebooks of the circumstances of the opening of the Kyiv Polytechnic Institute. It can be concluded that the most information about the circumstances of the opening of the Kyiv Polytechnic Institute is contained in those guides (except K. Svirskiy) that were published immediately after the opening of this educational institution (in 1900 and 1901), although one of them – a reprint of M. Sementovskiy – in the first in the first turn it was aimed at pilgrims, and only in the second – at social guests of the city. Probably, the compilers sought to record as accurately as possible the still unfinished process unfolding before them. V. Chekhovsky, who openly positioned his work as dedicated to the modern features of the Kyiv of that time, disclosed in it the main, in his opinion, prerequisites and key aspects of the establishment of the institute from planning to the implementation of a concrete project, and among the most prominent persons involved, he did not overlook those ethnically related to Poles, but did not exaggerate their role. Later editions do not go beyond the placement of information, according to the authors, most important for average travellers. Even in the most succinct coverage of events, the importance of the role of donations from private individuals is noticeable, sometimes with an indication of the cost of the project.

Keywords: Kyiv at the end of the 19th – early 20th century, educational institution, everyday life, microhistory, Kyiv Polytechnic Institute, traveller.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Віднянський Вадим Степанович – науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Гладченко Світлана Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса).

Держалюк Микола Степанович – доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Зелінський Андрій Леонідович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ільїн Володимир Васильович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Левченко Ілля Костянтинович – аспірант, асистент кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пошедін Олег Іванович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Рудич Сергій Феліксович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Чалий Андрій Олегович – аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Чекаленко Людмила Дмитрівна – доктор політичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шевчук Тетяна Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

CONTRIBUTORS

Borovets Ivan – Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University.

Hladchenko Svitlana – Ph.D. in History, Associate Professor of Odesa Military Academy.

Vidnianskyi Vadym – Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Derzhaliuk Mykola – Doctor of Historical Sciences, Chief Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Zelinskyi Andriy – Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Ilyin Volodymyr – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Levchenko Illia – Postgraduate Student, Assistant of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Poshedin Oleh – Ph.D. in History, Associate Professor, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Rudych Serhiy – Candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Chalyi Andrii – Postgraduate Student of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Chekalenko Ludmyla – Doctor of Political Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Shevchuk Tetyana – Ph.D. in History, Associate Professor of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorskiy Kyiv Polytechnic Institute”.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:
  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
  - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
  - формулювання цілей статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
2. Статті приймаються лише в електронному варіанті (e-mail: pwh_journal@ukr.net). Тел. (044) 235 44 99; (097) 946 73 75.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

3. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською мовою
- анотація українською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

4. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч);
- назва статті (великими літерами по центру);
- анотація (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова мовою статті;
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична);

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- Прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація і ключові слова англійською, якщо стаття написана українською. Анотація англійською мовою (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова – від 5 до 7.
- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «*Проблеми всесвітньої історії*» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

Обсяг статті – 1 ум. друк. арк. (40 тис. знаків з пробілами).

5. Статті приймаються українською та англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Подаючи до друку статтю в журнал «Проблеми всесвітньої історії», автор або колектив авторів гарантують, що стаття є оригінальним твором, що раніше не публікувався та не поданий до друку в інше видання. Вони також гарантують, що думки та ідеї, які не належать самим авторам, супроводжуються відповідними посиланнями та (або) цитатами. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, мають низький науковий рівень, не пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування, а також порушують етику науковця.

6. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

7. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

Наукове видання

**Проблеми всесвітньої історії
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 3(19), 2022**

Видавець:

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакції та видавця:

вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01054,

тел. (044) 235-44-99

Формат 70x100/16

Ум. друк. арк. 18,93.

Тираж 300.

Зам. №С22-124-1

Виготовлювач «КЖД “Софія”».

Віддруковано на власному обладнанні

08000, Київська обл., смт Макарів, вул. Першотравнева, 65.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3397 від 19.02.2009 р.